

ALİ ES-SADRÎ EL-KONEVÎ

KEŞFU'L-ESRÂR FÎ ŞERH-İ RİSÂLE-İ BİRGİVÎ

Hazırlayan: Melikşah Sezen

TAHKÎK YAYINLARI

كشف الأسرار

KEŞFU'L-ESRÂR
Fî ŞERH-İ RİSÂLE-İ BİRGİVÎ

- ALİ es-SADRÎ el-KONEVÎ -

Hazırlayan
Melikşah SEZEN

Keşfu'l-Esrâr Fî Şerh-i Risâle-i Birgivî

- ALÎ ES-SADRÎ EL-KONEVÎ -

Eserin orijinal ismi

كشف الاسرار في شرح رسالهء بركوي

Keşfu'l Esrar fi Şerhi Risâle-i Birgivi

Hazırlayan:
Melikşah Sezen

Editör:
Osman Akyıldız

Tashih ve Son Okuma:
Osman Salih

Mizanpaj:
Tahkik Yayınları

Kapak:
İnkreativ Arts

İrtibat:
bilgi@tahkikyayinlari.com • www.tahkikyayinlari.com

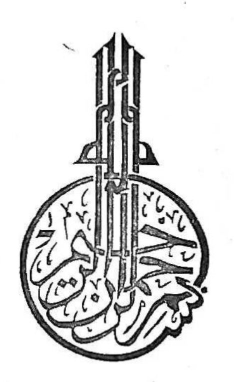
Baskı & Cilt:
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Adres: Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul
Tel: 0212 446 88 46 Sertifika No: 45522

Dağıtım:
Küresel Kitap /Yayıncılık
Yamanevler Mah. Küçüksu Cad. Bıldırcın Sok. No: 9/1 Ümraniye / İstanbul
Tel: +90 216 632 00 60 • Gsm: + 90 538 817 99 79

Online Sipariş: www.kureselkitap.com

------------------------------- İstanbul, 1441 - 2020 ------------------------------------

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ

Şüphesiz ki, İmam Birgivî, Osmanh Türklerinin XVI. yüzyılda yetiştirdiği büyük âlimlerden biridir. Birgili, ilimle takvâyı cem' etmiş, zâhiren ve bâtınen mükemmel bir hâle gelmiş, vakar ve temkin ile muttasıf, faziletli bir kişidir. Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları* adlı eserinde ondan bahsederken: "Ahlakçılarımız içinde, Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dinî bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise, meslek ve meşrebi de o nisbette pâk, nezîh ve metîn idi" demektedir. Gerçekten de Birgivî'nin tercüme-i hâlinden bahseden bütün kaynaklar, onun ihlâs ve samimiyeti ile ilminin yüksekliğinde müttefiktirler.

Birgivî, daha gençliğinden itibaren eserler te'lif ederek, ilim muhitlerinin dikkatini çekmiştir. Yazmış olduğu eserlerinden dolayı, İslâm kültürünün ünlü kişileri arasında yer almağa hak kazanmıştır. Onun şöhreti, yalnız günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde kalmamıştır. Hakkında başta Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) olmak üzere, Mekke ve Medine ulemâsından birçok kimse tarafından Birgivî ve meşhur eseri *et-TánkatuTMuhammecliyye* hakkında manzum ve mensûr medhiyeler yazılmıştır. Diğer taraftan Birgivî'nin eserlerine şerh yazanlardan bazılarının nisbeleri, bize, onun Rumeli'de de tanındığını ve eserlerine önem verildiğini gösterir.

İmam Birgivî, sadece muhtelif kaynaklardan bilgi nakleden bir kimse değildir. Eserlerinde ele aldığı konular, kendinden önce de yazılmış olmakla beraber, işlediği her mevzua özel düşünceleri, üslup ve ifade tarzıyla bir şeyler katmıştır. O, eserlerini kaleme alırken, insanlara hangi yönlerden daha faydalı olacağını

düşünürdü. Bu yüzden de daha çok kimsenin istifade edebilmesi için *Vasiyetnâme'sini* Türkçe yazmıştır. Bu hususu kendisi şöyle ifade eder:

"Bu risâle, fakir, hakir, acz ve taksirini i'tiraf eden Muhammed b. Pir Ali'nin -Afvedici yüce Allah ikisini de afvetsin- kendi nefsine ve bütün mükelleflere vasiyetidir. Faydası umûmî olsun diye Türkçe yazmıştır."

Birgili, bu eserinde, içine zamanla felsefî konular da girmiş bulunan Kelâm'dan, her Müslüman için lüzumlu olan i'tikâdî mes'eleleri ve geniş fıkıh kitaplarından, amelî konuları seçerek, herkesin anlayabileceği bir şekilde ifade etmiştir. Bu durum onun mezkûr ilim dallarındaki üstün bilgisini ortaya koyduğu gibi, halk eğitimi açısından da önemli bir husustur. Zira modern pedagojide de öğretilecek konuları halkın anlayabileceği bir ifâde ile açıklamak (vülgarize etmek) esastır. İlmin anlaşılabilir olması, fikrin yaygınlaşmasını, çevre kazanmasını sağlar. Bu kolaylaştırma ve özetleme çabası Birgivî'nin Arap gramerine dâir eserlerinde de müşâhade edilir ki, o devre göre bu bir yeniliktir.

Bu sebepledir ki, Birgivî'nin yazdığı kitaplar, özellikle *Vasiyetnâme'si,* Arap gramerine dair eserleri ve *Tarîkat-i Muhammediyyesi,* dört yüz küsur seneden beri okunmuş ve okunmaktadır.

Birgivî'nin Osmanlı müellifleri içinde belki en bâriz vasfı, yaşadığı devrin aktüel meseleleri hakkında kalem kullanmış olmasıdır. Bu sebeple onun eserleri, çağının sosyal hayatını yansıtması bakımından da önem taşır. Birgivî, eserlerinde insanların ihtiyaç duyduğu konuları işlemeye önem verir.

Birgivî'nin diğer bir özelliği de içinde bulunduğu hâl ve vazifeler hakkında kafa yormuş ve insanlara, doğru, kolay ve mükemmel olan yolu göstermek için bu düşüncelerini kitap ve risâle şeklinde insanların faydasına sunmuş olmasıdır. Meselâ henüz 23 yaşındayken, muhtemelen ilk müderrisliği sırasında, medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Maksûd'un* anlaşılmasını kolaylaştırmak için, *İmânuTEnzâr* adındaki eserini yazmıştır. *Ferdiz*

Risâlesi ise, resmî memuriyeti olan kassâm-ı askerîliği zamanının mahsulü olsa gerektir. Zira, eserin konusu, vazifesinin karakteriyle doğrudan ilgilidir. Yine o, daha önce tertib edilmiş kırk hadislerden birini değil, zamanındaki bid'atlere, bazı dînî mevzuların toplumdaki yanlış uygulamalarına cevap teşkil edecek hadîs-i şerifleri, bizzat kendisi seçip toplamış ve bunları yine daha önceki şerhlerden ve muâsırı olan *Erbeîn* şârihlerinden farklı olarak, kendine mahsus bir metodla şerh etmiştir. İçinde okutulan ders, ilmu'l-hadîs olan bir dâru'l-hadîste muhaddis oluşunun neticesinde; *Usûl-i Hadîs* risâlesini ve bir hadîs mecmuası olarak gördüğümüz *Kitâbul-îmân* ve *Kitâbıl-İstihsân* meydana getirmiştir.

İmam Birgivî, devlet adamlarından muhtesiplere ve câmi görevlilerine varıncaya kadar, cemiyetteki her zümrenin davranışlarında gördüğü aksaklıklara karşı çıkıyor, va'z ve kitaplarında onları tenkid ediyordu. Birgivî, Müslümanların Kur'ân ve Sünnet'e uymayan bid'at davranışlarını gördükçe üzülüyordu. Zira bu tür davranışlar çoğalmıştı. Hutbe esnâsında, Peygamber *(sallallâhu aleyhi vcsellem)\n ve* Hulefây-ı Râşidîn'in isimleri anıldığında, hatiplerin, özel olarak susup, müezzinlerin nağmelerle salavât getirmeleri ve "*(radıyallâhu anh)*[99] demeleri, falcılık yapması, cenâze olan evlerde ziyâfetler verilmesi, ölenin mezarının başında kırk gün bekleyerek, rûhuna Kur'ân okuyacak veya tesbîh çekecek kimselere para verilmesi ve bununla ilgili vasiyetlerde bulunulması, kabirlerin üzerine türbeler inşâ edilip, mumlar yakılması bid'atti. Bundan başka, memlekette birçok kadılar, rüşvet aldıkları gibi, kendileri de bu makama rüşvetle geliyorlardı. Memûriyetlerin satılması bir usûl haline getirilmişti. Ehli olmayanlara ilmi rütbeler veriliyor; böylece memlekette gün geçtikçe cehâlet yayılıyordu. O devirde birçok zenginler, kendilerinin veya ana-babalarının ruhlarına Kur'ân okunması için paralarını vakfediyorlardı. İmam Birgivî'ye göre bu iş, zekât verilmesi gereken paraların zekâttan kaçırılması demekti ve harâmdı. İşte bu tür davranışlara İmam Birgivî, İlmî kudreti, samimiyeti ve salâbet-i dîniyyesiyle karşı çıkıyordu.

O memleketin bir aydın kişisi olarak bu tenkidleri yaparken, hatır-gönül dinlemiyor, kimseden çekinmiyordu. Zira onu ilgilendiren kişiler değil, fikirlerdi. Kendisine bir medrese yaptırıp maddi imkânlar sağlanmış olan ve çeşitli devlet işlerine müdahale ederek, sadrazam ve Şeyhu'l-İslâm'ı rahatsız ettiği söylenen Atâullah Efendi (979/1571-72)^ de yaptığı işler hakkında nasihatte bulunması; Birgivî'nin fikirlerini açıklarken ve tenkidlerini yaparken nasıl bir hâlet-i rûhiyye içinde bulunduğunu göstermesi ve onun karakterini yansıtması bakımından dikkat çekicidir.

İşte yukarıda özetlediğimiz İlmî vasıflara sahip olan İmam Birgivî'nin eserlerinden *Vasiyetnâme* diye şöhret bulan Türkçe risâlesi, Türkçe konuşan muhitlerde tanınmış, tutulmuş, beğenilmiş ve ilim adamlarınca üzerine şerhler yazılmıştır. Hatta 2007 yılında Bosna'ya yaptığımız seyahat sırasında Travnik'ten Bosna'ya dönerken akşam namazı için uğradığımız bir köy camiinin kitapları arasında bir asistan arkadaşımızın *Vasiyetnâme* nüshasına rastlaması ve bize haber vermesiyle risâlenin kazandığı yaygınlık hakkındaki hayretimiz bir kat daha artmıştır.

Son günlerde, Mâturîdîlik hakkındaki çalışmalarıyla tanıdığımız gayretli kardeşim Melikşah Sezen'in *Biryivi Risâlesi* üzerine Ali Sadrî el-Konevî'nin yazdığı şerhi yayına hazırlamasını görmekle bahtiyar oldum. Zira birkaç kişi, *Vasiyetnâme'nin* neşre hazırlanmasını benden de istemişti. Melikşah Sezen kardeşimizin bu çalışması bizi mesuliyetten kurtaracak diye düşünüyorum. Ayrıca onun, son zamanlarda Birgili Mehmed Efendi hakkındaki bazı tutarsız yayınlara cevap olacak ifadeleri de gerçeklerin ortaya çıkması için.yapılması gereken İlmî bir çalışmaydı. Bu sebeple genç kardeşimiz Melikşah Sezen hocayı kutluyor, çalışmalarında muvaffakiyetler diliyorum.

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Dekanı

HAZIRLAYANIN TAKDİMİ

BismillâhVl-kebîr eûzu billâhVl-azîm.

ElhamdulillâhiRabbVl-âlemin. Ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ Rasûlinâ Muhammedin ve 'alâ âlihî vesahbihı ecmain.

Târihimizde, Anadolu topraklarının bereketli yüzü ve iftiharı olarak anılacak sayısız âlim bulunmaktadır. Bu topraklar uzun bir zaman zarfında âlim, zâhid ve fâzıl insanların hem menbâı hem de başlıca uğrak yeri idi. Başka coğrafyalarda yaşayan nice âlim bu topraklara gelmiş ve burada dersler verip/alıp, güzide eserler te'lif etmişlerdir. Bu, bir toprağın ilmi ehemmiyeti açısından son derece kıymet ihtiva eden bir husustur. Lâkin bir yerin eğer bundan daha ehemmiyetli ilmi bir kıymeti varsa, o da bizzat kendi topraklarından büyük âlimler çıkarmış, bu âlimler eliyle büyük eserlerin te'lifine zemin oluşturmuş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Târihi içerisinde, bu toprakların hem İlmî cazibe merkezi olduğu ve nice âlimi buraya çektiği hem de bizzat bu topraklardan nice faziletli âlim çıkardığı ehlince malûmdur. İşte Birgili Mehmed Efendi de yalnızca bu topraklarda eğitim gören, başka hiçbir yere gitme ihtiyacı kalmadan kendini her yönden yetiştiren ve fakat ismi sadece bu topraklarla sınırlı kalmayarak tüm dünyaya yayılan mübarek bir âlimdir.

Geçmişten günümüze doğru şöyle bakıldığında, İslâm Târihinin aslında bir yönüyle, İslâmî ilim şubelerindeki sayısız âlimin Târihinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. İlim ve âlim bu dinin ve müntesiplerinin el üstünde tuttuğu şeylerin en başında gelmektedir. Bununla beraber her ilim şubesinin yahud her âlimin ümmet nezdinde aynı hüsn-ü muhabbete malik olmadığını, bazı ilimlerin kendi meşruiyetini ve varlığını devam ettirebilmek için

türlü bedeller ödemek zorunda kaldığı, söz konusu varlığını da ancak daha sınırlı ve ilgili bir zümrenin eliyle sürdürdüğü bilinmektedir.

Aynı durum âlimler için de geçerlidir. Dünden bugüne yaşamış âlimlerin meşguliyet sahaları, eserleri, beyânları vb. başka hususiyetleri dolayısıyla çeşitli zümrelere hitap ettiğini, hemen bütün meslek ve meşrep ehlince sevilen ve yaşadığı Târihten itibaren bu sevgisi daimî olan, şiddetli eleştiri ve belki haksız ithamların muhatabı olmaktan kurtulabilmiş çok âlimin mevcut olmadığını söyleyebiliriz. Mesela Abdullah b. Mübarek, îbn Receb el-Hanbelî, İbn Kemâl Paşa ve Taşköprülüzâde bu nadir makama nail olmuş hem yaşadıkları dönemde hem de ahirete irtihalleri sonrasında hangi meslek, mezheb ve meşrepten olursa olsun ehl-i İslâm'ın hemen tüm fertleri arasında hep güzelliklerle anılmış isimlerdendir.

Birgili Mehmed Efendi'nin durumu da ismi zikredilen zevât-ı kiram gibidir. Ona henüz hayattayken duyulan güven ve muhabbet, dâr-ı bekâya irtihalini müteakip de devam etmiş; kısa sürede her mezheb ve temayülden insanın muhabbet beslediği remz bir şahsiyet hâline gelmiştir. Tabi bu durum ona duyulan muhabbet ve güvenin istismarı düşüncesiyle bazı art niyetli kimselerin iştahını kabartarak olmadık söz, eser ve davranışların imama nispet edilmesine sebebiyet vermiştir. Kendi görüşleri olarak beyan edildiğinde toplum nezdinde herhangi bir kıymet, iltifat ve tesiri olmayacağı bilinen bazı iddiaları, îmam Birgivî'ye duyulan güven ve muhabbeti kullanarak yaymak isteyen zavallılar türemiştir. Bu durum, Târihte -ne yazık ki- birçok âlimin maruz kaldığı hazin bir durumdur.

Geçmişte ilmin -genel olarak- yazma eserlerin istinsahı ve şifahî intikal yollarıyla yayıldığı bir vasatta, art niyetli müstensih, şârih ve muhaşşîler yahud propagandacılar tarafından metne idhâl edilen sözler veyahûd topyekûn tahrif edilen eserler olduğu bilinmektedir. Fakat bugün halâ aynı sû-i niyetli faaliyetlerin bir şekilde sürdürülmeye çalışılması hazin ve hatta haincedir. İmam

Birgivî'ye nisbet edilen eserler üzerine etraflı tetkiklerle gerçekleştirilen çalışmaları göz ardı ederek, kendi iddia ve kanaatlerini geniş kitlelere yayabilmek adına, imama ait olmadığı ortaya çıkarılmış olan eserleri ısrarla ve bilerek halen ona nispet edip basmak, tercümesini gerçekleştirmek ilmi açıdan bakıldığında kelimenin tam mânâsıyla hainliktir ve bir âlimin maruz kalabileceği, muhatap olabileceği belki de en üzücü durumdur.

Birgili Mehmed Efendi'nin hatırası da böylesi bir çarpıtmanın kurbanıdır. Ona ait olmayan eserlerin kendisine nispet edilmesi, imamın Târihi şahsiyetini âdeta tamamıyla değiştirmiş ve hilâf-ı hakikat bir portre ile bizlere ulaştırmayı -ne yazık ki- başarmıştır. Ülkemizde de ne eseftir ki bazı Selefi propaganda amacı güden kişi ve yayınevleri, söz konusu çarpıtma ve istismarın aktif şekilde sürdürücüsü durumundadırlar. İmama ait olmayan eserler zikredilen çevreler tarafından imama nisbet edilerek basılmaya ve tercüme edilmeye devam edilmektedir. Elinizdeki çalışmanın ortaya çıkış sebebi, bir yönüyle temas edilen bu çarpıtmalardır.

Bu noktada ilk adımı Furkan Dergisi'nin 56. sayısı için (2017) kaleme aldığım "*Selefi İstismarında Bir Mâturidî: İmam BirgivF* başlıklı yazı ile atmıştım. Elinizdeki çalışma, o yazımda belirttiğim ve üzerinde durduğum ana noktalara muvafık olmakla birlikte, daha geniş ve müdellel bir çalışmadır. Mezkûr yazı, bahsi geçen çarpıtmaya karşı daha çok hissi bir dürtüyle kaleme alınmış olduğu için sadece mevcut yanlışa işaret edip bunu tenkide odaklanmaktaydı. Şimdiki çalışma ise İmam Birgivî'ye yönelik algı arızasının sebepleri, Selefilik-Birgivî-Kadızâdeliler aynılaştırması yapmanın imkânı ve/veya imkânsızlığı, Birgivî'nin aidiyeti sahih eserlerinden olan ve onun i'tikâdî çizgisini özlü bir şekilde yansıtan *Vasiyetnâme* üzerine gerçekleştirilen hemen tüm çalışmaların tespit ve tanıtımına odaklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci aslî bölümünü Ali Sadrî el-Konevî'nin *Vasiyetnâme Şerhinin* sadeleştirilmiş metni oluşturmaktadır. Konevî'nin yazdığı şerh, diğer şerhlerden daha sonra yazılmış olması, mevcut tartışmaları tahlil etme ve önceki şerhlerden istifade

“I

etme imkânını en iyi şekilde taşıdığı için oldukça güzeldir. Mevcut ve ulaşabildiğim muhtelif şerh ve çalışmalardan da istifade edip, notlandırarak neşre hazırladığım bu eser-i muhalledden geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok Müslümamn istifade edebilmesini arzu ediyorum.

Ayrıca *et-TarîkatuTMuhammediyye'mn* akâid bölümünün ve yine Birgili’nin *Kelimâtu’t-Tevhid* isimli kısa risalesinin tercümesini de çalışmaya dahil ederek Birgivî’nin i’tikâdî görüşünün bir bütün halinde görünür olmasını amaçladım. Yakın dönemlerde İmam Birgivî ve eserlerine yönelik artış gösteren nitelikli çalışmaların, imamın çarpıtılan ve başkalaştırılan kimliğinin hızla aslî zeminine dönmesine ve hakiki muhataplarını bulmasına vesile olacağı muhakkaktır. Eksiklerle malul olduğunu peşinen itiraf edebileceğim bu çalışma eğer böylesi faydalı bir şeye mütevazi de olsa bir katkı sağlarsa kendimi bahtiyar addeder ve maksadın hâsıl olduğunu kabul ederim.

Mâturîdî mezhebinin mütevazi bir temsilcisi olarak anabileceğimiz Birgili Mehmed Efendi’ye dair bu çalışma Mâturîdî Külliyatı projesinin zeyli olarak nitelenebilecek ve bu gözle de okunabilecek bir eserdir. Bu itibarla Mâturîdî Külliyatı’nm neşredilen tüm eserlerinin takdiminde yer alan şu satırların Birgili için de doğru ve yerinde olduğunu düşünerek buraya da dahil ediyorum:

“Üstad Necip Fazıl Kısakürek’in;

Bize kalan aziz borç asırlık zamanlardan

Târihi temizlemek sahte kahramanlardan

dizeleriyle haykırdığı hakikat ölçüsünün bir benzerini, gerçek kahramanlara ilişen sahte itham ve iddiaları onların üzerinden arındırmanın da sırtımızda bir borç olduğunu düşünüyor ve elimizden geldiği kadarıyla bu konuda bir gayretin içerisinde olmayı önemsiyoruz.”

Eserin hazırlık safhasında *Vasiyetnâme'nin* ve bazı şerhlerinin mahtût nüshalarının dijital kopyalarına ulaşmak noktasında yardımını gördüğüm Feyzullah Tat'a müteşekkirim. Her çalışmanın görünmeyen bir kısmı vardır ve bu kısma ciddi bir zaman tahsis edilmiştir. Çalışmalara tahsis edilen bu zaman, çoğu kere başkalarına ayrılması gereken zamanlardan tabir caizse çalınarak, kırpılarak genişlemiş ve nice eserler ancak bu sayede vücûda gelmiştir. Bende çalışmalarımı yaparken eşime ayırmam gereken zamandan çokça kereler kırpsam da bu duruma ve bana daima anlayış gösteren eşim Merve'ye anlayışı için büyük bir teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim. Son olarak, eserin kisve-i tab'a bürünmesindeki destek ve gayreti için Tahkik Yayınları ekibine teşekkürlerimi sunuyorum. Elinizdeki eseri, ahiretlik dostluğumuzun bir nişanesi olarak Fatih İslâm Ayaz ve Hayreddin Özmen kardeşlerime ithaf ediyorum.

Maksad-ı te'lif, rıza-yı İlâhîdir. Gayret bizden, tevfık Allah'tandır.

Melikşah Sezen
Eyüp Sultan - 1441/2020

BİRGİLİ MEHMED EFENDİ

îmam Birgivî'ye ve eserlerine yönelik gerçekleştirilen muhtelif çalışmalarda imamın hayatına dair artık doyurucu bilgiler elde mevcuttur. Bizim burada onun terceme-i hâline ekleyecek yeni bir tespit ve bilgimiz de mevcut değildir. Fakat hem eser boyunca üzerine konuşacağımız bir âlim olması hasebiyle hem de teberrük niyetiyle -kısa da olsa- imamın terceme-i hâlini sunma ihtiyacı hissettik. Bu itibarla imamın derli toplu ve özet bir terceme-i hâlini sunan Bursah Mehmed Tahir Efendi'nin (ö. 1925) *Osmanlı Milellifleri'ndeki* paylaşımını sadeleştirerek buraya aktarıyoruz:

> "Müderris Ali Efendi namında fâzıl bir zatın mahdumu olup BalIkesirlidir [d. 10 Cemaziyelevvel 929/27 Mart 1523]. Babasından İslâmî ilimleri giriş seviyede okuyarak İlmî sermayesini oluşturmaya başlamıştır. Fıtratındaki ilim sevgisi münasebetiyle İstanbul'a gelerek Ahîzâde Mehmed Efendi'nin ders halkasına dahil olmuştur. Sonra Abdurrahman Efendi'ye bağlanarak ondan da İlmî istifadede bulunmuştur. Bir ara Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle Edirne'de kassâm-ı askerî vazifesini yürütmüştür. Bu dönemde -vazifesinin karşılığı olarak- aldığı paraları sahiplerine iade etmek için -vazifeyi bıraktıktan sonra- tekrar Edirne'ye döndüğü ve iade ettiği nakledilmiştir.
>
> Padişah hocalarından Ataullah Efendi ile aralarında oluşan samimiyet ve muhabbetin neticesinde Ataullah Efendi, Aydın ili Ödemiş ilçesine bağlı Birgi nahiyesinde bir medrese (Dâru'l-Hadîs)[1] inşa ettirip, medresenin müderrislik vazifesini de Mehmed Efendi'ye emanet

1 Birgi'de bulunan bu dâru'l-hadîs hakkında bilgi için bz.; Cahit Baltacı,*XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* s. 583-584.

etmiştir. Bu medresede ilim öğretimi ile meşgul olup, şöhretinin etkisiyle civar bölgelerden gelen talebeye faydalı olmaya çalışmıştır. Ömrünün sonlarına doğru İstanbul'a gelip Vezir-i Â'zam Mehmed Paşa'ya halkın genel ahvaline dair bir kısım nasihatlerde bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm tilaveti karşılığında para ödenmesi/alması konusundaki görüşü, Ebussuûd Efendi ile Bilalzâde tarafından isabetli görülmemiştir.

Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden Abdurrahman-ı Karamanî'ye[2] [3] intisap etmiş fakat şer'î/zahirî ilimlerdeki kabiliyeti ve maharetinin bâtini yönüne galip bulunmasından ötürü mürşidi tarafından şer'î ilimlerle meşgul ve faydalı olmaya yönlendirilmiştir? Cemaziyelevvel 981 [Eylül 1575] Târihinde elli beş yaşındayken Birgi'de vefat etmiştir. Eserlerinden bazdan: Tarîkat-ı Muhammediyye, Tefsîr-i Sûre-i Bakara, Risâle fî Beyâni Rusûmi'l-Mesâhifı'l-Osmaniyye, Şerh-i Hadîs-i Erbain, İlm-i Hâl/Vasiyetnâme, İzhâr, İkâzu'n-Nâimîn, Avâmil, Nûru'l-İhyâ, Hâşiye-i Hidâye, Ta'lîkât 'alâ Sadruşşerîa, Risâle mine'l-Âdâb, ed-Durru'l-Yetîm fî İlmi't-Tecvid, Risâle fî Usûli'l-Hadîs, Emsile-i Fazliyye."[4]

İbnu'l-Emin Mahmud Kemâl İnal'in (ö. 1957), Orhan Veli Kanık (ö. 1950) için kaleme aldığı manzumede geçen iki beyitlik dua kısmını buraya, Birgili merhuma niyetle aktararak bu faslı sonlandırıyoruz:

"Cürmünü af eylesün Rabb-i Gafûr

Mazhar itsün ni'met-i gufrânına"[5]

---

2 Şeyhin ismi Abdurrahman değil Abdullah'tır. Bz.; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri,* s. 23 vd.

3 Bu cümle Târihi deliller açısından hatalı bir yorumdur. Konu hakkında güzel bir tahlil için bz.; Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi, (Doğudan Batığa Düşüncenin Serüveni* içerisinde), VIII, s. 655-695. [Bu konuya dair mülahazalarımız ileride gelecektir.]

4 Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* (haz. M. Yekta Saraç), I, s. 261-263.

5 Emin Nedret İşli, *Sahafnâme,* s. 17.

BİRGİLİ MEHMED EFENDİ'Yİ DOĞRU KONUMLANDIRMAK

Devlet-i Aliyye'nin son döneminde kültür hayatına dahil olan matbaalarda basılan ilk dinî eserin, Birgili Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) -rahmetullâhi aleyh- *Vasiyetnâme* isimli te'lifi olması son derece anlamlıdır.[6] Aslında Birgili'nin *Vasiyetnâme* adıyla anılan risalesini, risalenin te'lifinden sonra yaşamış neredeyse her Osmanlı âlimi ve aydını, bunun yanında halkın da okur-yazar olanlarının büyük bir bölümü, eser-i mezkûrun mahtût bir nüshasına sahip görünmektedir. İncelenen çok sayıda tereke, hatırat ve ketebe kayıtlarından hareketle bugün bu bilgiyi teyid edebilmekteyiz.[7] Söz konusu manzara matbuat öncesi ve sonrası her iki dönemde Birgili'nin ve *Vasiyetnâme'nin* toplum nezdindeki konumunu gösteren açık bir vesikâdir.[8] Bu anlam, İmam Birgivî'nin Osmanlı için ne kadar önemli ve etkili olduğunu göstermesinden ileri gelmektedir. Hatta *Vasiyetnâme,* temas edilen etki ve önemi dolayısıyla Osmanlı döneminde bir ara -misyonerlik faaliyetinde etkili olacağı düşünülerek- Kafkaslara gönderilmiş ve anlaşıldığı kadarıyla kullanım amacı/sahası da oldukça genişlemiştir.[9]

Eser, Osmanlı'da en çok okunan ilm-i hâl kitabıdır. Camilerde halka açık olarak *Vasiyetnâme* okutmak üzere berât yazılarak vazifelendirilen bazı dersiâmların mevcut olduğu bilgisi dikkate

6 Ali Birinci, *"Birgivî Risalesi: İlk Dini Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?",* Türk Yu rdu, XVI/1i2 (1996), s. 13-14; Ekmeleddin İhsanoğlu & Hatice Aynur, *Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848),* Osmanlı Araştırmaları, XXII (2003), s. 248.

7 İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar,* s. 148, 158, 159; M. Asım Yediyıldız, *Bir Osmanlı Dersâmı Ordulu Mustafa Asını Efendi'nin Kitap Dünyası,* s. 195; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü, s.* 73.

8 Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni,* s. 292-293-

9 Orlin Sabev, a.g.e., s. 339, (1152. Dipnot).

şayandır.[10] Eser, sadece 1800 ila 1900 yıllan arasında on sekiz baskı gerçekleştirme imkânına kavuşmuştur.[11] Hatta Osmanlı'da basılan dinî muhtevadaki eserlerin ilk ikisi Birgivî'nin *Risâle'si* ve şerhidir. 1218/1803 Târihinde *Risâle-i Birgili*[12], 1219/1804'de Kadızâde Ahmed b. Muhammed'in *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye* isimli *Vasiyetnâme* şerhi basılmıştır.[13] Aynı şekilde Mısır'da basılan (1824) Türkçe ilk dinî kitaplar da Birgivî'nin *Vasiyetnâme'si* ve şerhidir.[14] Eserin ilk olma alanları sadece zikredilen başlıklarla sınırlı değildir. Eser aynı zamanda ilk Askerî ders kitabı olma vasfını da haizdir. Ayrıca baskı masrafı III. Mustafa'nın (ö. 1774) kızı Hatice Sultan'ın (ö. 1822) şahsî mal varlığından karşılandığı için, baskı masrafları şahsî bir tasarrufla karşılanan ilk dinî kitap olma imtiyazını da elinde bulundurmaktadır.[15]

Matbaanın kültür hayatımıza dahil edildiği dönemin öncesinde de hem ulemânın hem de halkın en çok yöneldiği ve muhtelif kütüphanelerde âdeta sayılamayacak kadar çok sayıda yazma nüshasına rastladığımız eserlerin îmam Birgivî'ye ait olması bir tesadüf değildir. İmam Birgivî, eserleri ve bilhassa *Vasiyetnâme* ve *et-Tarikatu'l-Muhammediyye'si* ile böylesi bir teveccühü haklı olarak kazanmıştır. Fakat bir âlimin ve eserlerinin böylesi yüksek bir teveccühe mazhar olması, takdir ve teslim edileceği üzere, o kimseye her zaman faydalı olmamaktadır. Bu durumun belki de en büyük mustariplerinden bir tanesi İmam Birgivî'dir.[16] Onun hem

---

10 Murat Akgündüz, *Osmanh Dersiamları, s.* 35.

11 Bilgin Aydın & İsmail Erünsal, *Tekke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar), {Osmanh Medreseleri -Eğitim, Yönetim ve Finans-,* ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz), s. 113.

12 Jale Baysal, *Osmanh Türklerinin Bastıkları Kitaplar, s.* 79; Kemal Beydilli, *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi,* s. 13.

13 Vasiyetnâme ve şerhlerinin neşir Târihleri ve naşirleri hakkında bilgi için bz.; Jale Baysal, *Osmanh Türklerinin Bastıkları Kitaplar,* s. 105-341.

14 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirastan,* s. 186.

15 Eserin ilk olma vasfı taşıyan başkaca özellikleri için bz.; Ali Birinci, *Târih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvâli,* s. 193-196.

16 Hüseyin Nihal Atsız, hazırladığı *Biryili Mehmed Efendi Bibliyoyrafyası'nda* imamın nisbesinin Birgili olduğunu, Birgivî şeklindeki kullanımın son

Vasiyetnâme hem de *et-Tarikatıfl-Mıchammediyye* isimli, aidiyeti sahih eserlerinde dile getirdiği bir kısım beyânlar Târihî vetirede bağlamından koparılmış, mesnetsiz bir şekilde kendisinden önce ve kendisinden sonraki muhtelif isimlerle ilişkilendirilmiş; yine söz konusu tesiri münasebetiyle kendisine, aslında ona ait olmayan çok sayıda eser nispet edilerek Târihi şahsiyeti zedelenmiş ve âdeta ilmi kimliği başkalaştırılmıştır.

Temas edilen menfî hususlara karşılık sevindirici bazı gelişmeler de yok değildir. îmam Birgivî hakkında yapılan farklı ölçekteki çalışmaların günden güne artması, imamın eserlerinin ve görüşlerinin sıhhatli bir şekilde incelenmesine zemin sağlamaktadır. Bugün ona nispet edilen, onun Târihî ve İlmî şahsiyetini tartışmalı, muğlak hale getiren pek çok çalışmanın aslında imama ait olmadığının tespit edilmiş olması, süregelen muğlaklığı aşmak ve hatta sonlandırmak açısından son derece önemlidir. Çünkü İmam Birgivî'nin isminin dahil edildiği tartışmalara ve ayrıca irtibatlandırıldıgı şahısların gündemlerine bakıldığında bu irtibatın hep, bugün ona ait olmadığı tespit edilen bir kısım eserler üzerinden kurulduğu görülmektedir. Ona eser nispet etmenin ne derece enteresan bir hâl aldığını, imama nispet edilen yüz onu aşkın risaleyi inceleyip ancak otuz beş tanesinin ona ait olabileceği sonucuna ulaşan Ahmet Kaylı'nm tespitinden hareketle kolayca anlamamız mümkündür?[7]

İmam Birgivî'nin, kendisine ait olmayan ve fakat -kasten ya da sehven- kendisine nispet edilen risalelerden hareketle hatalı olarak irtibatlandırıldığı ilk isim Harranlı âlim Ebû'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed İbn Teymiyye'dir (ö. 728/1328). Birgili Mehmed

---

zamanlardaki medrese özentisinden ileri geldiğini belirtmektedir. Onun Türkçü hassasiyetinin bu değerlendirmesinde etkili olduğunu ve kendisini hatalı bir ifadeye sevk ettiğini belirtebiliriz. Nitekim imamın eserlerinin en eski nüshalarında yahud ondan bahseden kadim eserlerde her iki kullanımı da görmemiz mümkündür. Bu sebeple biz eser boyunca, nisbenin iki türünü de kullanmakta herhangi bir sakınca hissetmedik.

17 Bz.; Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Biryivi Mehmed Efendi's Works and Their Dissemination in Manuscript From,* (Boğaziçi Üni. Master of Arts in History-2010), s. 256-262.

Efendi'nin İbn Teymiyye'den etkilendiğine temas etmeyen muasır çalışma bulmak âdeta muhal gibidir.[18] Fakat bu irtibatı imamın aidiyeti sahih eserleri üzerinden somut bir şekilde ortaya koyan hiç kimse bulunmamaktadır. İbn Teymiyye ile İmam Birgivî arasındaki irtibata dair değerlendirmelerin hemen tamamı ya ona ait olmadığı anlaşılan eserlere ya da şahsî değerlendirmelere ve zorlama yorumlara dayanmaktadır. İki âlim arasındaki irtibatı inceleyen isimlerin büyük çoğunluğunun Târihçi olması da konunun, İslâmî ilimlerdeki teknik bağlantılarını ortaya koymaktan öte zahirî müştereklikler işaret etmekle iktifa etmelerine ve bu nedenle de -ne yazık ki- kahir ekseriyetle yanıltıcı neticelere ulaşmalarına sebebiyet vermiştir. Halbuki Tâceddîn es-Subkî'nin (ö. 771/1370) de belirttiği üzere;

> "Târihçiler de ulemâdan olup, çökmek üzere olan bir yar'ın kıyısında bulunmaktadırlar. Çünkü onlar insanların şereflerine dair söz söylerler. Çoğu zaman dürüst ya da yalancı herhangi birisinden kendilerine ulaşan bütün haberleri naklederler. Oysa Târihçinin, bahsettiği kişinin durumu hakkında doğru bilgi sahibi olması ve kanaat belirtirken de âdil davranması gerekmektedir."[19]

---

18 Böyle bir irtibat olduğuna dair atıf yapan çalışmalar için bz.; Müstakimzâde Süleyman *Sa'deddîn, Şerh-i İbârât,* (haz. Ensar Karagöz),s. 15-29, (Hazırlayanın giriş yazısı); Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri,* s. 62-63; Mustapha Sheikh, *Ottoman Puritanism and its Discontents Ahmad el-Rıimî al-Aqhisari and the Qadizâdelis',* s. 42-43; Muhammet Raşit Akpınar, *Osmanh'da Görülen Selefi Temayül ve Karşı Tepkiler 'Kadızâdeliler ve Sivasiler Arasındaki Fıkhî Tartışmalar', (Doğudan Batığa Düşüncenin Serüveni* içerisinde, ed. Bayram Ali Çetinkaya), VIII, s. 85; Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Agak İzleri 'Osmanlı Dönemi',* s. 178-180; Ahmed er-Rûmi el-Akhisari, *Tütün İçmek Harâm mıdır?,* (haz. Yahya Michot), s. 18, (hazırlayanın giriş yazısından); Halil İnalcık, *Osmanlı Târihinde İslâmiyet ve Devlet,* s. 119-120; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası,* 1, s. 74; Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri,* (Doktora Tezi-1997), s. 106-115; Jane Hathavvay, *Osmanlı Sarayının En Önlü Haremağasi: Hacı BeşirAğa,* (çev. Hazal Yalın), s. 87; Ferzende İdiz, *Ömer Fâni Efendi ve Tasavvufa Dair Üç Eseri,* s. 49-50; Hüseyin Atay, *Osmaılılarda Yüksek Din Eğitimi,* s. 210; Muhammet Raşit Akpınar, *Osmanh'da Görülen Selefi Temayül ve Karşı Tepkiler, (Doğudan Batığa Düşüncenin Serüveni* içerisinde), VIII, s. 85.

19 Tâceddîn es-Subkî, *Mıı'idü'n-Ni'am,* (çev. & nşr., Harun Yılmaz, Muhammed

îbn Teymiyye ile İmam Birgivî arasındaki irtibatın izini, böyle bir irtibatın varlığı yahud yokluğunu İlmî açıdan üç ana bölümde inceleyip aramamız mümkündür: Kelâm, hadis ve tasavvuf. İbn Teymiyye'nin kelâmî/i'tikâdî çizgisi, müntesibi olduğu ehl-i hadîs çevrenin genel anlayışına -büyük oranda- muvafık olarak nasların zahirine ne pahasına olursa olsun bağlı kalan bir görünüm arz etmektedir. îbn Teymiyye, mütekellimlerle aynı paydada kalarak felsefecilere karşı durmuş ve salt aklî mesainin marifetullahı, varlık incelemesinde de nihayeti vermeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu kabulün doğal bir neticesi olarak o da kelâmcılar gibi marifetullaha erişmek ve varlık incelemesinde nihayete erebilmek için 'haberin' mutlak ve tamamlayıcı bir gereklilik olduğuna hükmetmiştir.[20] O, felsefecilere yönelik tenkitlerini *Der'u Te'âridu'l-Akl ve'ıı-Nakl, Tevhıdu'l-Felâsife* ve *Nakzu'l-Mantık* gibi eserlerinde açıkça dile getirmekte ve haberi aslî bir bilgi kaynağı olarak görmemenin büyük bir yanlış olduğunu paylaşmaktadır.[21] Fakat teslim edileceği üzere haberi bir hüccet ve rehber kabul etmek, onu sıhhatli bir şekilde anlamayı garanti etmemektedir. Bu durumda haberle kurulacak ilişkinin de belli ölçülere ve esaslara dayanması ihtiyacı zuhur etmektedir. İbn Teymiyye işin bu noktasında kelâmcılardan, onların usûlî kabullerinden ayrılmakta ve oldukça farklı bir konuma yerleşmektedir.[22]

Mütekellimler, bilhassa Sünnî mütekellimler, aklın bedihî ve zarurî ilkelerine aykırılık (tenakuz) ve ayrıca haberlerin birbirleriyle zahirî tearuzları söz konusu olmadıkça haberlerin/nasların zahirine bağlı kalmayı aslî bir esas olarak kabul etmektedirler. Çünkü haberler bir zaruret yani tenakuz yahud tearuz durumu olmaksızın keyfî olarak te'vil edildiğinde, aklî yahud konjonktürel

Enes Midilli), s. 134-135.

20 Detaylı bilgi için bz.; Melikşah Sezen, *Müteahhir Dönem Mâturîdi Kelâmı 'Şemsüddîn Semerkandi (ö. 722/1322) Örneği',* s. 100 vd.

21 îbn Teymiyye, *Der'u Te'âridu'l-Akl ve'n-Nakl,* (nşr. Muhammed Reşad Salim), s. 256.

22 İbn Teymiyye'nin kelâm ve kelâmcılara karşı tavrına dair geniş bilgi için bz.; M. Sait Özervarh, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi,* ÎSAM, 2. Baskı, 2017.

kabullerle uyumlu hale getirildiğinde haberin, muhataplarına bilmedikleri yahud bilemeyecekleri bir şeyi söyleme imkânı kalmayacak ve böylece varlığı/inzali anlamsız, abes bir hâle gelecektir. İbn Teymiyye buraya kadar hemfikir ve mutabık olduğu mütekellimlerden te'vil noktasında ayrılarak, akim zarurî kabullerine aykırı olsa dahi haberin zahirî mânâsını esas kabul etmenin bir zaruret olduğunu dile getirmektedir. Ona göre aklın zarurî kabullerine aykırı olduğu gerekçesiyle bir haberi reddetmek ya da te'vil etmek, aslında haberi inkâr etmek demektir.[23]

Onun bu yaklaşımının sadece sem'iyyat ve nübüvvet konularında değil, hatta daha da bariz bir şekilde ilahiyat bahislerinde müşahede edildiği ve te'vil konusuna yönelik müteşeddit yaklaşımı ehlinin malumudur. Halbuki İbn Teymiyye'nin aklın zarurî kabullerine rağmen naklin zahirî mânâsını önceleyen bu yaklaşımı, haberin haber olduğunu, sahih olduğunu, delâletini ve sâireyi tespit eden aklı boşa düşürmek ve dolayısıyla haberi boşa düşürmek anlamına gelmektedir. Kelâmcılar ise işbu nedenle böyle bir fasit döngüye girmekten sakınarak te'vilin gerekli olduğu noktaları detaylı olarak belirtmiş ve bu kaçınılmaz noktalarda kullanımını da savunmuşlardır.

İmam Birgivî'nin i'tikâdî açıdan durduğu noktaya bakıldığında hem *Vasiyetnâme'sinde* hem de *et-Tarikatu'l-Muhammediyye'sin*de açıkça görüleceği üzere o kelâmcıların -özel olaraksa Mâturîdî mütekellimlerin- çizgisinde durmaktadır. Onun Mâturîdî mezhebine müntesip olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf mevcut değildir. *Risâle-i Biryivi* ile *et-TarikatıCl-Mıhammediyye'nin* akâid bölümleri, imamın i'tikâdî kabullerini ve Mâturîdî çizgide olduğunu tespit için fazlasıyla yeterlidir. O, salt aklî mesainin insanın anlam arayışındaki yetersizliğini ikrar etmekle birlikte 'aklın zarurî kabullerine aykırı düşmediği sürece' haberlerin zahirine bağlı kalmayı vurguladığı müşahede edilmektedir.[24]. Temel iki

23 İbn Teymiyye, *Der'u Te'âridıı'l-Akl ve'n-Nakl,* (thk. M. Reşâd Salim), s. 178.

24 Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Mıılıammediyye fî Sîretu'l-Ahmediyye,* s. 63.

eserinin i'tikâdî konulara tahsis edilen bölümlerinde, kelâmcıla-nn -bilhassa Mâturîdî âlimlerin- çizgisinden ayrılıp İbn Teymiyye ile birleştiği herhangi tek bir husus bulunmamaktadır. Öte yandan kelâmî eser te'lif metodu açısından İbn Teymiyye birçok eserini felsefî bir muhteva ve üslûp ile yazmaktayken, İmam Birgivî daha çok iktisad seviyesinde kelâmî malumat aktarımıyla iktifa etmektedir.

Üzerine konuştuğumuz bağlamda İbn Teymiyye'ye has i'tikâdî beyanlardan; arş'ın nev'î kıdemi, âlemin hudûsu[25], cehennemin fenâsı[26], tevessülün reddi[27], kabirlerde dua okunmasının yanlışlığı[28] vb. farklı konu ve iddialardan hiçbirine müspet ya da menfî herhangi bir atıfla İmam Birgivî'de rastlamak mümkün olmadığı gibi söz konusu görüşleri -isim belirtmeden- savunduğu da vâki değildir. Hatta bunlara cevap niteliğinde pek çok öğeyi onun eserlerinde görebilmekteyiz. Mesela kabirde okunan duanın, onu okuyana ve kendisi için okunana faydaları olduğuna *Ahvâlü EftâlVl'MiislimMmdLe* hususen temas etmektedir. Arz edilen tüm bu hususlar, bırakınız iki ismin arasında kelâmî/i'tikâdî bir irtibat ve takibin olmasını, Birgivî'nin İbn Teymiyye'nin kelâmî

25 Bu konuda müstakil bir eseri mevcuttur. Bz.; İbn Teymiyye, *Hudûsu'l-Âlem,* (thk. Yusuf b. Muhammed b. Mervan el-Makdisî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2012;ÂZemrw *Hudûsu Problemi,* (çev. Cihan Özaykan), Endülüs, İstanbul, 2019.

26 Bu konuda müstakil bir eseri mevcuttur. Bz.; İbn Teymiyye, *er-Reddu *alâ Men Köle bi'l-Fenâi'l-Cenucti ve'u-Nâr,* (nşr. Muhammed b. Abdillah es-Semheri), Dâru Belensiyeti'r-Riyad, 1995. Yine bu konuda İbn Teymiyye'nin görüşleri için bz.; İbn Teymiyye, *el-Câmiu-li Kelâmi'l-İmam İbn TeymiyyefPt-TeJsîr,* (thk. İyad b. Abdullatif el-Kaysi), I, s. 334. Söz konusu eserin İbn Teymiyye'ye ait olmadığım iddia eden bazı kimseler mevcut olmakla birlikte hem eserin tahkikti neşrini gerçekleştiren Muhammed b. Abdullah es-Semheri ve İbn Teymiyye'nin eserleri üzerine çalışan İyad b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysi gibi isimler hem de Muhammed Zâhid el-Kevseri, Ebû Gudde ve Said Fûde gibi isimler temas edilen risalenin İbn Teymiyye'ye ait olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde beyan etmektedirler.

27 Bu konuda müstakil bir eseri mevcuttur. Bz.; İbn Teymiyye, *el-Akidetu'l-Vasıtiyye,* İstanbul, 1975.

28 Nu'man Âlûsi, *el-Âyâtu'l-Beyyinâtfi Ademi SemâiTEmvât İnde'l-Hauefiyyeti's-Sâdât,* (thk. Nâsıruddin el-Elbâni), s. 75 vd. [Bu eserde, İmam Birgivî'ye hatalı olarak nisbet edilen *Ziyâretu'l-Kubûr'a* da atıf mevcuttur.]

muhtevadaki eserlerinden dahi habersiz olduğunu kanıtlar niteliktedir.[29]

Birgivî'nin, îbn Teymiyye'nin i'tikâdî muhtevadaki eserlerinden etkilenmesi gibi bir irtibatın izi sürülemeyeceği gibi onları tenkid ettiği yahud haberdâr olduğu dahi bilinmemektedir. Aralarında, temas edildiği şekilde bir irtibatın bulunmadığı hakikatini teyid eden bir diğer karine, Birgivî'nin doğru bildiği şeyleri cesaretle dile getirip müdafaa eden kişiliğidir.[30] Birgivî'nin İbn Teymiyye'nin eserlerinden etkilendiğini varsaydığımızda onun, bunu açıkça dile getirmesini beklememiz gayet normal ve yerinde olurdu. Çünkü o, dönemin Şeyhu'l-İslâm'ı ve devlet erkanı ile gerilim yaşamaktan, reddiyeleşmekten ve doğru bildiğini söylemekten sakınmamış, asla idare-i kelâm etmemiş bir şahsiyettir.[31] Fakat daha evvel de belirttiğimiz üzere aidiyeti sahih eserlerinin hiçbirisinde böylesi bir müspet etkileşimi gösteren en küçük somut bir veriye muttali değiliz.

Kelâm anlayışına dahil edebileceğimiz diğer bir alt başlık da iki ismin mantık ilmine yönelik yaklaşımlarıdır. Birgivî, mantık ilmi ile iştigali bazı yönlerden sakıncalı bulmakla birlikte, bu ilimle meşguliyeti topyekûn reddetmek ve harâm olarak nitelemek gibi bir tavırdan son derece uzaktır. O, îbn Teymiyye'nin aksine mantık ilminin tahsilini -belli şartlar ve tavsiyeler ile- kelâmın bünyesine dahil eder ve gerekli görür. *et-TarikatVl-Mıhammediyye'sinde* bu konuda değerlendirmelerde bulunur.[32] Hatta onun kendi İlmî hayatının yarısını mantık ilmine hasrettiğini

---

29 Birgili Mehmed Efendi'nin müderrislik yaptığı medresede bir kütüphane bulunduğu malum olmakla birlikte, kütüphanede yer alan eserlerin katalogu mevcut olmadığı için İbn Teymiyye'nin herhangi bir eserini direkt muttali olup olmadığını tespit imkânımız da bulunmamaktadır. Birgi'de kurulan kütüphane için bz.; İsmail E. Erünsal, *OsmanlIlarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik,* s. 183-184.

30 Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Ayleınu'z-Zâhir fi Ahvâl i'l-Evâil ve'l-Evâhir,* Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye bl., nr. 3100/2,, 425".

31 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osnıani,* IV, s. 121.

32 Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi, *et-TarikatıM-Mıhammediyye fi Siretı'l-Ahmediyye,* s. 62.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Mîzânu'l-Hak'ta* beyan etmektedir. Nitekim üzerine çok sayıda şerh yazılan *Metn-i Âdâb'ı* dahi bu durumu teyit için yeterlidir. îbn Teymiyye ise mantık ilminin felsefî bir dayatma olduğunu savunduğu gibi onunla meşguliyetin şer'an caiz olmadığını, harâm olduğunu eserlerinde açıkça beyan eder.[33] Onun sadakatli talebeleri ve takipçileri olarak anılan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Kesir (ö. 774/1373) gibi isimlerin de bu konuda İbn Teymiyye ile muvafık oldukları malumdur.[34]

İbn Teymiyye ile İmam Birgivî arasındaki irtibatın incelenebileceği ikinci saha, hadis sahasıdır. İbn Teymiyye, ehl-i hadis çevrelerin klasik tüm özelliklerini eserlerinde yansıtan bir şahsiyetken, İmam Birgivî için böyle bir şeyi söylemek söz konusu değildir. Çünkü onun kaleme aldığı aidiyeti sahih eserlere müracaat edildiğinde, rivayet kullanımında bir muhaddis edâsı/üslûbu görülmemektedir.[35] Yani o rivayetleri naklederken, çoğu yerde senedi nakletme ihtiyacı hissetmediği gibi, râvilere dair etraflı, derin bir vukufiyeti de -îbn Teymiyye ve talebeleri ile mukayese edildiğinde- haiz değildir. Her ne kadar hadislerle ciddi bir meşguliyeti bulunsa dahi onun hem hadis usûlü hem de hadis kullanım şekli ehl-i hadis çevrelerden tamamen farklıdır.

Amelde Hanefî i'tikâdda Mâturîdî[36] olması hasebiyle hadis usûlü konusunda ehl-i hadis çevrelerin kabullerinden uzaklaşan

---

33 îbn Teymiyye mantık eleştirileri için *er-Redd 'ale'l-Mantıkıyyiu* ve *Nakzu'l-Mantık* isimli iki müstakil eser te'lif etmiştir. Bunun haricinde kelâmî muhtevadaki eserlerinde de ciddi mantık eleştirileri mevcuttur.

34 Konu hakkında daha geniş bilgi için bz.; Nazım Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi,* Araştırma Yayınları, Ankara, 2016.

35 Bz.; İbrahim Kutluay, *Biryivî'nin et-Tarikatu'1-Muhammediyye'sin.de Delil Olarak Kullandığı Hadislerin Kaynak Deyeri Üzerine Bir Tahlil, (Ballkesirli Bir İslâm Âlimi: İmam Biryivi* içerisinde), II, s. 461-489.

36 Birgivî i'tikâdda müntesibi olduğu Mâturîdi mezhebi kurucu imamının fetvalarına ve Hanefi ulemaya sıkı bir şekilde bağlılık göstermektedir. Siyasi nasihatnâme türünde eseri *ZühruTMi'duk'unda* ve *et-Tarika'da* yer verdiği fetvalar ve *Hâşiyetuİ-Hidaye* isimli eseri bu hususu teyid etmektedir. Bz.; Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi, *Zühruİ-Müluk,* Süleymaniye Ktp., Murad Molla bl., nr. 174, vr. i4O[a].

söylemleri çokçadır. Öte yandan Birgivî'nin hadis sahasında bilhassa usûl alanındaki görüşlerini tespit adına en çok müracaat edilen eseri *Risâle fi Usûli'l-Hadis'in* İmam Birgivî'ye aidiyeti konusunda sıhhatli bilgilerden -en azından şimdilik- uzak olduğumuz dikkate alındığında, Birgivî ile İbn Teymiyye'nin usûl-i hadis anlayışını mukayese edebileceğimiz teknik bir referans noktası kalmamaktadır.[37] Öte yandan imama nispet edilen kırk hadis şerhinin -birazdan temas edileceği üzere- sadece yedisinin şerhini imamın şerh ettiği, hadislere dair diğer izahların ise Muhammed Akkirmanî (ö. 1174/1761) tarafından tamamlandığı ve dolayısıyla imamla direkt bir ilişkisi bulunmadığı, ancak dolaylı bir ilişkiden bahsedilebileceği de hatırda tutulmalıdır.[38]

Birgivî'nin hadis ile ilişkisini net olarak görebileceğimiz yegâne eseri *Kitâbu'l-îmân ve'l-İstihsâri dır.*[39] Bu eserde dahi Birgivî merhum, derlediği hadislerin senedlerini tümüyle aktarmayıp sadece ilk râviyi (sahâbî ya da tâbiî) zikretmekle iktifa etmiş, ayrıca muhtelif rumuzlarla hadisin alındığı kaynağa işaret ile yetinmiştir. Rumuz ile işaret edilen kaynakların sayısı sadece *Kitâbu'l-îmân'da* dahi 50'ye yaklaşmaktadır ve fakat îbn Teymiyye'nin adı veya eserlerinden herhangi biri burada da yer almaz.[40] O, bu eseri tasnif ederken, tıpkı tasavvuf! konularda kendisine manevî bir rehber edindiği İmam Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmiddîn'imn* etkisi altındadır.[41]

---

37 Eserin aidiyeti ile ilgili değerlendirme için bz.; Mustafa Çelil Altuntaş, *Risâlefi. UsûliTHadis'in İmam Biryivî'ye Aidiyeti, (BalIkesirli Bir İslâm Alimi İmam BiryiviSempozyumu* içerisinde), II, s. 651-667.

38 Huriye Martı, *Osmanlı da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi,* s. 76-86.

39 Bazı araştırmacıların tek bir eser olduğunu belirttiği bu çalışma, bazı araştırmacılara göre ise *Kitâbu'l-İmân* ve *Kitâbu'l-İstihsân* şeklinde iki ayrı kitaptır. Fakat Atıf Efendi Kütüphanesi 597 numarada kayıtlı olan *Kitâbu'l-İstihsân'm* ferağ kaydında eserin 2. cilt olduğu, *Kitâbu'l-İmân'\n* da 1. cilt olduğu açıkça yazılmıştır. Dolayısıyla, söz konuşu eser bir bütündür. Bz.; Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî, *Kitâbu'l-İmân ve'l-İstihsân,* Atıf Efendi Ktp., nr. 597·339[b]-

40 Mesut Çakır, *İmam Birgivî'nin Kitâbu'l-İmân Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* (Doktora Tezi, 2018), s. 46-48.

41 Mesut Çakır, *a.g.t.,* s. 73-78.

Bunlarla birlikte haber-i âhâdın i'tikâdda hücciyeti konusuna yaklaşımı da İbn Teymiyye'nin durduğu pozisyondan son derece farklıdır. Birgivî, müntesibi olduğu Mâturîdî mezhebinin mütekellimleri gibi haber-i âhâdın i'tikâdda hüccet olmadığını beyan eder ve i'tikâdın mütevâtir haberler üzerine bina edilebileceğini kanaatini paylaşır.[42] Bu genel manzara, söz konusu iki ismin hadise yaklaşımlarının da aynı düzlemde olmadığını gösteren önemli hususlardır.

İbn Teymiyye ile İmam Birgivî arasındaki irtibatın incelenebileceği son alan ise tasavvuf sahasıdır. Malum olduğu üzere her iki âlimin de tasavvufî bazı uygulama ve kabullere itirazlar yöneltip, bunları reddetmiş olması onların ortak bir paydada buluştuğu izlenimi verse de söz konusu itirazların muhtevası, gerekçesi ve bağlamı dikkate alındığında aslında birbirlerinden çok farklı nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. İbn Teymiyye'nin velûd bir âlim olması, eserlerinin kronolojik takibini zorlaştıran ve din anlayışını sıhhatli bir şekilde tespit etmeyi engelleyen bir durum oluşturmaktadır. Öte yandan eserlerinin ciddi bir bölümü halen mahtûtât durumundan matbûât âlemine geçememiştir. Onun eldeki eserlerine müracaat edildiğinde, tasavvufî şahsiyetler [İmam Gazâlî (ö. 505/1111) vb.] ve tasavvufî uygulamalar hakkında ciddi tenkitlerinin olduğu görülmekte, bilinmektedir.

İmam Birgivî'nin durumu da dışardan bir gözle bakıldığında hemen hemen aynıdır. Fakat İbn Teymiyye tasavvufî bazı uygulamalara yönelik eleştirilerinde sürekli dışardan bir dil kullanırken, İmam Birgivî müntesibi olduğu bir yolu muhafazaya dönük, içeriden, sancılı ve dertli bir üslûp kullanmaktadır. Çünkü İbn

42 İbn Teymiyye sahih haber-i âhâdın her durumda bir hüccet olduğunu kabul ederken İmam Birgivi böyle bir yaklaşım içerisinde değildir. Birgivî'nin de Hanefî-Mâturîdî âlimlerin haber-i âhâdı i'tikâdda hüccet kabul etme şartları gerçekleştiği vakit onu bir delil olarak aldığı sabittir. Bizim buradaki vurgumuz haber-i âhâdın her durumda hüccet olacağı iddiasının Birgivi ile örtüşmediği şeklindedir. Mâturîdi mütekellimler nazarında haber-i âhâdın i'tikâddaki yeri konusunda geniş bilgi için bz.; Melikşah Sezen, *İlm-i Hadis, Hanefilik, Mâturidilik,* Kökler, İstanbul, 2020.

Teymiyye bir mutasavvıf olarak tanınmaz ve anılmazken[43], İmam Birgivî hemen herkesin tereddütsüzce kabul edeceği üzere kıymetli bir zâhid ve mutasavvıftır.[44] İbn Teymiyye'nin tenkit ettiği isimlerden olan İmam Gazâlî ve eseri *İhyâu Ulumiddin* mutasavvıfe için ne ise, İmam Birgivî ve *et-Tarikatıfl-Muhammediyye* de aynı mânâyı ifade etmektedir. Dolayısıyla İmam Birgivî, tasavvuf anlayışı olarak İbn Teymiyye'ye değil İbn Teymiyye'nin sıkça tenkit ettiği bir şahıs olan Hüccetu'l-İslâm Ebû Hamid el-Gazâlî'ye daha bağlı, daha yakın bir isimdir diyebiliriz. Söz buraya gelmişken Huriye Martı'nın şu yerinde değerlendirmesine tamamıyla katıldığımızı belirterek paylaşıyoruz:

> "Zühd yolculuğunu icâzet alarak taçlandıran Birgivî, derslerden tamamen uzaklaşmasına rıza göstermeyerek tekrar ilme dönmesini emreden şeyhi Abdurrahman Karamânî'nin yönlendirmesiyle yeniden ilim hayatına atılmıştır. Karamânî'nin bu kararı noktasında hemfikir olan ilk dönem kaynaklarımızın birbirini destekleyen cümlelerine dayanarak diyebiliriz ki, Birgivî'nin tekke yaşantısının sona ermesinin, onun bu tarz bir dinî hayata ahşamaması, hatta reddetmesi sebebiyle gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Tamamlanmış bir tasavvuf tecrübesi ile alman bir icâzet, sülalece benimsenmiş bir hayat tarzı, kendisinden sonra da oğulları tarafından sürdürülen bir intisâb geleneği ve muasırları tarafından "Merhûm Selim Hân Zamanında Olan Meşâyih-i Kirâmlar" faslında zikredilen bir terceme-i hâl, aslında her şeyi açıklamaktadır."[45]

---

43 İbn Teymiyye her ne kadar Kâdirî tarikatına intisap etmiş ve tasavvuf! konulara dair müstakil risaleler te'lif etmiş olsa da bu tavrı onun daha çok erken dönemlerinde görülmektedir.

44 Ali b. Bâlî, *el-İkdu'l-ManzümfiZikr Efâzıli'r-Rîun,* (haz. Suat Donuk], s. 444; Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları,* 105-151; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Tasavvufa Karşı Değildi,* İslâm Dergisi/198S, s. 61, ss. 54.

45 Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi, {Doğudan Batığa Düşüncenin Serüveni* içerisinde), VIII, s. 661.

Birgivî'nin tarikat intisabını mizacına uymadığı ve tarikat bünyesindeki aşırılıkları reddetmesi, benimseyememesi sebebiyle noktalayıp ilmi hayatına devam ettiği iddiası tamamıyla asılsızdır. Bazı kaynaklarda görülen bu gerekçe Birgili'nin değil Kadızâde Mehmed Efendi'nin tarikati terk gerekçesidir. İki Mehmed Efendi arasındaki isim benzerliği ciddi bir hataya sebep olmuştur. Birgili Mehmed Efendi'nin İlmî çalışmaları da mürşidinin işareti ve teşviki ile yani tasavvufî irşadının doğal bir uzantısıdır. Onun tarikat intisabından koptuğunu gösterir tek bir kayıt mevcut değildir. Kadızâde Mehmed Efendi ise evvela Tercüman Tekkesi'nin Halveti tarikatı şeyhi Ömer Efendi'ye (ö. ?) intisap etmiş fakat kendi fıtrî farklılığı ve tarikat içi uygulamalara uyum sağlamaması, benimseyememesi gerekçesiyle bu yolu kendi kararıyla bırakmıştır.[46] Naîmâ'nm, Kâtip Çelebi'nin, Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin Kadızâde Mehmed Efendi'nin tarikattan kopuş serüveni olarak naklettiği hadise zaman içerisinde Birgili Mehmed Efendi'nin serüveni olarak anlatılmış ve çok ciddi bir hata yapılmıştır.[47]

İmam Birgivî'nin, *et-Tarikatu'1-M.uhammediyye* eseri özelindeki ifadelerinden hareketle onun, İmam Rabbânî'nin (ö. 1034/10624) *Mektûbâfı* ve çizgisi ile kayda değer bir benzerlik taşıdığını belirtmemiz dahi mümkündür. *Mektûbâfta* İmam Rabbânî'ye ait keşiflerin yer aldığı satırlar bir kenarda tutulursa, *et'Tarikatıc'l-Muhammediyye* âdeta *Mektûbâfm* öncüsü ve habercisi gibidir. Her iki âlim de şer'î ilimlerin tarikat yolunun yolcuları için olmazsa olmaz olduğunu, zahirî ilimlere ve mânâlara mümkün olduğunca sadakat göstermek gerektiğini, sünnet-i seniyyeye ittibanın yegâne yol olduğunu, mezhebe ittibanm -amelde Hanefîlik, i'tikâdda Mâturîdîliğin- elzem ve efdâl olduğunu ve ayrıca i'tikâdın tashihi hususunda ısrarcı olunması gerektiğini defaatle dile getirmektedirler. Bu temel uzlaşım noktaları haricinde birçok talî noktada da aynı çizgide ve söylemde oldukları görülmektedir.

46 Semiramis Çavuşoğlu, 'Kadızâdeliler' *DİA,* XXIV, s. 100-102.

47 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanh Târihi,* I, s. 355; Songül Karaca, *Kadızâde Mehmed Efendi Manzûme-i Akâid,* (Yüksek lisans tezi, 2012), s. 18.

İmam Birgivî'nin hayatı hakkında malumat veren eserlere müracaat ettiğimizde, onun *İhyâu Ulûmiddîn* okumalarını günlük vird haline getirdiğini ve tasavvuf! bir yaşantıdan ömrü boyunca kopmadığını görmekteyiz.[48] Hatta İmam Birgivî'nin deveran ve semâ hakkındaki düşüncelerini yansıtan risalesinde[49], söz konusu uygulamaların şer'î cevazı konusundaki nihaî kanaatinin; cehri olmayan semâ ve deverânın mahsurlu olmadığı yönünde olması, İbn Teymiyye ile aralarındaki yaklaşım farkını gösterir açık diğer bir numûnedir.[50] O, *et-TânkataÎ-Mahammediyye'·â^* belirttiği üzere sadece "raks"ı şer'an uygun görmemektedir.

Birgivî'nin kendisinden sonraki aile silsilesinin tasavvuf! hayatı ve anlayışı, Birgivî'den en çok istifade eden ve etkilenmesi beklenen yakın çevrenin yoğun tasavvuf! hayatı da bizlere yine aynı hakikati tekrar hatırlatmaktadır. Oğulları Mustafa[51] ve Fazlullah'ın nakşî oldukları, Mustafa Efendi'nin oğlu Riyazî Mehmed Efendi'nin zâhid; Fazlullah Efendi'nin oğlu İsmeti Mehmed Efendi'nin ise Mevlevi olduğu, Doğanî Ahmed Dede'ye intisâb ederek bir müddet semâzenlik yaptığı ve *et-Tarikata'l-Mahammediyye'yi* Türkçe'ye tercüme ettiği bilinmektedir.[52] Necdet Yılmaz *OsmanlI Toplamanda Tasavvuf* isimli eserinde İsmeti Efendi'nin *et-Tarika'yı* manzum olarak tercüme ettiğini ifade etmekteyse de bu ifade[53] bir sehiv ürünü olmalıdır. Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi (ö. 1136/1724) ile Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731) *Zeyl-i* £fl/?f17/e'lerinde İsmeti Mehmed Efendi'nin, "Doğanî Ahmed Dede'den külah-ı peşmin giyip bir süre semâhanede semâzenlik

48 Abdunnâsir Hocazâde, *el-EvraduTBirgivigge,* (çev. Ahmet Turan Arslan), îlim ve Sanat, 1988/19, s. 57; Şeyh Ahmed, *Terceme-i Evrâd-ı Birgivi,* Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba kİ., nr. 449/6, vr. 148-149.

49 Bz.; Millet Ktp., Ali Emirî bl., nr. 3448, (vr. 101^{b}-103^{b}).

50 Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanh Mûsiki Literatürü Târihi,* s. 47.

51 Birgivi Mehmed Efendi'nin evladı arasında zikrolunan Mustafa Efendi isimli zâtın ismi Ali b. Bâlî'nin (ö. 1584) *el-İkdüTManzûm'\ı* gibi erken dönem kayıtlarda anılmamaktadır. Bu sebeple bu bilgiye karşı ihtiyatlı olunması gerekmektedir.

52 Halûk İpekten, 'İsmeti Mehmed' *DİA,* XXIII, s. 141; Mehmed Ali Ayni, *Türk Ahlâkçıları, s.* 113.

53 Necdet Yılmaz, *Osmanh Toplamlında Tasavvuf,* s. 306.

yaptığını, daha sonra medrese müderrisliğine geçtiğini" bildirmektedirler.[54] [55]

İmam Birgivî'nin, İbn Teymiyye ile aynı konu başlıklarına odaklandığı ve aynı argümanları kullandığı kanaatini uyandıran eserler daha evvel temas ettiğimiz üzere aslında İmam Birgivî'ye ait olmayan eserlerdir. Güncel çalışmalar artık bu hususu açıkça ve kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kabir ziyaretleri konusundaki görüşleri adına referans kılınan ve Türkçe'ye de tercüme edilen *Ziyâretu'l-KubAr*[53] risalesi[56], cehri zikir ve teganni gibi konulara yönelik *er-Risâle fî'z-ZikrVl-Cehri?*[7] [58] [59] ve *Risâle fi'l-Lahn ve't-Tegannî*** onun değildir. Ayrıca; *es-Sıhahu?l-Acemiyye*[s9], *cd-Dümtıfl-Mültekate*[60] [61] [62] [63], *Risâletu Nevâfili'l-îbâdât^, Mesleku'l-İ'tidâl ilâ Fehmi Âyeti Halkı'l-Amâl*[6]**, tşrak ve's-Siyer, Risâle fi Mezâhibih-Tasavvuf*[3] ile ayrıca *Mihakku'l-Mu-*

---

54 Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik,* (haz. Ramazan Ekinci), s. 553; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ,* (haz. Ramazan Ekinci), 1,907.

55 Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler, (I. Ulusal El Yazmaları Sempozyumu* içerisinde), s. 180 vd.; Adem Arıkan, *Osmanh'da İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı, {Osmanh'da İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler* içerisinde), s. 478; Yahya Michot, *Against Snwking;an Ottoman Manifesto,* (çev. Ayşen Anadol), s. 15-17.

56 Risalenin İmam Birgivî'ye nispetle gerçekleştirilen Türkçe tercümesi için bz.; İmam Birgivî, *Bid'at ve Müstehâb Kabir Ziyaretleri,* Guraba Yayınları, İstanbul, 1997. Aynı yayınevi, *Namazda Tadil-i Erkân* isimli başka bir kitap daha neşretmiş ve bu kitabın kapağına İmam Birgivî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyı m'ın isimlerini yazmıştır. Seçme metinlerden oluşan bu seçkinin bu üç âlime özel olarak vurgu yapması da algı aldatmacasından ibarettir.

57 Adem Arıkan, *ag.m.,* s. 478.

58 Mehmet Gel, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumun un Dinî Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhu'l-İslâm Çivicizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme,* (Doktora Tezi-2010), s. 137 vd.

59 Hüseyin Nihal Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, {İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya* içerisinde), s. 20; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri,* s. 128.

60 Ahmet Turan Arslan, *ag.m.,* s. 178.

61 Ahmet Turan Arslan, *ag.m.,* s. 177-178.

62 Ahmet Turan Arslan, *ag.m.,* s. 179.

63 Adem Arıkan, *ag.m.,* s. 487, (60. Dipnot).

*tasavvifîn^, Ravdâtu'l-Cennât fi Usûli'l-İ'tikâd*3, Damiğatu'l-Mubtediîn[64 65 66], Mûsâfaha?[7 68], Risâletu't-Tehliliyye^, Muaddilu's-Salât?[9], Mıırşidıfl-Muteehhil[70], Şerhıdl-FıkhVl-Ekber[7]^, el-Kavlu'l-Vasît Beyne'l-İfrât ve't-Tefrit[72], Risâle-i Makâmât[73 74 75], Rıısıımi'l-Mesâhifıl-Osmaniyye*™ ve *Rahatu's-Sâlihin[73]* gibi, îmam Birgivî'ye nispet edilen risalelerin hiç birisi aslında ona ait değildir. Adı anılan bu eserleri bir çırpıda okuyup geçmemek, Birgivî'nin görüşleri, kabulleri ve etkisi tartışılırken ne kadar sık müracaat edilen eserler olduğuna özellikle dikkat etmek gerekir. Ayrıca bazı yazma eser kütüphanelerinin kayıtlarında yer alan *Şerh-i Akâid-i Birgivî, Şerh-i İlmihâl, Şerh-i Vasiyetnâme, Şerh-i Risâle-i Birgili* gibi muhtelif isimlerle kaydedilen eserler de aslında birbirlerinden farklı eserler değil aynı muhtevadaki eserlerdir.

---

64 Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgiwi Mehmed Efendi's \Vorks and Their Dissemination in Manuscript Form,* s. 138.

65 Emrullah Yüksel, 'Birgivî' *DİA,* VI, s. 194; Ahmet Turan Arslan, *a.g.m.,* s. 178-179; Mehmed Esad Seydişehri, *Ravdâtıı'l-Ccnnât Tercümesi,* (haz. Bâhâddin Karakuş), s. 43-44 (hazırlayanın giriş yazısı).

66 Adem Arıkan, *ag.m.,* s. 488-489.

67 Ahmet Kaylı, *A Critical Study of Birgivî Mehmed Efendi's Works and Their Dissemination in Manuscript From,* s. 53.

68 Salih Geçit, *Kadızâde Mehmed Efendi'nin Şerhli Risâletu't-Tevhid (Risâletıı'l-Fethiyye) Adlı Eseri ve Edisyon Kritiği, (Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* içerisinde), s. 219.

69 Ahmet Turan Arslan, *ag.m.,* s. 177-178.

70 Reşat Öngören, 'Kutbuddînzâde İznikî' *DİA,* XXVI, s. 489-490.

71 Abdullah Demir, *Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanife'nin Akâid Risalelerini Konu Edinen Eserleri,TAlÂD-zoıö,* XIV/z8, s. 191.

72 Ahmet İnanır, *Biryivi Mehmed Efendiye İsııad Edilen "el-Kavlu'l-Vasit Beyııe'l-İfrât ve't-Tefrit" Adlı Risalenin Aidiyeti Üzerine Bir İnceleme, (Biryivi Sempoy umu* içerisinde, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özken vd.), III, s. 384 vd.; Mehmet Gel, *"Biryivi Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlu'l-Vasit Beyne'l-İfrât ve't-Tefrit'in Müellifi Kimdir",* İslâmî İlimler Dergisi, 2012, VII/7, s. 74.

73 Mahmud Es'ad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Veli ve Bektâşilik,* s. 39-41.

74 Melikşah Sezen, *Birgili Mehmed Efendi'ye (Ö.ySı/1573) Nisbeti Hatalı Bir Eser: Rusûmiİ-Mesâhifi'l-Osmaniyye,* Vuslat Dergisi, 2020-Haziran, s. 227, ss. 50-51.

75 Mehmet Kalaycı, *Birgivî Mirasının Toplumsal vâ Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulemâ, (Sahn-ı Semândan Dârulfunûn'a Osmanlıda İlim ve Fikir Dünyası, Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVII. Yüzyıl,* ed. Hidayet Aydar & Ali Fikri Yavuz), s. 448.

Yakın zamanda gerçekleştirilen birçok inceleme ile mezkûr eserlerin imama ait olmadığı, ihtilafa mahal bırakmaz bir şekilde ortaya konulmuştur. Dolayısıyla temas edilen bu risaleler gibi, aslında ona ait olmayan yahud aidiyeti son derecece problemli eserleri kullanarak, tasavvuf! tenkitlerde ya da herhangi bir alanda İmam Birgivî ile İbn Teymiyye arasında yahud İmam Birgivî ile Kadızâdeliler arasında bir aynılık olduğunu söylemek hem gayr-i İlmî hem de hilâf-ı hakikattir.[76]

Ortaya koymaya çalıştığımız genel manzaradan anlaşılacağı üzere, İbn Teymiyye ile hatta Vehhabîlikle İmam Birgivî arasında İlmî bir bağlılık ve irtibat olduğu iddiası ancak zahirî benzerlikleri dikkate alan sathî değerlendirmelerden ibarettir.[77] Çünkü her iki âlimin düşüncelerine şekil veren ilmî/usûlî arka plan, müntesibi oldukları amelî ve i'tikâdî mezhebler ve hayatlarına yansıyan anlayış ve yaşayış farkı, son derece açık ve nettir.

Yeri gelmişken herhangi bir İlmî temele istinad etmeyen, ideolojik bir taassub ve cahilane bir özgüvenle dile getirilen bir kısım ifadelerde Osmanlı'ya, Osmanlı'nm gerilemesine bir şekilde din adamları üzerinden fatura kesmek isteyen kimseler bunu İbn Teymiyye anlayışının Birgili vasıtasıyla Osmanlı'ya idhâl edildiği iddiasıyla birleştirmek istemektedirler. Lâkin bu iddianın sahiplerinin elinde herhangi bir delil olmadığı gibi sözleri de sloganik ifadelerden öte bir kıymeti haiz değildir.[78] Mesela Kemal Gürüz'ün şu satırları, ideolojik bir zihinle yapılan irtibatlandırmanın güzel bir numûnesidir:

---

76 Etraflı bir sunum için bz.; Adem Arıkan, *OsmanlI'da İbn Teymiyyeciliği Birgivi Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım-, (OsmanlI'da İlm-i Kelâm, Âlimler, Eserler, Meseleler* içerisinde, ed. Osman Demir, Veysel Kaya, Kâdir Gömbeyaz, U. Murat Kılavuz), s. 471-521; Osman Cengiz, 16. *Yüzyıl Osmanh Düşüncesinin Kaynakları Çivicizâde-Ebıssu'ûd-Birgivî,* s. 112.

77 Huriye Martı, *Birgivî Mehmed Efendi, (Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* içerisinde), VIII, s. 691.

78 Derin Terzioğlu, *Bir Tercüme ve İntihal Vakası ya da İbn Teymiyye'nin Siyasetu'ş-Şer'iyye'sini Osmanlıca'ya Kim(ler), Nasıl Aktardı?,* Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi-2007, XXXI/11, s. 266-267.

"İbn Teymiyye'nin görüşlerini benimseyen, Birgili Mehmed Efendi adlı bir yobaz, tüm doğa bilimleri ve felsefeyi İslâm'ın özüne aykırı (bid'at), 'zararlı bilimler' olarak nitelendirdi ve sonuçta bu konular ve hattâ kelâm dahi medrese müfredatından tamamen dışlandı."[79]

Bir yerlerden kalem bulmuş da akima gelen hayalî senaryoyu yazmış gibi görünen Yobaz Gürüz, hiç şaşılmayacagı üzere ideolojik kanaatlerini boca ettiği karalamasında, Birgivî'nin herhangi bir eserinin ismini dahi zikretmemekte ve böylece yobaz diyerek itham ettiği bir âlimin eserlerinden bî-haber olduğunu göstererek kendi cehalet makamını ifşa etmektedir! Halbuki Birgili Mehmed Efendi, bırakın tüm doğa bilimlerini zararlı bilimler olarak nitelemeyi *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'smdL^* hesap ve kelâm ilimlerinin farz-ı kifâye, geometrinin mubah, tıp ilminin de müstehâb olduğunu açıkça beyan etmektedir. Mantık, âdâb ve münazara ilimleriyle ise bizzat alakadar olup bu konularda eserler te'lif etmiştir. Onun *Gurrenâme* adlı eseri dahi ilgi alanlarının genişliğini göstermek adına fikir vermeye yeterlidir.

Birgili Mehmed Efendi'nin ıstırabı sadece kendisinden önce yaşayan îbn Teymiyye ile mesnedsiz bir şekilde ilişkilendirilmesinden ileri gelmemektedir. Onun ıstırabının diğer bir yönünü de kendisinden sonra gelen Kadızâdeliler ile ilişkilendirilmesi oluşturmaktadır.[80] İmam Birgivî'nin, Kadızâdeliler hareketinin fikrî öncüsü hatta reisi olduğu iddiasını ele almak etraflı bir inceleme gerektirmektedir fakat biz burada bazı temel hususlara dikkat çekmekle iktifa edeceğiz. Bu noktada, İbn Teymiyye ile İmam Birgivî arasındaki irtibatta yaşanan tüm menfi durumların İmam Birgivî ve Kadızâdeliler irtibatında da mevcut olduğunu peşinen söyleyebiliriz. Evvela, bu konuda sarf-ı kelâm eden isimlerin hemen hiçbirisi bizzat tarafların eserlerini etraflı bir incelemeden

---

79 Kemal Gürüz, *Medrese v. Üniversite,* s. 91.

80 Bu ilişkilendirmenin örnekleri için bz.; Mehmet Kalaycı, *Biryivi Mirasının Toplumsal Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulemâ, (Sahn-ı Semândan Dârulfıınûn'a Osmanh'da İlim ve Fikir Dünyası 'Alimler, Müesseseler ve Fikri EserlerXVII. Yüzyıl',* ed. Hidayet Aydar &. Ali Fikri Yavuz), s. 431-455-

geçirip sunmuş hatta okumuş dahi değildir. Değerlendirmeler ve irtibatlar hep sathî benzerlikleri ve şahsî/indî yorumları yansıtmaktadır.[81]

Bu konularda hususi olarak eser yazan pek çok isim üzerinden iddiamızı teyid etmemiz mümkündür. Mesela; *Kadızâdeliler-Sivasiler Tartışması* isimli eserinde İbrahim Baz, mezkûr tartışmanın fikrî referansı olarak sunduğu ve bu başlıkla açtığı bölümde İmam Birgivî'nin hangi eserindeki hangi cümlesiyle bu referans durumunu elde ettiğini tek bir atıfla gösterebilmiş değildir.[82] İbrahim Baz, Birgivî'nin eserlerine atıfsızlık ya da böylesi büyük bir iddiayı temellendirmeyecek derecede sınırlı atıf bulundurma noktasında yalnız değildir. Ali Fuat Bilkan da hemen aynı konuda *Fakihler ve Sofaların Kavgası ı7. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivasiler* isimli bir eser te'lif etmiş olmasına rağmen Birgivî'nin bizzat kendi eserleri üzerine bir okuma yapmaksızın ve imamın eserlerine neredeyse hiçbir atıfta bulunmaksızın bu irtibatlandırmayı gerçekleştirmiştir.[83]

Târihçilerin olaya dahli, çoğu zaman müelliflerin kaleme aldığı metinlerden ziyade dönemin Târihçilerinin beyanlarını itibara alan ve hükmünü bu kaynaklarda yer alan bir kısım aktarımlar üzerine bina etmelerinden ötürü oldukça müşkül doğurmuştur.

81 Bu konuda eser yazan pek çok isim üzerinden iddiamızı teyid etmemiz mümkündür. Mesela; *KadızâdelilerSivasilerTartışması* isimli eserinde İbrahim Baz, mezkûr tartışmanın fikri referansı olarak sunduğu ve bu başlıkla açtığı bölümde İmam Birgivî'nin hangi eserindeki hangi cümlesiyle bu referans durumunu elde ettiğini tek bir atıfla göstermiş değildir. İbrahim Baz bu konuda yalnız değildir. Ali Fuat Bilkan da aynı konuda eser te'lif etmiş olmasına rağmen Birgivî'nin eserleri üzerine bir okuma ve atıf yapmaksızın bu irtibatlandırmayı gerçekleştirmiştir. Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak da Osmanlı dönemine tahsis ettiği bir çalışmasında İbn Teymiyye-Birgivi-Kadızâdeliler bağını kurmuş olsa da Birgivî'nin *et-TarikatıiTMıihanunediyye* isimli eseri dışında herhangi bir risalesine ismen atıf yapmamaktadır. Ayrıca Ocak'ın muhtelif yazılarında vurguladığı, 'Birgili'nin Râzi ekolüne karşı oluşu' iddiası da maddî referanslardan uzak bir iddiadır. Halil înalcık'ın yazısındaki irtibatlandırmalar da hemen aynı eksikliklerle maluldür.

82 İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasiler Tartışması,* s. 53-67.

83 Bz.; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası* 17. *Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivasiler,* İletişim, İstanbul, 2016.

Mesela Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı dönemine tahsis ettiği bir çalışmasında, İbn Teymiyye-Birgivî-Kadızâdeliler bağını kurmakta ve o da İmam Birgivî'nin *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* isimli eseri dışında herhangi bir eserine atıf yapmamaktadır.[84] Halbuki bu eserden hareketle böyle bir irtibatı -zorlama yorumlara tevessül etmeden- temellendirmek mümkün olmadığı gibi bir âlim yalnız bir eserinden ibaret görülerek, tekbir esere atıfla hakkında bütüncül hükme sahip olunamaz. Yine Halil înalcık'm (ö. 2016) ilgili konudaki bir yazısında yer alan irtibatlandırmalar da temas edilen 'sıhhatli referans eksikliği' ve 'müellifin kendi metnine gitmeme' arızası/nakısası ile malul görünmektedir.[85] Ali Birinci'nin başka bir vesileyle ifade ettiği şu sözler, bizim konumuz ve meselenin Târihî yönü açısından oldukça anlamlıdır:

> "Târihçinin herhangi bir kaynağa dayanarak bir devir veya şahsiyet hakkında şu veya bu yönde yorumlar yapmasına bir şey denemez. Ancak bu esnada dayandığı kaynakların ve bilgilerin gereği gibi tartılıp değerlendirilmesinde bir zaaf göstermemesi gerekir. Esasen araştırmada ilk iş yorumlara mesned veya gerekçe kabul edilen bilgilerin, bir tenkit ameliyesinden sonra, doğru seçilmiş olmasıdır. Bu safhada açık verdikten sonra üretilen yorumların tartışmaya bile değer sayılamayacakları aşikârdır."[86]

Bir şeyin yokluğunu ispat etmek, malumdur ki varlığını ispat etmekten çoğunlukla daha zordur ve hatta bazı durumlarda imkânsızdır. İmam Birgivî'nin Kadızâdelilerle, takdim edildiği şekilde bir ilişkisinin olmadığını ortaya koymak da işbu sebeple son derece zordur. Fakat mezkûr ilişkinin mevcudiyetinin temellendirildiği argümanların yanlışlığını belirtmek bu noktada belki en verimli ve kestirme yol olabilir.

---

84 Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri 'Osmanlı Dönemi'*, s. 178-180.

85 Halil İnalcık, *Osmanlı Târihinde İslâmiyet ve Devlet,* s. 119-120.

86 Ali Birinci, *Târih Yolunda,* s. 236

Kadızâdeliler hareketinin öncü ismi olarak anılan Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) hakkındaki bilgiler bu işin ilk ayağını oluşturmaktadır. Tespit edebildiğim kadarıyla ilk olarak Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun (ö. 1927) ardından da Abdulbaki Gölpmarlı'nm (ö. 1982), Kadızâde Mehmed Efendi'nin İmam Birgivî'nin talebesi olduğunu belirtmesi, ciddi bir Târihî hatanın ürünüdür.[87] Halbuki bu durum Târihi açıdan imkânsızdır. Ayrıca Kadızâde Mehmed Efendi'ye talebelik yapan Kâtip Çelebi'nin *MîzânuTHak* isimli eserinde ve Uşşâkîzâde'nin *Zeyl-i Şakâ'ik'te* belirttiği üzere hocası Kadızâde Mehmed, bizzat İmam Birgivî'den değil onun bir kısım talebelerinden ders görmüş bir isimdir.[88] Aynı hatayı Müftüoğlu ve Gölpınarlı'dan sonra Hilmi Ziya Ülken'in (ö. 1974) *Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Târihi* isimli eserinde de görmekteyiz.[89] Söz konusu hatalar, mezkûr yanlış malumatın güçlenip, birincil kaynaklardan istifade edemeyecek geniş kitleler ve araştırmacılar arasında hızla yayılmasına sebep teşkil etmiştir.

Kadızâde Mehmed Efendi'nin bizzat kendi hocalarının isimleriyle yani 'falan hocadan, fulan imamdan ders aldı' şeklinde değil de 'Birgivî'nin talebelerinden ders görmüş' bir kimse olarak takdim edilmesi bile, onun Birgivî ile irtibatını düşündüren, düşündürmeye yönelik pozitif bir etkiye sahip olsa da hocaları vasıtasıyla söz konusu bu irtibatın nasıl gerçekleştiğine temas eden herhangi bir bilgi ve izah mevcut değildir. Ayrıca Kadızâde Mehmed Efendi'nin talebeliğini yapmış ve Kadızâdeliler ile Sivasîler arasındaki tartışmalı konu başlıklarına dair *Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'TEhakk* isimli önemli bir eser te'lif etmiş olan Kâtip Çelebi'nin eserinde Kadızâdeliler ile İmam Birgivî arasında umumî

87 Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *On Birinci Asr-ı Hicride Türk Menâbi-i İrfanı,* Mihrâb-1924, IXX/XX, s. 630; Abdulbaki Gölpmarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevilik, s.* 158.

88 Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-HakfiİhtiyârVl-Ehakk,* (çev. Orhan Şaik Gökyay), s. 92; Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik,* (haz. Ramazan Ekinci), s. 251.

89 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Târihi,* s. 507.

ya da hususî hiçbir bir alakaya temas etmemiş olması son derece anlamlı ve önemlidir.

İmam Birgivî ile İbn Teymiyye arasında kurulan irtibatın, Birgili'ye hatalı bir şekilde nispet edilen eserler yoluyla gerçekleşmesi gibi yine aynı şekilde Kadızâdeliler ile Birgili arasında kurulan irtibat da çoğunlukla nisbeti hatalı olan bu eserler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Hele söz konusu aidiyeti hatalı eserler üzerinden, nihayetinde İbn Teymiyye-Birgili-Kadızâdeliler teselsülünün oluşturulması, söz konusu irtibatın en hatalı neticesidir.

Kadızâdelilerin -kahir ekseriyetle- i'tikâdda Mâturîdî olması ve Kadızâde Mehmed Efendi'nin, îmam Birgivî'nin *Vasiyetnâme* isimli eserini şerh etmesi, bütün gidişatı şekillendirecek bir vesika olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü amelde Hanefî i'tikâdda Mâturîdî olmak zaten Osmanlı halk ve ulemâsının genel profilini oluşturmaktadır. Öte yandan Kadızâdeli hareketine dahil olmayan çok sayıda âlimin de *Vasiyetnâme'yi* şerh ettiği, daha sonra sunacağımız liste ile aşikâr hale gelecektir. Zihniyet açısından bakıldığında ise Birgivî ile Kadızâdeliler arasında hemen ilk bakışta göze çarpan derin bir uçurum mevcuttur. Birgivî bir kısım bid'at uygulamaları tenkid ederken bunları daima İlmî bir çerçevede sürdürmekte, tekfir ya da şiddet gibi sözlü/fiilî yönelimlere asla tevessül etmemektedir.[90] Fakat Kadızâdeliler bid'at ile mücadele konusunda şiddeti meşru gören bir anlayışla hareket etmekte ve bid'atin sınırları konusunda da usûlî bir çerçeveye sahip görünmemektedirler.[91]

Belki burada şu hususu belirtmekte fayda olacaktır: Birgili hiçbir zaman şiddete meyletmediği gibi mekruh olduğunu yahud sahâbîlerin yapmadığını açıkça beyan ettiği bazı uygulamaların

9ü Halil İnalcık'ın (ö. 2016), Birgivi'yi Kadızâdeliler ve hatta Vehhabilerle aynı çizgide gören genelleyici yaklaşımı, Kadızâdeliler ve Vehhabîlerin şiddet ihtiva eden tepkilerini anarken Birgivi'yi zikretmesine sebebiyet vermiş olsa da Birgivî'nin herhangi bir şiddet olayıyla alakası söz konusu değildir. Bz.; Halil İnalcık, *Has-Bağçede 'Ayş u Tarah Nedimler-Şâîrler-Mutribler,* s. 66.

91 Osman Cengiz, 16. *Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynaklan, Çivizâde-Ebussu'ûd-Birgivî,* s. 113 vd.

-tıpkı İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) düşündüğü gibi- topluma yerleşmiş, âdet olmuşsa mubah olarak niteleneceğini düşünmektedir. Mesela o, *Risâlefî'l-Musâfaha* isimli eserinde cemaatle kılınan namazlardan sonra musâfahanm mekruh olduğunu belirtir lâkin *el-Ezkâfda.* 'âdet hâline geldiği için mubah olarak nitelendiğini' nakletmekten de geri durmaz.[92] Aslında bir bakıma Birgivî, bid'ati her ne pahasına olursa olsun toplumdan temizlemek gibi kör bir saplantı ile değil, bid'atin niteliği yani hasene vasfını taşıyabilecek niteliklere sahip olup olmadığını göz önünde bulundurmakta ve "Müslümanların güzel bulduğunu, Allah'ın da güzel bulacağı"[93] hakikati ile hareket etmeye çalışmaktadır.

et-Tarîkatu'l-Muhammediyye okumaları yapmakla meşhur olan Kadızâdelilerin bu eserle dahi sıhhatli bir ilişki kurduklarını söylemek zordur. Öte yandan bu bilginin yani *et-Tarika* ilgisinin sadece Kadızâdelilere mahsus görülmesi de Târihî açıdan büyük bir hata olacaktır. *et-Tarikatu'l-Muhamınediyye* Kadızâdelilerden daha çok Sivasîler ve muhtelif mutasavvıf isimler eliyle şerh edilmiş, geniş kitlelerle buluşturulmuştur.[94]

Mutasavvıfların *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'yi* Kadızâdelilerin tekelinden kurtarmak için siyasî ve stratejik bir niyetle şerh ettiklerini iddia etmek, niyet okumaktan öte bir anlam ifade etmeyen ve somut hiçbir İlmî karşılığı olmayan problemli bir argüman olacaktır. Hatta belki bunun tam tersini söylememiz çok daha isabetli görünmektedir. Çünkü mutasavvıflar tarafından; azımsanmayacak sayıda, hacimli ve son derece İlmî hazırlanmış şerhlerin sadece siyasî kaygılarla kaleme alındığını düşünmek hiç de makul görünmemektedir. İmam Birgivî'nin talebesi Akşehirli Hocazâde Abdunnâsır Efendi (ö. 990/1582) ve ayrıca Abdulganî en-Nablusî (ö. 1143/1731), Şeyh Hakîm (ö. ?), Tarikatçı Emir Efendi (ö. 1143/1731), Ebû Said el-Hadimî (ö. 1176/1762) ve (Keşfî) Samakovlu Ahmed b. Ebû Bekir (ö. ?) gibi tasavvuf!

92 Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî, *Risâle fiTMusâfaha,* Süleymaniye Ktp., Halet Efendi bl., nr. 815, vr. 40b-4ib.

93 Ahmed b. Hanbel, *Müsued,* I, s. 505.

94 Bz.; Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları,* s. 109-117.

kimliği ile tanınan isimlerin şerhlerinin anılması dahi bu açıdan yeterli olacaktır. Yani Kadızâdelilerin İmam Birgivi'ye ve *et-Tarîkatu'Mııhammediyye* eserine bu derece alaka göstermeleri, fikrî bir irtibattan ziyade bir yönüyle Birgivî'nin itibarından istifade görüntüsü vermektedir.[95] Eğer ondan istifade etmiş ve sağlıklı bir şekilde etkilenmiş olsalardı hem *Vasiyetnâme* hem de *et-Tarîka'te* görülen i'tikâdî, amelî ve tasavvuf! paylaşımların Kadızâdelilerin hayatlarında da yer bulması beklenirdi.

İslâm'ı ve Osmanlı'yı yani dinimizi ve Târihimizi şarkiyatçılardan, Batıklardan öğrenme sevdası yahud hastalığına yakalanan son dönem ilim kadroları, bu kaynaklardan gelen bilgilere dayanmanın yanılgısını yaşamakta ve bunu yaşatmaktadırlar. Çünkü birçok şarkiyatçı ve Batılı, o dönemin dini ve İçtimaî hadiselerine dair konuşurken -kasıtlı ya da kasıtsız- doğru ile yanlışı birbirine yedirmekte, neticede dikkate şayan olmayan bozuk bir bilgi yumağını piyasaya sürmektedir. Mesela, Osmanh ile yoğun bir temas halindeki İngiliz diplomat ve Târihçi Paul Ricaut'un (ö. 1700) *The Present State of the Ottoman Empire* isimli eserinde yer alan şu satırlar, tedavüle giren bilgilerin yanıltıcılığı konusunda bizi tasdik etmektedir:

> "Bu zümre (Kadızâdeliler), Sultan Murad zamanında ortaya çıktı. Cenaze defni sırasında ve ölülerin ruhlarına dua ederken yerine getirdikleri pek çok merasimin mucidi olan Birgili Efendi tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir."[96]

XVII. yüzyılda, İstanbul'la ilişki içerisinde bir diplomatın verdiği bilgilerin dahi ne kadar hatalı olduğu ortadadır. Bu gibi hatalı aktarımları birçok şarkiyatçının eserinde görebilmekteyiz.[97] *

---

95 Osman Cengiz, *a.g.e.,* s. 27.

96 Alıntı yaptığımız kısım ve daha geniş bir aktarım için bz.; Ahmet Yaşar Ocak, *Ostnanlı Toplamlında Zındıklar ve Müllıidlcr,* s. 469-478.

97 Bz.; Michael Cook, *Forbidding Wrong in İslam,* s. 81,91-92; Khaled el-Rouayheb, *İslamic İntellectııal History in the Seventeenth Century,* 13-21,190-191. [Khaled, asli kaynaklara ağırlık veren bir inceleme gerçekleştirdiği için değerlendirmelerinde pek çok araştırmacıya göre çok daha itidalli ifadelere sahiptir.]

> **Mehmed Birgivî'nin öğrencisi Kadızâde** (ö. 1635) ile ona bağlı 'fakı' denen bir grup vaiz, tartışmayı tırmandırıp sürdürmüşlerdir."[99]

İktibasta bulunduğumuz satırlarda, Birgivî'ye dair neredeyse tek doğru bilgi ismidir. Söz konusu satırlarda koyu olarak vurgulu hale getirdiğimiz üç bariz hata hemen fark edilmektedir. Bunlardan ilki, Birgili'nin Hanbelî olduğudur. Halbuki Birgili hem *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* hem *Vasiyetname* gibi meşhur eserlerinden hem de fıkha dair risalelerinden açıkça görüldüğü üzere Hanefî mezhebindendir. Hatta bu incelemeye dahi gerek bırakmaksızın kendi mezhebini *Vasiyetnâme*'de beyan etmektedir. Onun hayatı ve eserlerini müstakil olarak çalışan hiç kimsenin Birgivî'nin Hanbelî olduğuna dair bir değerlendirmede bulunduğu vaki değildir. İkincisi, Birgili'nin Ebussuûd'u tekfir etmesi gibi bir durum Târihen söz konusu değildir. Üçüncü hata ise Kadızâde'nin Birgivî'nin talebesi olduğudur. Anlaşılan o ki Halil İnalcık, Gölpınarh ve Ülken'in hatalı anlatımının yanlış yönlendiriciliğine kurban gitmiş görünmekte ya da hadîs usûlünde "ihtilat" olarak anılan ıstılâhî durumun Târih sahasında bir numûnesini teşkil etmektedir.

Söz konusu üç bariz yanlışın haricinde, eserde "el sıkışma" şeklinde geçen konu -aslında musâfaha- hakkında *Risâle fî'l-Musâfaha'sında* Birgili, daha evvel de aktardığımız üzere "eğer bu bir yerde âdet olmuşsa mubahtır" demekte ve bunun henüz âdet olmamış, yerleşmemiş yerlerde/bölgelerde dinî bir düşünce ve duyguyla yani ibadet zannedilerek yapılmaması gerektiği ihtar etmektedir. Yine kabir meselesinin gelip dayandığı *Ziyâretu'l-Kubûr* risalesinin imama ait olmadığını da daha evvel belirtmiştik. İnalcık, bu kadar yoğun ve ciddi hataları neden yapmıştır sualinin tek ve basit bir cevabı bulunmaktadır: O, Birgili'nin eserlerinden herhangi birini görmemiş, bunlara atıf yapma ihtiyacı hissetmemiş, muhtelif eserlerde dolaşan malumatı benimsemiş ve ne yazık ki bunları tahkik etmeden kullanmıştır.

---

99 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600),* s. 191-192. [kalın vurgular bize ait]

BİRGİLİ'NİN İÇTİMAÎ HAYATTAKİ MÜCADELESİNİN MANASİ

Birgili Mehmed b. Pir Ali'nin, yalnız ilmi çalışmalarla meşgul olan, İçtimaî hayattan kopuk bir âlim olmadığını bilakis günümüz tabiriyle bir 'mücadele insanı/dava adamı' olduğunu belirtebiliriz. Birgili merhum, her Müslüman âlimin sahip olup taşıması gereken dinî hamiyet ve mesuliyet şuurunu omuzlarında hissederek, ilminin kendisine verdiği güçle toplumun din anlayışında zedelenmiş, tahrif edilmeye başlayan hususlara dikkat çektiği gibi, bu tahrife zemin teşkil eden noktalara dair sarf-ı kelâm etmiş ve idare-i kelâm etmeden hakikati tahkim etmek için daima gayretperver olmuştur. Onun bu mücadelesi, yani din-i mübin-i İslâm'ın yanlış söylem ve uygulamalarla tahrif edilmesinin önüne geçme gayreti bir taraftan kendisinden önceki Selefi harekete, diğer taraftan da Kadızâdelilere benzetilmesine ve onlarla aynılaştırılmasına zemin teşkil etmiştir. Halbuki daha evvel ortaya koyduğumuz gerekçelerden ötürü söz konusu aymlaştırma sadece zahirî benzerliklere odaklanan fakat meselenin iç yüzünü ve hakikati ıskalayan hatalı bir değerlendirmedir.

Birgili Mehmed Efendi'nin İçtimaî hayattaki mücadelesi, aslî olarak üç cephede kendisini hissettirmiştir. Bunlar; fıkhî (amelî), tasavvuf! ve i'tikâdî cephelerdir. Her üç konuda ortaya koyduğu mücadele ancak dönemin sosyal koşullan bilindiği takdirde anlam kazanabilir ve bağlamı doğru tespit edilebilir niteliktedir.

Osmanlı Târihçilerinin neredeyse tamamının üzerinde uzlaşı sağladığı hususlardan biri, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin (1520-1566) OsmanlI'nın gerileme döneminin başlangıcı olmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan bir kısım hadiseler zamanla büyümüş, çeşitli dallar vermiş ve gerileme sürecini zaman geçtikçe hızlandırmıştır. Bunda ulemâ kadrosunun nitelik değişiminin büyük bir önemi bulunmaktadır. Meşhur Osmanlı vak'anüvislerinden

Naîmâ (ö. 1128/1716) *Târih-i Naîmâ* olarak bilinen eserinde ulemânın önemi ve işlevine dair betimlemesi, ilmiye sınıfının toplumdaki işlevini göstermesi açısından çok anlamlıdır:

> "Ulemâ zümresi, insan vücudunda dolaşan kana benzer. Kalp ki, hayvani ruhun kaynağıdır ve hayvani ruh, latif bir cevherdir. Bu letafetinden dolayı vücudda doğrudan doğruya dolaşamaz. Kan onu alıp vücudun her tarafında dolaştırarak bütün azalara ulaştırır. Vücûd onunla hayat bulup faydalandığı gibi, şeriat ve hakikat ulemâsı da beden için hayvani ruh mesabesinde olan ilmi, feyz kaynağından bizzat ya da vasıtayla alarak vücudun etrafı mesabesinde olan avama ve ümmîlere ulaştırır. Nasıl vücûd kan vasıtasıyla hayvani ruhtan faydalanır ise avam ve ümmîler de ilimden ulemâ sayesinde faydalanır. Ruh, vücudun ayakta durmasına vesile olduğu gibi ilim de cemiyetlerin devamına vesile olur."[100]

Ulemâ zümresinin cemiyet hayatının ve cemiyet hayatında İslâm'ın en doğru ve sağlıklı bir şekilde devamı adına söylenilen bu sözler tamamen hakikat olmakla birlikte, yine Naîmâ'mn Hind'inden itibaren çeşitli kaynaklardan söz konusu zümre içerisine menfaatperest, ahlâkî ve ilmi zaaf sahiplerinin bir şekilde girdiğini görmekteyiz. Öte yandan idare kadrosundaki bazı isimlerin basiretsiz kararlarının da toplumun amelî hayatındaki ahlâkî düzeni değiştirdiğini belirtebiliriz. Mesela yine Naîmâ bu değişimi, aktardığımız şu satırlarla paylaşmaktadır;

> "Kemankeş Ali Paşa, cülusa mâni oldum diye düşünüp kibirle hareket ederek, rüşvetin kapısını açtı. Kendisine karşı gelebilecek kimseleri ortadan kaldırma sevdasına düştü. Halil Paşa ile Gürcü Mehmet Paşa'ya, Abaza Paşa'yı mektupları ile kışkırtıyor diye iftira atarak katletmek istedi. Bu iddianın yalan olduğunun ortaya çıkmasıyla padişah iki paşayı da azâd etti. Kemankeş Ali Paşa sadrazam olduğu ilk günlerde kaynatası Bostanzâde Mehmed Efendi'yi müftü yapmayı arzuladı. Müftü

100 Naîmâ, *Târih-i Naimâ,* I, s. 28.

Yahya Efendi'ye ise kendisine rüşveti terk etmesi için nasihat ettiğinden ötürü düşmanlık yaptı."[101]

Ayrıca topluma yön verecek olan kadı ve müftülük makamları ile müderrislik vazifesine sadece liyakatle değil kişinin nüfusu, şahsî münasebetleri/bağlan vb. sebeplerle de tayinlerin yapılması nâ-ehil kimselerin yahud henüz hazır olmayan zevatın ciddi pozisyonları işgal etmesine de yine bu dönemde rastlayabiliyoruz.[102] Aslında Kanûnî Sultan Süleyman devrinde eğitim hayatını tanzim etmek üzere çıkarılan kanunlardan birisi; "Bilesin ki âlemin ve Âdemoğlunun bir nizam içerisinde olmasının hedefi, yaratılmışların hayatının kitab hâline getirilmesinin sebebi ve devlet kurmanın gerekçesi, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan bilgi elde etmek ve peygamberlerin ilmini ikmâl etmektir"[103] şeklinde bir ölçüyü ihtiva etse de, bu gibi güzel ölçüler ne yazık ki yalnız teorik planda kalmış ve pratik sahada anlaşıldığı kadarıyla layık-ı veçhile tatbik edilememiştir.

Topluma yön vermesi beklenen dini kisve sahiplerinin bir kısmının bâtıl inanış ve hurafelerin kuvvetlenip yayılmasına imkân tanıyan tesahülleri, şer'î dairede karşılığı olmayan (muska, çaput bağlama, sıradan şeylere kutsiyet yükleme vb.) birçok âdetin halk içerisinde iyiden iyiye yerleşmesi[104], her kesimden ilim erbabını etkilediği ve endişelendirdiği gibi, Birgivî'yi de etkilemekte ve endişelendirmekteydi.

Topluma ve yönetim kadrosuna bir virüsün sirayet ettiğini tespit eden ehl-i basiretin, Târihin her döneminde bir adım attığı kâh eser te'lifi kâh vazu nasihat kâh fiilî mücadele ile zaman ve mekân

---

101 Naîmâ, *Târih-i Naîmâ,* II, s. 296; Zeki Arslantürk, *Naimâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı,* s. 28.

102 Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar,s.* 185-189.

103 Muhammed Harb, *Osmanlı Aydım ve Yönetim Sistemi,* (çev. Mustafa Özcan), s. 27.

104 Dönemin, halk arasında dini addedilen problemli kanaatleri hakkında bilgi için bz.; Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul 'Kent-Saray-GUnluk Yaşam',* s. 207-214.

hususiyetlerine uygun bir şekilde çözüm aradığı bilinmektedir. Bu ne İbn Teymiyye'ye ne de Kadızâdelilere has bir durumdur. Hâl böyleyken söz konusu tavrı gösteren herhangi bir âlimi âdeta zorunlu bir şekilde bu isim ve zümreler ile ilişkilendirmek nasıl makul görülebilir.

Birgili merhumun İslâm ahlâk ve âdâbından edindiği hassasiyet ile kassâm-ı askerî vazifesini ifâ ettiği dönemde kazandığı parayı, dönemde yaygınlaşan rüşvet ve benzeri bir şaibeden temizlemek niyetiyle iade etmesi, onun tasavvufî anlayışının ve takvasının bir uzantısıdır. Onun devlet ricaline yönelik bir kısım ikazlarda bulunduğu malumdur. Lâkin bu ikazları dahi onun tasavvufî anlayışından neşet etmekte ve kendisinin de intisaplı bulunduğu tarikat bünyesindeki birçok şeyhin, bu işi kendisine vazife edindiği Târihi bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden Bahaeddînzâde Efendi'nin[105] (ö. 952/1545), Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından İbrahim Paşa döneminde var olan bazı yanlış uygulamalara dair ikaz ve ihtarlarda bulunduğu, sadrazamın kendisini engelleme girişimi karşısındaysa mücadelesinin şiddetini arttırarak ölümü dahi göze alarak tepkisi dile getirmeye devam ettiği bilinmektedir[106]

İçtimaî mücadeleye dahil olan isimlerin birçoğunun aslında -Târihten bugüne- mutasavvıf zümrelerden olduğunun bilinmemesi, İbn Teymiyye'nin mücadeleci kişiliğini öne çıkartan kimseler tarafından kullanılmakta ve Târihte mücadeleci bir isim varsa onun bir şekilde Selefîlerden etkilendiği gibi abes bir yaklaşıma gidilmektedir.[107] İbn Teymiyye'nin bir kısım mücadelelere giriştiği elbette inkâr edilmez lâkin hakkı müdafaa adına girişilen mücadeleleri sadece Selefîlikle ilişkilendirmek farkında olunsun yahud olunmasın hem geçmiş fukaha ve meşayıha ihanet hem de

105 İmam Birgivi'nin şeyhinin şeyhidir.

106 Özen Tok, *Cihan Devletinin Sosyo-Ekonomik Yapısı, (İslâm Târihi ve Medeniyeti 'Osmanlılar-r* içerisinde), XII, s. 423.

107 Konuya dair genel bir malumat için bz.; Davut Bayraklı, *Mücahid Mürşidler,* Mostar, İstanbul, 2016.

Târihin tamamıyla çarpıtılmasından ibaret bir tavırdır. Tabi temas edilen Târihi yanlış da Osmanh Târihinin ve ulemâ zümresinin, te'lif ettikleri eserlerin halen kayıp halka durumunu sürdürmesi ve belli başlı âlimlerin ehl-i himmet sayesinde gün yüzüne çıkmayı başarmış sınırlı eseri haricinde, bu uzun Târihî geçmişin halen büyük kısmının bizlere gizli olması çok büyük bir etkendir.

OsmanlI'nın ve öncesinin kayıp olmayan, elde eserleri mevcut halkalarının dahi hakkıyla bilindiğini ve yazılan yazıların, ortaya konulan görüşlerin bu bilgiler ışığında gerçekleştiğini söyleyebilmek de zordur. Misal olarak, Bedri Gencer'in *Gelenekten Modernliğe Osmanh* isimli eserinde yer alan şu satırlar, işaret ettiğimiz duruma açık bir örnektir:

> "îbn Teymiyye ve Birgivi gibi Sünnî-muhafazakâr âlimler için OsmanlI'daki kanun, Cengiz Yasası, 'kânûn-ı kâfirâne'idi."[108]

Evvela İbn Teymiyye'nin Osmanh kanunları hakkında bir fikre ve hükme sahip olması teknik olarak mümkün değildir. Çünkü İbn Teymiyye'nin vefatı 728/1328'dir. Osmanlı'nm kuruluşu ise 1300'dür. Aradaki yirmi sekiz senelik zaman zarfının neredeyse tümü, devletin kurucusu olan Osman Gazi'nin (ö. 724/1324) dönemidir. Pekâlâ Osmanlı'nm o vakit mütevazi bir beylik olduğunu ve İbn Teymiyye'nin ilgileneceği ayarda kanunlara sahip olmadığını söyleyebiliriz. Zaten iktibasta bulunduğumuz cümledeki türden yani İbn Teymiyye ile Osmanh kanunları arasında organik bir ilişki ve değerlendirmeden bahseden herhangi bir kaynak da mevcut değildir.

Aynı cümlenin İmam Birgivi ile ilgili yönü de tamamen hatalıdır. Birgivî'nin, Kanûnî döneminde bir kısım kanunları, Şeyhu'l-İslâm fetvalarını ve devlet ricalinin uygulamalarını yanlış bulduğu ve tenkit ettiği doğrudur. Lâkin bu eleştiriler, belli başlı konularla sınırlı olduğu gibi ne şahsî (yani herhangi bir Şeyhu'l-İslâm veya devlet adamını) ne de umûmî (devleti ya da kanun çıkaranları) tekfiri asla ihtiva etmemekte, devlete veya

108 Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanh,* s. 183.

kanunlara yönelik olarak "kânûn-ı kâfîrâne" ithamı gibi bir çıkış, onun hiçbir eserinde asla bulunmamaktadır.[109] Öte yandan Birgili'nin resmî vazifeli herkesle mesafeli ve uzak olduğu intibaını veren ve onun daima tenkitçi vasfını öne çıkaran vurgular, Birgili'nin Sultan'm hocası olan Atâullah Efendi ile yakın ilişkisini açıklayamayacaktır.

Atâullah Efendi, Birgi'de inşa ettirdiği medresenin müderrisliğine Birgili'yi getirmekte hatta bu dâru'l-hadîsi bizzat Birgili Mehmed için inşâ ettirmektedir.[110] Ayrıca medresenin giderlerinin rahatlıkla karşılanabilmesi için kendi gelirlerinin önemli bir bölümünü buraya tahsis ettiği bilinmektedir. Birgili de söz konusu haslet-i fâzılanın kıymetini yazdığı mektubunda Atâullah Efendi'yi överek göstermektedir.[111] Hâl böyleyken iktibasta bulunduğumuz satırların, meselenin Târihî zeminini kaybetmiş hatalı bir yorum olduğu anlaşılmaktadır.

Birgili'nin mücadeleci bir karaktere bürünmesine sebep olan faktörlerin bir diğer önemli olanı bâtınî karakterde olduğu için tasavvufa, takiyyeci olduğu içinse i'tikâda sızma ihtimali bulunan ve gittikçe artan Râfızî tehlikesidir. Birgili'nin söz konusu tehlike karşısında kazandığı duyarlılık sadece onun zâtına mahsus değildir. Aynı dönemde pek çok âlimin bu konuda devlet ricaline sesini duyuracak tepkiler ortaya koyduğu bilinmektedir. Mesela Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553) Balkanlarda gitgide hissedilir hale gelen tehlikeyi Rüstem Paşa'ya bildirmek üzere mektuplar yazmıştır.

---

109 Açık bir şekilde naslara dayanmayan uygulamaların şer'î olarak caiz olmayan 'Cengiz yasası' türünden işler olduğunu beyan eden isim İbn Teymiyye'nin talebesi İbn Kesîr'dir. Onun bu yaklaşımı ise dolaylı bir şekilde yine İbn Teymiyye'nin diğer bir talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından cevaplandırılmıştır. Bz.; Kaşif Hamdi Okur, *Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler,* Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/1-2, IV, s. 36.

110 Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri,* s. 53.

111 Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi'nin (929-981H/1523-1573) Bir Mektubu,* İlmî Araştırmalar, 1997/V, s. 61-74.

Safevîlerin ikinci defa kurulması ile Râfızîlerin iyiden iyiye hissedilir hale gelen tehlikeli sızmalarına karşı İstanbul'da toplanmaya başlayan mutasavvıfe, bize ilgili dönemde bu tehlikenin ne denli ciddi bir boyuta ulaştığını gösterdiği gibi aynı şekilde tasavvuf! çevrelerin bu tehlike karşısında hemen mücadeleye giriştikleri, harekete geçtiklerini de göstermektedir. Hacı Bayram Başer'in tespit ve işaret ettiği üzere İran, Tebriz ve Buhara topraklarında artan kızılbaş faaliyetlerinden uzaklaşma düşüncesiyle İstanbul'a gelen sûfîler arasında; Seyyid Nizâmeddîn Efendi (ö. 957/İ55⁰), Şᵉyh Sinâneddîn Yûsuf el-Erbilî (ö. 951/1544), İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534), Emir Ahmed Buhârî (ö. 922/1516), Baba Haydar Efendi (ö. 957/1550) ve Şeyh Ebû Saîd (ö. 980/1572) gibi önemli isimler yer almaktadır.[112] Dikkat edilirse ismi geçen âlimlerin hemen tamamı Birgili'nin muasırıdır.[113] Dolayısıyla zahirî itibariyle tasavvuf! uygulamalara karşı gibi görünen, mesela *et-Tarikaüdl-Muhammediyye'de* "raksın caiz olmadığı" şeklindeki ifadeleri, Râfızî çevrelerin uygulamalarında görülen raksa yöneliktir, böyle okunmalıdır. Çünkü daha evvel belirttiğimiz üzere Birgili, *Risâlefi Semâ ve'l-Deverân'mda* semâ, cehri zikir ve deverânın dinî bir sakınca taşımadığını bildirmektedir.[114] Hatta o bunları raks olarak değerlendirmediği için *et-Tarîkatıdl-Muhammediyye'de* yer alan söz konusu cümlenin anlam dairesine alınması uygun değildir.

Birgili, *el-Kavlu'l-Vasît Beyne'l-îfrât ve't-Tefrit'inde* de özellikle belirttiği gibi zikir, semâ ve deverân gibi konularda ifrat ve tefrit arasında itidal çizgisini muhafaza etmenin gerekliliğini

---

112 Hacı Bayram Başer, *Kâtip Çelebi'nin Gözünden OsmanlI'da Dini Hayat: Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorununun Mizânuİ-Hak'taki Görünümü Üzerine Bazı Değerlendirmeler, (OsmanlTda İlm-i Tasavvuf* içerisinde, ed. Ercan Alkan & Osman Sacid Arı), s. 599.

113 Safevi hareketinin tümüyle dini bir hareket olmadığı ve meselenin siyasi bir yönü bulunduğu malumdur. Fakat söz konusu siyasî mücadele kendi gücünü mezhebi güç üzerinden yayabilmek adına oralara da sıçramış ve Râfızî yayılma politikasına zorunlu olarak mukavemet gösterilmesi icap etmiştir. Bz.; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar veMülhidler,* s. 148.

114 Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Risâle fi Semâ veTDeverân,* Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi bl., nr. 1218, vr. 7i^{b}-73^{b}.

vurgulamaktadır.[115] Müstensih tarafından düşülen kayda göre bu risale Birgili'nin son eseri ve dolayısıyla kesin bir men ve red yerine, ifrat ile tefrit arasında itidal çağrısı da onun son/nihaî kanaatidir.

Onun tasavvufî uygulamalara yönelik görünen ve birkaç tenkidin genelleştirilerek âdeta tasavvufa müessese olarak karşıymış gibi bir havada sunulan sözlerinin aslında böyle bir anlamdan uzak, üzerinde durduğumuz Râfızî, bâtınî tehlikeye odaklanan ve bu damardan gelerek halka sirayet etmeye başlayan uygulamalara yönelik olduğunu dönemde cereyan eden en önemli tasavvufî tartışmadan uzak kalmasından da anlayabiliyoruz. Birgivî'den önce başlayan ve onun döneminde de çok ateşli bir şekilde âlimlerin gündemini meşgul eden konulardan birisi Îbnu'l-Arabî (ö. 638/1240) ve vahdet-i vücûd meselesidir.

Feth Muhammed b. Muzaffer el-Mekkî (ö. 926/1520), Şeyhu'l-İslâm İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534), Şeyhu'l-İslâm Sadî Çelebi (ö. 945/1538), Bahâeddînzâde Muhyiddîn Mehmed (ö. 952/1545), Şemseddîn İbn Tolun (ö. 953/1546), Şeyhu'l-İslâm Çivizâde Muhyiddîn Efendi (ö. 954/1547), Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553), Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), Şeyhu'l-İslâm Ebussuûd Efendi (ö.982/1574) ve Molla Ali b. Sultan el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi dönemin güçlü ilim adamları Îbnu'l-Arabî ve vahdet-i vücûd hakkında müspet-menfî bir şeyler söylerken, İmam Birgivî'nin bu noktada herhangi bir beyanı mevcut değildir. O, ne kendisi ile ilişkilendirildiği İbn Teymiyye gibi İbn Arabi ve nazariyesi hakkında menfi sözler söylemiştir ne de Kadızâdeliler gibi.[116] Aynı şekilde "Firavun'un îmânı" meselesi etrafında cereyan eden İbnu'l-Arabî tenkidi ya da savunusu yönündeki yazılara ne savunu ne de tenkit cephesinden iştirak eder.

---

115 Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi, *el-Kavlu'l-Vasit Beyne'l-İfrât ve't-Tefiit,* Esad Efendi bl., nr. 615/9, vr. 107b-110a.

116 İbn Teymiyye'nin bu konuda müstakil bir eseri mevcuttur. Bz.; İbn Teymiyye, *İbtâlu Vahdeti'l-Vucûd ve'r-Reddu 'ale'l-Kâilîne Bihâ,* (çev. M. Beşir Eryarsoy), Ümmülkura, 2007.

Yine ebeveyn-i Rasûl bahsine dair müspet ya da menfî hiç sarf-ı kelâm etmez. Halbuki bu mesele, İbnu'l-Arabî'nin *el-Futûhâtıc'l-Mekkiyye'sinAen* başlanarak, İbn Kemâl Paşa'nın, İmam Şa'rânî'nin, Ali el-Kârî'nin yani Birgivî'yle aynı asn paylaşan âlimlerin üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Bu konular, dikkat edilirse Birgivî öncesi Selefi çevrelerin ve Birgivî sonrası Kadızâdelilerin hararetle tartıştığı tasavvufî muhtevadaki konulardır. Naîmâ ve Kâtip Çelebi'nin belirlediği, dönemin tartışmalı konu başlıklarının üçü temas ettiğimiz konulardır. Birgivî'nin bu konularda tek satır söz söylememiş, söyleme ihtiyacı hissetmemiş olması son derece mânîdar değil midir? İmam Birgivî, bu konulara dair hiçbir beyanda bulunmamış, söz konusu meseleler onun gündemine girmemiştir. Çünkü onun, aynı çizgide olmakla nitelendirildiği isimlerle ve zümrelerle aslında herhangi bir alakası olmadığı gibi aslî gündem ve hassasiyetleri de bambaşkâdir.

Râfızî/Şiî tehlikenin ulemâyı harekete geçirdiği diğer önemli alan i'tikâdî cephedir. Muhakkikûnun önemli simâlarından Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) kaleme aldığı akâid metni *Tecridu'l-Akâid,* Şemsuddîn el-îsfehânî'nin (ö. 749/1349) şerh ve Seyyid Şerif Curcânî'nin (ö. 816/1413) bu şerh üzerine hâşiye yazması ile oldukça popüler hale gelmiş ve Osmanlı medreselerinin müfredatına girmiştir. Bu metnin söz konusu şerh ve hâşiyeler ile kazandığı kelâmî-felsefî muhtevası yanında Tûsî'nin Şiî yönünü de yansıtması ve eserin şârih ve muhaşşîlerinin ciddi bir kısmının Şiî mütekellimler olması mezhebi hassasiyetlerin ön plana alınmasına sebebiyet vermiştir.

Sultan Fatih Döneminin ünlü âlimlerinden Hızır Bey Çelebi (ö. 863/1459) mevcut gerilimi fark ederek hem üzerine şerh ve hâşiye yazmaya oldukça elverişli olan hem de medrese genelde Sünnî özelde Mâturîdî hassasiyetleri eksiksiz yansıtan *Kaside-i Nûniyye'sini* te'lif etmiştir. *Kasîde-i Nûniyye* bizzat Hızır Bey'in talebesi Molla Hayâlî'den (ö. 875/1470 [?]) başlayarak birçok Osmanlı âlimi tarafından şerh edilmiş ve bu şerhler üzerine bir

kısım hâşiyeler yazılmıştır. Hızır Bey'e *Kasîde-i Nûniyye'yi* yazdıran sebeplerden biri olan bu durum birçok âlime yine bu sebeplerle akâid metinleri yazdırmıştır.[117]

Aynı dönemde Kemalpaşazâde ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) gibi âlimlerin Râfızîlere yönelik müstakil reddiyeler kaleme aldıkları ve i'tikâdî konularda mevcut tehlikeyi bertaraf etmeye giriştikleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Birgili merhumun *Vasiyetnâmenin* girişinde eserin sebeb-i te'lifı ve neden Türkçe olarak kaleme aldığı konusundaki beyanlarına dikkat edildiğinde onun hem Ehl-i Sünnet i'tikâdını muhafaza gayesi güttüğü hem de metni Türkçe yazarak halka, geniş kitlelere ulaşma düşüncesini benimsediğini görebiliyoruz. Nitekim eserin şârihlerinden Ali Sadrî el-Konevî (ö. 1216/1801) şerhinin hemen girişinde bu durumu şu cümleler ile vurgulamaktadır:

> "Ulemânın efdal ve faziletlilerinden, zühd ve takvada kâmil, hakikatlerin sırrına ermiş merhum ve mağfur Muhammed el-Birgivî -Allah'ın rahmeti ve ahiret yurdunun saadeti onun üzerine olsun-; Ehl-i Sünnet ve Cemaat akidesi, ahlâkı ve fıkhına dair şer'î hükümlerden her mükellefin bilmesi zorunlu olanları ümmete bir koruma olsun diye muteber eserlerden süzerek Türkçeye tercümeetmiştir."[118]

Birgili'nin eserleri ve tenkitleri ele alınırken -hatta geçmişte yaşamış her âlim incelenirken- düşülen hatalardan bir tanesi de âlimin beyanını yerelleştirmek, sınırlamaktır. Birgili'nin söylediği her sözün ufkunu daraltmak ve onu yalnız Anadolu Müslümanlığının husûsî bir meselesi olarak telakki etmek, onun mücadelesini anlamanın önündeki diğer ciddi bir engeldir. Kanûnî döneminde devlet sınırlarının ulaştığı genişlik, bu geniş sınırlar içinde hayat süren çok kültürlü, çok sınıflı yapı ve tüm bu yapıların Hilâfet'e, Şeyhu'l-İslâm'a ve pek tabi İstanbul'a bağlanan yönü

---

117 Bz.; Melikşah Sezen, *Müteahhir Dönem MâturidtKelâmı,* s. 181.

118 Ali Sadrî el-Konevî, *Şerh-i Vasiyetnâme-i Birgili,* Süleymaniye Ktp., Laleli bl., nr. 2399,2^b. (Sadeleştirme ve vurgu bize aittir.)

ıskalanmamalıdır. Şeyhu'l-İslâm Ebussuûd Efendi'nin Kur'ân okumak karşılığı para alma, para vakıflarının durumu vb. hususlara yönelik fetvası sadece Anadolu'daki işleri değil, Filistin'e değil devletin tüm sınırlarındaki Müslümanların beklenti ve yaşantılarını alakadar ettiği gibi, Birgili'nin eleştiri ve cevapları da böylesi bir genişliği yansıtmaktadır.

Kanûnî döneminde -temas edildiği üzere Balkanlardan Filistin'e kadar- her köye bir cami, her camiye bir imam uygulaması, bu imamların kazanç yolları ve İslâm'ı temsil meselesini gündeme getirmiştir.[119] Bu itibarla Birgili'nin her tenkit ve cümlesini, yalnız Anadolu ve hatta daha da küçük bir problemin çözümü gibi değerlendirmek hem dönemin meselelerinin genişliğini hem de Birgivî'nin hassasiyetlerinin anlamını gözden kaçırmak olacaktır. Burada meselenin bir yönü de OsmanlI'nın İktisadî hayatına uzanmakta ve bu konulara da hususî bir şekilde odaklanma ihtiyacınıhissettirmektedir.[120]

Birgili'nin fıkhî meseleler konusundaki duruşu denilince akla ilk gelen konu para vakıflarıdır. Aslında bu mesele dahi müstakil bir çalışmanın konusu olacak kadar etraflı bir konudur. Fakat biz burada İbn Teymiyye ve Kadızâdelilerle münasebeti açısından anlamı üzerine odaklanmaya çalışacağız. Bilindiği gibi para vakıflarına (evkâf-ı nuküd) yönelik tepki Birgili Mehmed Efendi'nin *es-Seyju's-Sârim'i.* ile başlamış değildir.[121] Para vakıfları konusunda müctehid imamların direkt yahud dolaylı ictihâdları mevcut olmakla birlikte bu tür vakıfların fiili olarak teşekkülünün Târihi hakkında etraflı bir malumata sahip değiliz. Daha çok Osmanh döneminde rastlanılan ve yine bu dönemde yaygınlaşan para vakıfları hakkında Şeyhu'l-İslâm İbn Kemâl Paşa 'caizdir' hükmü veren ve bu konuda ilk defa müstakil bir risale yazan isim olarak

---

119 Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler,* (çev. Sema Bulutsuz), s. 12.

120 Dönemin iktisadi hayatına dair bilgi için bz.; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Târihi 1500-1914,* s. 75-85.

121 Bz.; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Iscılahât-ı Fıkhiyye Kamusu,* V, s. 47 vd.; Abdullah Kiracı, *Geçmişten Geleceye Vakıf Tasavvuru,* s. 454 vd.

karşımıza çıkmaktadır.[122] Ardından Şeyhu'l-İslâm Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi'nin (ö. *954/1547)* para vakfı aleyhindeki fetvası ve bu tür vakıfları padişah emriyle yasaklatması durumu yaşanmıştır. Hatta bu konudaki tutumunun, onun Şeyhu'l-İslâmhk makamından azlinin sebebi olduğu da rivayet edilmektedir. Söz konusu tartışmaların ardından Şeyhu'l-îslâmlık makamına gelen Ebussuûd Efendi, söz konusu meselenin cevazına hükmedip mevcut yasağın kalkmasına vesile olmuştur. Birgili Mehmed Efendi işbu son fetvanın gerekçeleri üzerine bir kısım eleştirilerde bulunmuş, bu konuya temas ettiği bazı risaleler te'lif etmiş ve dönemin ulemâ kadrosundan bazı isimlerine reddiyeler yazmıştır.[123]

Para vakıfları meselesinin İslâm hukuku açısından hükmünü ve fetvaların muhtevasını ele almanın yeri burası değildir. Bizim için önemli olan Birgili'nin tercihidir. Hanefî fıkhı açısından ihtilaflı bir mesele olan para vakıfları konusunda Birgili'nin menfî bir tavır takındığı ve bu tür vakıfların caiz olmadığına hükmettiği malumdur. Söz konusu yaklaşımı, onun fıkhî olarak en bilinen görüşüdür. İbn Teymiyye'nin para vakıfları konusundaki tavrına bakacak olursak, onun da mezhebinin (Hanbelî) kavline uyarak bunun caiz olduğuna hükmettiğini düşünebiliriz. Çünkü Hanbelî, Mâliki ve Şâfiî mezheblerince para vakıflarının -kahir ekseriyetle- caiz görüldüğü bilinmektedir.[124] İbn Teymiyye de bu konuda mezhebinin kavline muvafıktır. Ancak ona göre para vakıfları borçlanma ve ticaret amacıyla kurulur ve işlerse sahihtir. Başka bir işlev devreye girdiğinde söz konusu sıhhat ortadan

---

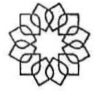
122 Abdullah Kiracı, *Geçmişten Geleceğě Vakıf Tasavvuru,* s. 456.

123 Hüseyin Atay'ın değerlendirmelerine göre söz konusu tartışma, Ebussuûd Efendi'nin Birgili'ye karşı cephe almasına sebep olmuştur. Halbuki Târihi vetirede sayısız örneği olan ilmi tartışmaların iki âlim arasında bir cepheleşmeye sebebiyet vermesinin zorunlu olmadığı gibi burada da Ebussuûd'un Birgivî'ye karşı bir cephe alması durumu söz konusu olmamıştır. Fıkhi bir meselede farklı iki görüşü müdafaa etmişlerdir o kadar. Bz.; Hüseyin Atay, *OsmanlIlarda Yüksek Din Eğitimi,* s. 210.

124 Abdullah Kiracı, *Geçmişten Geleceğe VakıfTasavvuru,* s. 450.

kalkacaktır.[125] Meselenin teferruat kısmı bir kenara, İbn Teymiyye ile Birgili'nin ilgili konuda netice olarak farklı kanaatlere sahip oldukları ortadadır. Bu manzara, onların fıkhî usûl ve hassasiyetlerinin de aynı olmadığını teyid ve te'kid etmektedir.

Ortaya koymaya çalıştığımız bütün hususlar, Birgili Mehmed Efendi'nin aidiyeti sahih eserlerinde dile getirdiği bir kısım tenkit ve ikazlarında hangi İçtimaî lüzûm, ilmi hassasiyet ve gerekliliklerle hareket ettiğini aşikâr hâle getirmektedir.

125 Usame Abdulmecid el-Âni, *Nahvıı Sanâdıkı Vakfiyye Zetıı Sıfatın İstisınariyye,* (çev. Mustafa Altunkaya), Vakıflar Deg'isi-2013» XL, s. 198-199.

VASİYETNÂME ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Vasiyetnâme, İmam Birgivî'nin *et-Tarikatuİ-Muhammediyye* isimli eserinden sonra en çok tanınan eseridir. Kaynaklarda ve kayıtlarda *İlm-i Hâl, Vasiyetnâme* ve *Risâle-i Biryivî* gibi muhtelif isimleriyle anılmış olsa da daha çok *Vasiyetnâme* ismiyle tanınmıştır. 970/1564 Târihinde te'lif edilen bu eser, merhum imam tarafından Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Daha sonra kendisine gelen talepler vesilesiyle bizzat müellif tarafından Arapçaya tercüme edildiği söylenmişse de[126] Arapça tercüme olarak nitelenen eserin Yahya b. Ebî Bekir el-Âmirî'nin (ö. 893/1488) *er-Risâletu'l-İ'tikâdiyye'si* olduğu anlaşılmıştır.[127]

Günümüz ifadesi ile bir ilmihâl olan ve bu nedenle birçok kaynakta *İlm-i Hâl* diye de isimlendirilmiş, kaydedilmiş eserin önemini anlayabilmek için 'ilmihâl' kavramının anlamına dair kısa bir bilgi sunmak faydalı olacaktır. İslâm Târihinde 'ilmihâl' kelimesinin geçtiği bilinen ilk eser olan *Şerha Kitâbi'l-Kesb'de* şârih İmam Serahsî (ö. 483/1090 [?]), mezkûr kavramı şu şekilde tarif etmektedir: "Bir kimsenin şu anda üzerine farz olan ibadetleri yapabilmesi, mükellefiyetleri yerine getirebilmesi için ihtiyacı olan şeyleri bilmesidir."[128] İlmihâl kavramı bugün de hemen aynı mânâya gelmekte olup 'içinde bulunulan hâlin fıkhı' mânâsını öne çıkarır. Söz konusu tarif aslında kişinin bilgi, âlet ve uygulama ihtiyacının mekândan mekâna, zamandan zamana ve durumdan duruma değişiklik arz ettiği hakikatiyle bir arada düşünüldüğünde insanın ilmihâl bilgisine ihtiyacı hemen hiçbir an ve mekânda ortadan kalkmaz. Çünkü insan daha evvel yaşamadığı durumları yaşayan, tecrübe etmediği şeyleri tecrübe eden, planlamadığı

---

126 Hüseyin Nihal Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, (Üç Bibliyografya* içerisinde), s. 53.

127 Ahmet Turan Arslan, 'Vasiyetnâme' *DİA,* XLII, s. 556-558.

128 Ebû Bekir Muhammed b. EbîSehl *es-Serahsi, Şerhli Kitâbi'l-Kesb,* (çev. Mustafa Baktır), s. 73.

durumlarla karşı karşıya kalabilen sosyal bir varlıktır ve kişiden kişiye farklılık gösterir.

Temas edilen bu durum ilmihâlin âdeta kayıt altına alınamayacak kadar geniş bir konu skalasına sahip olduğu intibaını verse de bugün ilmihâl kitaplarının hacmi dikkate alınıp şaşırılabilir. İlmihâl bilgisi temas edildiği üzere her an genişleyebilecek bir potansiyele sahip olmakla birlikte bütün Müslümanların öyle veya böyle müşterek olduğu hâller de mevcuttur. Her Müslüman temizlikten, farz ibadetlerden, sahih bir i'tikâda sahip olmaktan, helâl-harâm sınırına riayet etmekten sorumludur. Bu konularda şahsî bir farklılık olmadığı -ya da istisna kabilinden olduğu- için mezkûr hâllerin bilgisine sahip olmak yani asgarî olan bu ortak paydada buluşmak her Müslümanın kaçınılmaz ve ihmal kabul etmez vazifesidir.

Hazret-i Peygamber *(sallallâhu aleyhi ve sellem)'in,* "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır"[129] hadis-i nebevisinde geçen ZZ/m'den kastın 'hâlin ilmi' olduğu konusunda âlimlerin icmâı bulunmaktadır. Şüphesiz ilmihâllerin İslâm eğitim hayatında neden bu kadar hayatî bir yere sahip olduğu da bahsi geçen irtibat sayesinde aşikâr hale gelmektedir. Âlimlerin, birlikte yaşadıkları insanların farz olan bu asgarî din bilgisine erişmeleri için, en azından müşterek paydaları bir araya toplayan ilmihâller kaleme almaları işbu sebebe râcidir. Söz konusu manzaradan da anlaşılacağı üzere ilmihâller, halkı dikkate alan metinlerdir ve dolayısıyla hem muhtevaları hem de üslupları bu durumu dikkate alarak inşa edilmektedir. İlmî yetkinliği olmayan insanların ilimle buluşması için en kestirme yol; sade bir üslûp ve lüzumsuz bilgilerden arındırılmış duru anlatıların, o insanların dilinde takdim edilmesidir. Türk insanın ilmihâl ihtiyacını karşılamak üzere kaleme alınan metinlerin işbu nedenle Türkçe olarak te'lif edilmesi de bu nedenle anlamlı ve önemlidir. İlmihâlin temas edilen işlevi onun Müslümanların ilk ilişki kurmaları gereken eser olduğunu ve bu

129 İbn Mâce, 'Mukaddime', nr. 224.

sebeple de çoğunlukla çocukların eğitimine ilmihâl ile başlandığı bilinmektedir.[130] Bugün muhtelif gerekçelerle erken yaşlarda edinmesi, kazanması gereken temel bilgilere erişmeyi geciktirmiş her Müslümanın da evvela ilmihâl ile tanışması, oradaki bilgileri hayatına taşıması gerekmektedir.

Bilindiği kadarıyla Türkçe yazılan ilk ilmihâl, Kutbuddîn İznikî'nin (ö. 821/1418) *Mukaddime* isimli eseridir.[131] Bu Târihten sonra Türkçe ilmihâl yazımında daima bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Fakat temas edilen meziyetler ve yeterlilikler noktasında tüm ilmihâllerin aynı derecede bir teveccühe mazhar olduğunu söylemek imkânsızdır. Birgili Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Vasiyetnâme* de muhtevası itibariyle tam bir ilmihâldir. Halkın istifade edilmesi niyetiyle te'lif edilmiştir ve bu sebeple Türkçe olarak kaleme alınmıştır. İ'tikâdî konulara daha fazla ağırlık veren bir içerik sunmakla birlikte üslubunun güzelliği ve müellifin toplum nezdindeki güvenilirliği, eserin çok uzun süre el üstünde tutulmasına ve üzerine pek çok çalışma yapılmasına vesile olmuştur. İ'tikâdî muhtevası tamamıyla Hanefî-Mâturîdî âlimlerin akâid/kelâm eserlerinin hülasasıdır. Fıkhî muhtevası da bundan farklı değildir.[132]

Hüseyin Nihal Atsız'ın (ö. 1975), Süleymaniye Camii'nin inşâsının 400. sene-i devriyesi münasebetiyle kaleme almaya başladığı ve fakat bu zamana yetiştiremeyip daha sonra müstakil olarak neşrettiği *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası'nA^* Birgili'nin İstanbul kütüphanelerinde bulunan eserlerini tanıtmıştır. Bu vesile ile *Vasiyetnâme* hakkındaki ilk nitelikli tespit de Atsız eliyle gerçekleşmiştir. Atsız, *Vasiyetnâme'nin* 110 yazma nüshasını

130 Osman Güman, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922)*, TALİD, 2014, XII/23, s. 169.

131 Eser günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Bz.; Kutbuddîn İznikî, *Mukaddime,* (nşr. Kerime Üstünova), Sentez, 2016.

132 Birgili bazı kelâm ve fıkıh eserlerinin müstensihidir. Bu durum, onun okuma gündemini müşahhas hale getiren bir delil niteliğindedir. Bz.; Ekmeluddin el-Babertî, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber,* Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi kİ., nr. 796. [İstinsah Târihi hicri 970]; Ekmeluddin el-Baberti, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye,* Süleymaniye Ktp., Nazif Paşa kİ., nr. 291.

tespit etmiş ve aktarmıştır lâkin bu rakam, bugün İstanbul'da olduğu tespit edilen sayının çok altındadır. Çünkü Atsız, araştırmasına üniversite, özel müessese, sahaf ve şahıs kütüphanelerinde mevcut bulunan nüshaları dahil edememiştir.

Vasiyetnâme'nin. tüm dünya üzerindeki yazma adedini tespit edebilmek ise neredeyse imkânsız, fakat bu zor iş gerçekleştirildiğinde ulaşılacak rakamın son derece yekûnlu olacağı görünmektedir. Söz konusu rakamı tespit oldukça zordur çünkü Birgili'nin eserleri dünyanın hemen her bölgesine yayılmış vaziyettedir. Ne hazindir ki müellif hatlı bazı eserleri dahi bugün Tokyo Kütüphanesi bünyesinde yer almaktadır. Öte yandan şerh, hâşiye ve tercüme gibi çalışmalar içerisine dahil olmuş, dağılmıştır ve günümüze değin bırakın Birgili'nin tüm eserlerinin nüshalarına yönelik nitelikli bir çalışmayı, sadece *Risâle-i Birgivi* üzerine yapılmış şerh, hâşiye, ta'lîk, tercüme ve şâir çalışmalar dahi tam olarak tespit edilememiş, mütekâmil bir surette ortaya konulamamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Vasiyetnâme* üzerine bir kısım şerh, hâşiye, ta'lîkât, ihtisâr ve kısmî ölçekli çalışmalar şeklinde azımsanmayacak sayıda muhtelif çalışma gerçekleştirilmiştir. İmam Birgivî'yi ve *Vasiyetnâmemi* konu edinen muhtelif eserlerde bu çalışmaların bir kısmına atıf yapıldığını görmekle birlikte *Vasiyetnâme* üzerine yapılan tüm çalışmaları tespit edip sunan bir liste mevcut değildir. Neredeyse tamamı ülkemizdeki muhtelif kütüphanelerde mevcut bulunan çalışmalar hakkında yaptığımız taramada önceden bilinenlere ilave olarak birkaç farklı çalışmayı daha belirleme imkânına eriştik. *Vasiyetnâme* üzerine gerçekleştirildiğini tespit ettiğimiz çalışmalar şunlardır:

Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin (ö. 1060/1655) kaleme aldığı *Zeylu Risâle-i Birgili* isimli eser, *Vasiyetnâme* adıyla bilinen ilmihâlin namazla ilgili kısmına yönelik zeyl niteliğindedir. Kütüphanelerimizde henüz tek bir nüshasını tespit edebildiğimiz risale, sekiz varaklık mütevazi hacimde bir çalışmadır.[133] Bayramî tarikatından Melâmî meşreb bir zât olan İbrahim Efendi,

133 Bz.; Milli Ktp., Yazmalar kİ., nr. 4500/1.

İdrîs-i Muhtefî'den (ö. 1024/1615) ve Abdulahad Nuri'den (ö. 1061/1651) istifade etmiştir.[134] Mezkûr risale haricinde İbrahim Efendi'nin; *Divan, Müfidü Muhtasar* ile *Vahdetnâme* isimli eserlerin sahibi olduğu da bilinmektedir.[135]

Bahtî Noktazâde Mehmed Efendi'nin (ö. XI/XVII sonları), *Manzûme-i Birgili, Manzûme-i Akâid* yahud *Nazm-ı Vasiyet-i Birgili* adlarıyla kayıtlı eseri, Birgili'nin akâid metninin manzum halini ihtiva etmektedir.[136] Eserlerin ezberlenmesi kolay olsun diye çokça müracaat edilen bu yöntem, klasik metinlerin neredeyse hepsine uygulanmıştır. İlgili eserin nüshalarından anlaşıldığı üzere, sadece nazmetmek ile iktifa edilmiş ve herhangi bir şerh yahud ihtisar yolu izlenmemiştir. Eserin ismi bir kısım nüshalarda *Hadıyyu'l-Mûsâllin* şeklindedir.[137] Nazmın te'lif Târihi 1052/1641 Târihidir. Noktazâde'nin Birgili'ye ve bu risalesine hususî bir muhabbet beslediğini, onun bu metni nazım haline getirmesi yanında *Vasiyetnâmeyi* -mesela 1062/1652'de[138]- ve yine imama nispet edilen *Muhtasaru'l-Bidaye'yl* birçok defa istinsah etmesinden de anlayabiliyoruz.[139]

Muhammed b. Hamza Aydınî'nin (ö. 1118/1706 sonrası), *Risâlefi Tecdidi'l-îmân* adıyla *Vasiyetnâme'nin* "tecdîd-i îmân" faslına yönelik kısa bir şerh yazdığı bilinmektedir.[140] Muhammed b. Hamza, 'Birgivî-yi Sânî' olarak anılacak derecede Birgili Mehmed Efendi'ye muhabbet besleyen ve yaşantısıyla, ahvaliyle onu andıran bir âlimdir.[141]

---

134 M. Baha Tanman, 'Oğlanlar Tekkesi' *DİA,* XXXIII, s. 319.

135 Nihat Azamat, 'İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi' *DİA,* XXI, s. 298-300.

136 Milli Ktp., Yazmalar bl., nr. 8668/1; 4438/3; Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba bl., nr. 150/2.

137 Milli Ktp., Yazmalar bl., nr. 3158/6.

138 Topkapı Sarayı Ktp., Yazmalar bl., nr. 703.

139 Topkapı Sarayı Ktp., Yazmalarbl., nr. 703.

140 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye bl., nr. 1038.

141 Recep Cici, 'Muhammed b. Hamza Aydınî', *DİA,* Ek-II, s. 304-306.

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732), *Vasiyetnamece.* yer alan bir cümlenin kavl-i sarihini ortaya koymak üzere, *Risâle fi Şerhi Kavli'l-Birgivi: Varlığı Kendisindendir Gayrinden Menkul Değil* isimli bir risale kaleme aldığı bilinmektedir.[142]

Akdağlı Mustafa b. Ali el-Amasî'nin (ö. 1150/1737), *Envâru's-Salikîn fi Şerh-i Vasiyet-i Biryili* veya *Şerh-i Vasiyet-i Birgili*[142] adıyla bilinen şerhi, elimizde mevcut bulunan *Vasiyetnâme* şerhlerinden diğer bir tanesidir.[144] Künyesinden de anlaşıldığı üzere Amasyalı olan âlimin temas edilen şerhinin bazı nüshaları halen memleketi Amasya'daki kütüphanelerde mevcuttur.[145] Şerh de metin gibi Türkçe olarak kaleme alınmıştır.[146] [147] [148] Söz konusu şerhin yanı sıra Mustafa el-Amasî'nin; *Risâlefi HurmetVd-Dıhân*[141], *Risâle fi Aksâmi Hamdi'l-Lugavi ve'l-Istılâhî*[143] ile *Risâletu'l-Hamdiye Muhtasar fi'l-Akâid*[149] gibi eserleri bulunmaktadır.

Seyyid Muhammed b. Abdulhamid el-Kefevî'nin (ö. 1168/1755) de *Ta'lîkât-ı Tecdîd-iîmân* adıyla *Vasiyetnâme'nin* tecdîd-i îmân faslı üzerin bir risale yazdığı bilinmektedir.[150]

Odunyarıcızâde Mustafa'nın (ö. 1170/1756), *Risâle-i Birgivî* üzerine bir şerh çalışması olduğunu Âkifzâde haber vermektedir.[151] Herhangi bir nüshasını tespit etmemiz mümkün olmasa da ismi kayıtlarda yer aldığı için bu çalışmayı da listemize dahil ettik.

Beypazarh Şeyh Muhammed Emin'in (ö. 1175/1761), *Nasîhatu'l-Muslimin fi Şerhi Vasiyetnâme-i Birgivî* ismiyle bir şerh

142 Millet Ktp., Ali Emîrî, Arabi, nr. 4354; Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar kİ., nr. 109/5.

143 Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 1302.

144 Milli Ktp., Yazmalar, nr. 9201.

145 Amasya İl Halk Kütüphanesi, nr. 1302.

146 Âkifzâde Abdurrahim, *ag.e...* vr. 39.

147 Manisa Ktp., Zeynelzâde bl., nr. 5740/4-

148 Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp. bl., 6753/2.

149 Çorum Haşan Paşa Ktp., nr. 23282/8.

150 Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde bl., nr. 672.

151 Âkifzâde Abdurrahim, *a.g.e..,* vr. 55.

yazdığını ilk olarak Nihal Atsız bildirmektedir.[152] Kelâm ve astronomi konularıyla alakalı olan, bu konularda bazı yazmaların istinsahını da gerçekleştiren Şeyh Emin[153], daha çok "Beypazarlı Mehmed" nâmıyla tanınmaktadır. *NasîhatıVl-Muslimin* isimli şerhi istifadeye şayan özlü bir eserdir. Kütüphanelerimizde nüshaları mevcut olan söz konusu şerhten çalışmamız esnasında istifade etmeye gayret ettik.[154] Bazı çalışmalarda *Vasiyetnâme* şarihleri arasında zikredilen Beğzâde Muhammed b. Muharrem farklı bir kişi olmayıp aslında *Nasîhatuİ-Muslimîn* müellifi Beypazarlı Muhammed b. Muharrem el-Emin ile aynı kişidir.[155]

Ankara Müftüsü Kasım Efendi'nin (ö. 1150/1737), bir *Vasiyetnâme* şerhi sahibi olduğunu Âkifzâde Abdurrahim Efendi ifade etmektedir.[156] Fakat Âkifzâde'nin belirttiği üzere bu şerhi, Beypazarlı Muhammed Emin ile ortaklaşa te'lif etmişlerdir. Beypazarlı'nın kendisine nispet edilen şerh haricinde Kasım Efendi ile birlikte te'lif ettiği bir başka şerhin daha mevcut olduğu söz konusu bu bilgiden anlaşılmaktadır. Hususî bir ismi olmadığı/belirtilmediği için şerhin herhangi bir yazma nüshasına ulaşmamız ne yazık ki mümkün olmamıştır. Ayrıca başka hiçbir çalışmada, böylesi ortaklaşa te'lif edilen bir şerhin varlığından da bahsedilmemektedir. Bu nedenlerle söz konusu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini düşünmekteyiz.

İlmî Ahmed Efendi'nin (ö. XII/XVIII. yüzyıl ortaları) kaleme aldığı *İlm-i Hâl* isimli eser, eserin şârihi olan Hulusi Mustafa b. Mehmed'in şerhin girişinde; "... merhum İlmî Ahmed Efendi'nin *İlm-i Hâl* kitabı, Birgivî kitabından muharrec ve müntehab olup"[157] sözleriyle beyan ettiği üzere, Birgivî'nin *Vasiyetnâme'sinin* telhisi hükmündedir.

---

152 Hüseyin Nihal Atsız, *a.g.e.,* s. 25.

153 Süleymaniye Ktp., Yusuf Ağa bl., nr. 308/4.

154 Şerhin bazı nüshaları için bz.; Beyazıd Devlet Ktp., nr. 2961,2065; Süleymaniye Ktp., Fatih bl., nr. 3122; Hamidiye bl., nr. 750,2402.

155 Âlimin terceme-i hâli için bz.; Âkifzâde Abdurrahim, *Kitâbu'l-Mecmâ fi'l-Meşhiidi ve'l-Mesmû,* İstanbul Üniversitesi Ktp., vr. 19.

156 Âkifzâde Abdurrahim, *a.y.e.,* vr. 35.

157 Mustafa b. Mehmed Hulusi, *Feyzu'l-Bahreyn: Şerhli İlmihâl li'n-Nisâ ve'r-Ricâl,*

Hulusi Mustafa b. Mehmed (ö. ?), İlmî Ahmed Efendi'nin *Vasiyetnâme* telhisi olarak nitelediği eserini şerh etmiş ve ona *Feyzu'l-Bahreyn: Şerhu İlmihâl li'n-Nisâ ve'r-Ricâl* adını vermiştir.

Ebû Saîd el-Hâdimî'ye (ö. 1176/1762) *Şerhu Vasiyetnâme* nispet edilmektedir.[158] Çalışmamızın nihayete erdiği bir dönemde tespit ettiğimiz bu nisbeti ne yazık ki eserden tahkik etme imkânımız olmadı.

Kadızâde Ahmed b. Abdullah er-Rûmî'nin (ö. 1193/1778), *Şerh-i Vasiyetnâme'si* eserin en bilinen şerhlerindendir. Ülkemizde nüshaları mevcut bulunan Türkçe bir şerhtir.[159] Kadızâde-i Rûmî nâmıyla tanınan müellifin *Mecâlisu^-Rûmi'[60], Sıfât-ı İlâhiyye*[i6i] isimli ahlâk ve kelâma dair risaleleri de mevcuttur. *Şerh-i Vasiyetnâme,* muhteva itibariyle iktisâr seviyesi bir metindir. Teknik tartışmalara girmekten ziyade rivayet ve kısa izahlarla zenginleştirilmiş bir içerik sunmaktadır.

Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin'in (ö. 1197/1782), *Ovhere-i Behiyye-i Ahmediyyefi Şerh-i Vasiyetnâme-iMuhammediyye* isimli şerhi, *Vasiyetnâme* şerhlerinin en meşhurudur. Kütüphanelerimizde çok sayıda nüshası mevcut bulunan[162] eserin birçok defa da matbu neşri gerçekleşmiştir.[163] Bir neşrinde sehven Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. İbn Kemâl'e nispet edilerek basılan eserin Kadızâde'ye ait olduğu sabittir.[164] Ayrıca A. Faruk Meyan tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır.[165]

---

s. 2.

158 Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa bl., nr. 70; Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 1301.

159 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl., nr. 3340/2-3.

160 Amasya İl Halk Ktp., nr. 1561.

161 Amasya İl Halk Ktp., nr. 1580; Milli Ktp., Yazmalar bl., nr. 997/2.

162 Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi bl., nr. 156; Carullah Efendi bl., nr. 1246; Düğümlü Baba bl., nr. 101.

163 Mesela, Üsküdar-1235/1816, Bulak-1249/1831, İstanbul-1251/1833, İstanbul-1262/1844.

164 Bz.; İkdam Basım Evi, 1316.

165 Bedir yay., İstanbul, 1974.

İ'tikâdî konularla alakadar bir âlim olan Kadızâde Ahmed'in aynı zamanda *Şerhu Vasiyyeti Ebî Hanîfe*[166] ve *Ferâidu'l-Fevâid fi Beyânu'l-Akâid'*[167] gibi bu sahada adı anılan çalışmaları da mevcuttur. Eserin ilk baskısı 1804'de gerçekleşmiştir. Bu itibarla Osmanlı'da basılan dinî muhtevadaki ikinci eser olma vasfını haizdir. Günümüze kadar da pek çok kez baskı imkânı yakalamıştır ve *Vasiyetnâme'nin* en fazla baskısı gerçekleşen şerhidir.[168]

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin'in (ö. 1202/1788) *Risâle-i Birgili'de* geçen bir ifadenin kavl-i sarihini ortaya koyduğu, *Makâle-i Ta'lîka 'alâ in Sadere Minnî Kufilin IVl-Birgivî* isimli bir risalesi bulunmaktadır.[169] Muhtasar bir eser olmakla birlikte bu risale, hem *Vasiyetnâme'ye* yönelik alakayı müşahhas hale getiren numûnelerden biri olması hem de mütebahhir bir âlim olan Müstakimzâde'nin elinden çıkmış olması hasebiyle önemlidir.

Bedreddîn Ali b. Sadrî el-Konevî'nin (ö. 1216/1801), Ali es-Sadrî el-Konevî olarak tanınan âlimin tam adı konusunda kaynaklarda bir kısım farklılıklar mevcuttur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla tam adı: Bedreddîn Ali b. Muhammed es-Sadrî el-Konevî'dir. *Şerh-i Vasiyetnâme* yazmalarında yer alan kayıtların büyük çoğunluğunda, şarihin ismi bu şekilde verilmektedir. Kelâmî konulara dair ciddi bir birikime sahip olan Ali Konevî, Sa'duddîn et-Teftazânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid'i* gibi muhalled kelâm metinlerinin müstensihi olarak da kayıtlarda ismine rastlanılan bir âlimdir.[170] Öte yandan Konevî'nin ciddi bir Birgivî okuyucusu ve şarihi olduğunu da belirtebiliriz. O, *Vasiyetnâme*'yi şerh ettiği gibi *Âdâbi'l-Birgivî'yi* de şerh etmiştir.[171] Konevî'nin

---

166 Atıf Efendi Ktp., nr. 1349.

167 Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey bl., nr. 256.

168 Jale Baysal, *a.g.e.,* s. 105-115.

169 Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Birgivi'nin Bir Sözünün Şerhi, (Fıkhu'l-Ekber Şerhi Şerefu'l-Akide ve Diğer Risaleleri* içerisinde, haz. Uğur İncebilir), s. 189-196.

170 Bz.; Süleymaniye Ktp., Serez bl., nr. 1359.

171 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl., nr. 1811; Yazma Bağışlar bl., nr. 7189.

ayrıca ahlâka dair *el-Mev'izâtu'l-Hasene*^2, *Tefhimu'l-Mutefehhim Şerhu Ta'lîmVl-Muteallim*[172 173 174 175 176 177 178] ile fıkha dair *Manzûme-i Ferâiz'* minde birer eseri daha bilinmektedir.

Şerh-i Vasiyetname, Şerh-i İlm-i Hâl, Şerh-i Vasiyet-i Birgivî gibi isimlerle kayıtlı olan fakat doğru adı *Keşfü'l-Esrârfî Şerh-i Risâle-i Birgivî* olan bu şerhin oldukça başarılı bir şerh olduğunu belirtebiliriz. Konevî'nin kaleme aldığı şerh hem diğer şerhlerin pek çoğundan sonra yazıldığı için onların birikiminden istifade eden hem de sıcak tartışmaların bittiği sakin bir dönemin ürünü olması hasebiyle mutedil, başarılı ve önemli bir şerhtir. Kütüphanelerimizde şerhin 400'den fazla nüshası bulunmaktadır?[75]

Osmanpazarh Şeyh İsmail Niyazi Efendi (ö. ?) tarafından şerh üzerine *Şerh-i Niyazi 'ale'l-Konevî* adıyla bir çalışma yapılmıştır. Âkifzâde'nin bildirdiği kadarıyla İsmail Niyazi hem "Manisa Müftüsü Halil Efendi" hem de "Naimi Kara Ali Torunzâde" isimleriyle de tanınmaktadır. İsmail Niyazi'nin eseri her ne kadar şerhin şerhi olarak isimlendirilmiş olsa da klasik açıdan tetkik edildiğinde eserin hâşiye olarak anılması daha münasiptir. İsmail Niyazi'nin hâşiye çalışmasının ciddi bir teveccühe mazhar olduğunu pek çok nüshasının mevcut olmasından anlayabiliyoruz?[76] Eser, matbu olarak da birkaç kez neşredilmiştir?[77] Konevî'nin mezkûr şerhi üzerine yapılan diğer bir hâşiye çalışması ise Abdurrahman b. Abdullah el-Ermenekî'ye (ö. ?) aittir?[78] Söz konusu çalışma da

---

172 Süleymaniye Ktp., Laleli bl., nr. 2400.

173 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 2136.

174 Millet Ktp., nr. 874/2.

175 Sadık Yazar, *Cezayîr Millî Kütüphanesindeki Türkçe Yazmaların Katalogu,* Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, (Ali Nihat Tarlan Özel Sayısı, 2018), s. 298; Birkaç örnek için bz.; Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu bl., nr. 215; Laleli bl., nr. 2399; Erzurum Ktp., Yazmalar bl., nr. 583.

176 Bazı nüshaları için bz.; Süleymaniye Ktp., Fatih bl., 3121; Düğümlü Baba bl., nr. 134; Veliyüddîn Efendi bl., nr. 4009.

177 İstanbul, 1264; Hitami Matbaası, 1288; İstanbul, Hüseyin Efendi Matbaası, 1316.

178 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 1405; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp., Şevket Rado Yazmaları kİ., nr. 480.2. (Müzehheb ve oldukça

-tespit edebildiğimiz kadarıyla- matbu olarak 1262 ve 1268 Târihlerinde neşredilme imkânı yakalamıştır.[179]

Ebû'l-Hasan Alib. Mübarek (ö. ?) isimli bir âlim tarafından risalenin Arapçaya tercüme edildiği bazı katalog kayıtlarından anlaşılmaktadır.[180] [181] *Tercemetu Vasiyet-i Birgili* adıyla kayıtlı bu tercümeyi görme imkânımız olmadı. Tam adı, Ebû'l-Hasan Ali b. Mübarek b. Mevhub olan ve İbn Mevhub olarak anılan Ebû'l-Hasan'm *Tercemetu't-Tibri'l-Mesbuk fi Nasîhati'l-Mulâk^* adıyla İmam Gazâlî'nin Farsça kaleme aldığı *Nasîhatu'l-MulûKvmı* Arapçaya tercüme ettiği çalışması en bilinen eseridir.[182]

Mustafa Hulusi b. Mehmed/Muhammed Güzelhisarî'nin (ö. 1253/1837), *Zübdetu'l-Hakâik'**3 184 185* isimli Türkçe bir şerhinin bulunduğunu Hüseyin Nihal Atsız dile getirmektedir. *Hidâyetu's-Seyyâd'^HilyetıVl-Nâci 'alâMuhtasari GümyetVl-Mütemell^ ve Risâletu'l-Besmele'86* gibi bir kısım risalelerin de müellifi olan Mustafa Güzelhisarî'nin mezkûr şerhinin nüshalarının büyük çoğunluğu Bosna'da bulunmaktadır.[187] Fakat ülkemiz kütüphanelerinde de çok sayıda yazma nüshası mevcuttur.[188] Eserin ismi bazı kayıtlarda farklılık arz ederek *Hakâiku'l-Hakâikfi Şerhi Risâle-i îlm-i Hâl* olarak yer almaktadır ki meşhur olmamasına rağmen doğru tesmiyesi budur. Aynı zamanda *Menafi'u'd-Dekâik Şer-*

---

güzel bir nüshadır.)

179 İstanbul, Tabhâne-i Âmire İstihkam Alayları Litografya Destgahları, 1268, (İsmail Konevî haşiyesinin kenarında).

180 Adana İl Halk Ktp., nr. 592, (vr. 3i[b]-60[a]).

181 Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl., nr. 2861.

182 Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl., nr. 2868; Adana İl Halk Ktp., nr. 453.

183 Hüseyin Nihal Atsız, *a.g.e.,* s. 25.

184 Milli Ktp., Yazmalar bl., nr. 4414/3.

185 Süleymaniye Ktp., Fatih bl., 1587.

186 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi bl., nr. 2046/20.

187 Bosna-Hersek Ktp., Gazi Hüsrev Paşa Türkçe Yazmaları bl., nr. 668,2301,6496, 6743,6744,6745,6746.

188 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl., nr. 4939; Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 2701,1565-

hi Mecâmifi'l-Hakâik gibi eserlerin de sahibi olan Güzelhisarî'nin Hanefî fıkhında mütebahhir bir âlim olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Hulusi b. Mehmed/Muhammed Güzelhisarî'nin (ö. 1253/1837), *Zübdetu'l-Hakâik'inde* yer alan bir bilgiye göre müellif bu şerhten evvel *Risâle-i Birgili* üzerine *Envâru'l-Sâlihîn* isimli bir şerh yazmış ve bu şerhteki zor ibareleri izaha kavuşturmak gayesiyle *Zübdetıdl-Hakâik* isimli ikinci şerhini te'lif etmiştir.[189] *Envâm'l-Sâlihin* isimli ilk şerhin herhangi bir nüshasını tespit edemedik. Bu şerh de büyük ihtimalle tıpkı *Zübdetu'l-Hakâik* gibi Türkçe olarak yazılmış olmalıdır.

Ebû Bekir Bey'in (ö. XIII/XIX. asır ortaları), *Gülşen-i Esrâr* isimli bir eser ile *Vasiyetnâme'yi* şerh ettiği hem Bursah Mehmed Tahir[190] hem de Hüseyin Nihal Atsız[191] tarafından dile getirilmektedir. Teşrifatçızâde Ebû Bekir b. Mehmed olarak bilinen âlimin Türkçe olarak kaleme aldığı şerhin kütüphanelerimizde sadece müellif hatlı bir nüshası mevcuttur.[192] Sadece i'tikâdî konuların izahı ile iktifa edilen bu şerhten de çalışmamız esnasında istifade etmeye çalıştık.

Muhammed el-Antakî el-Kanbur'a (ö. ?) nisbet edilerek kaydedilmiş olan *Risalê 'an Meşeleri Tecdidi'l-îmâni'l-Vakıat fî Risâleri'l-Birgivî* isimli eserin[193] müellifi, *Risâlefî't-Tecdidi'l-îmân IVl-Birgivi* olarak zabtedilen bir başka nüshada Molla Arab lakaplı Muhyiddîn Mehmed b. Ömer b. Hamza el-Antakî olarak verilmektedir.[194] Tıpkı el-Kefevî gibi el-Antakî de *Risâle-i Birgivî*nin tecdîd-i îmân bahsine dair kısa bir şerh yazmıştır.

---

189 Mustafa Hulusi b. Muhammed el-Hanefi er-Rûmi, *Zübdetu'l-Hakâik,* Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK, nr. 1565, vr. 1[a].

190 Mehmed Tahir Bursah, *Osmanlı Müellifleri,* (haz. M. Yekta Saraç), II, s. 502

191 Hüseyin Nihal Atsız, *#./?.?.*, s. 25

192 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 1332.

193 Bursa înebey Ktp., Ulucami kİ., nr. 3493/4, vr. 84-85.

194 Beyazıt Ktp., Beyazıt kİ., nr. 734/4-

Meçhul bir müellif tarafından *Vasiyetnâme* üzerine *Hulâsa-i Risâle-i Birgili* isimli bir ihtisar çalışması yapılmış ve bu çalışma Üsküdar Matbaası'nda 1237/1822 Târihinde 24 sayfa olarak basılmıştır?95

Ahmed Efendi el-Kurdî'nin (ö. ?), *Vasiyetnâme* üzerine bir çalışması olduğuna Ahmet Turan Arslan, *îslâm Ansiklopedisi'^*.-de temas etmektedir.[195] [196] Arslan, eserin sadece tek bir nüshasının mevcut olduğunu beyan etmiştir.[197]

İbrahim Nureddin (ö. ?) tarafından gerçekleştirilen diğer bir *Vasiyetnâme* tercümesi hicri 1264'te İstanbul'da Matbaa-i Amire tarafından 19 sayfa olarak neşredilmiştir.

Seyyidî (ö. ?), *Medh-i Kitâb-ı Birgili* isimli kısa bir risale ile Birgili'nin büyüklüğüne ve faziletine, ayrıca *Vasiyetnâme'mn* önemine edebîbir dille temas etmiştir.[198]

Toktamışoğlu (ö. ?), *Vasiyetnâme'yi* Kazan Türkçesine manzum olarak tercüme etmiştir.[199]

Abdurrahman b. Abdullah el-Ermenekî (ö. ?), Ali Sadrî el-Konevî'nin *Vasiyetnâme* şerhi üzerine bir hâşiye kaleme almıştır.[200] Hâşiye İçel'de (Mersin) te'lif edilmiştir fakat Anadolu'nun muhtelif illerinde de istinsah edilip metinden istifade edilmiş ve yayılmıştır.[201] Eser, matbu olarak ilk defa 1268/1852 senesinde neşredilmiş ve ardından birkaç kez daha basılmıştır.[202]

---

195 Kemâl Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Târihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi,* 258.

196 Ahmet Turan Arslan, 'Vasiyetnâme' *DİA,* XLII, s. 556-558.

197 Topkapı Sarayı Ktp., Hazine bl., nr. 214.

198 Elmalı Halk Ktp., nr. 2541, (vr. 80a-82a); Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 1705/3-

199 Hüseyin Nihal Atsız, *a.g.e.,* s. 25.

200 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 1405.

201 Heyet (haz.), *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Katalogu,* I, s. 214.

202 Jale Baysal, *ag.e.,* s. 118.

Osmanpazarlı Şeyh İsmail Niyazi Efendi (ö. ?) tarafından Konevî'nin *Vasiyetname* şerhi üzerine *Şerh-i Niyazi 'ale'l-Konevi* adıyla bir hâşiye yazılmıştır.[203] Birçok defa neşredilmiştir.[204]

Yahya Efendi (ö. ?) eseri hususi bir isim vermeksizin Türkçe olarak nazmetmiştir. Manzum eser, *"Kitâb-ı Biryili Mefımed bin Pir Ali Der Nazm-ı Yahya Efendi Rahmetullahi Aleyh"* ifadeleri ile başladığı için bazı yerlerde bu isimle anılmıştır.[205]

el-Hac Muzaffer Özak (ö. 1985), İsmail Niyazi hâşiyesini bir kısım ta'lîkler düşerek sadeleştirip günümüz Türkçesine kazandırmıştır.[206] Muzaffer Özak'ın tasavvuf! kimliği tercümeye ve notlara bir miktar sirayet etmiştir.

Fransız oryantalist **Garcin de Tassy** (ö. 1878) *Vasiyetnamemi, Exposition de la Foi Musulmane* adıyla, XIX. yüzyılın başında Fransızcayatercümeetmiştir.[207]

Mehmed Cemâleddîn Çauşeviç'in (ö. 1938) eseri *Vasijjetnama* adıyla Boşnakça'ya tercüme edip 1908'de neşrettiği bilinmektedir.[208]

Adı anılan bu önemli çalışmalardan haricen hem risale hem de risale üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı üzerine tez, makale, transkripsiyon ve sadeleştirme türü güncel çalışmalar yapılmış, ayrıca Birgili'nin *Vasiyetnamemi* günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş olarak kazandırılarak pek çok yayınevinden birçok defa neşredilmiştir. Bizim çalışmamız da bu literatürün şimdilik son halkası durumundadır.

---

203 Süleymaniye Ktp., Fatih bl., 3121; Düğümlü Baba bl., nr. 134; Veliyüddin Efendi bl., nr. 4009.

204 Jale Baysal, *ay.e.,* s. 119.

205 Bz.; Mehmet Mustafa Karaca, *Yahya Efendi'nin Vasiyetnâme-i Biryili Manzumesi 'Metin-İnceleme-İndeks',* (Yüksek Lisans Tezi-2008).

206 Muzaffer Özak, *Şerhi Niyazi Alâ Şerhuİ-Biryivi li'l-Konevi,* Ergin Kitabevi, İstanbul, t.y.

207 Garcin de Tassy, *Exposition de la Foi Musulmane,* Paris, 1822.

208 Ahmet Turan Arslan, 'Vasiyetname', *DİA,* XLII, s. 556-558; Muhammed Aruçi, 'Mehmed Cemâleddin Çauşeviç' *DİA,* XXVIII, s. 448.

ALİ es-SADRÎ el-KONEVÎ

Ali es-Sadri el-Konevî olarak tanınan âlimin tam adı konusunda kaynaklarda bir kısım farklılıklar mevcuttur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla tam adı: Bedreddîn Ali b. Ramazan b. Muhammed es-Sadri el-Konevî'dir. *Şerh-i Vasiyetnâme* yazmalarında yer alan kayıtların büyük çoğunluğunda, şârihin ismi Ali b. Muhammed şeklinde verilse de şerhin sonunda yer alan kayıtta kendisini Ali b. Ramazan olarak andığı muhkemdir. Kelâmî konulara dair ciddi bir birikime sahip olan Ali Konevî, Sa'duddîn et-Teftazânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid'i* gibi muhalled bazı kelâm metinlerinin müstensihi olarak da kayıtlarda ismine rastlanılan bir âlimdir.[209] Bununla birlikte Konevî'nin ciddi bir Birgivî okuyucusu ve şarihi olduğunu belirtebiliriz. O, *Vasiyetnâme'yi* şerh ettiği gibi *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* ile *Âdâbi'l-Biryivi'yi* de şerh etmiştir.[210] [211] [212] Konevî'nin *Vasiyetname* şerhi haricinde ahlâka dair *el-MeVizatu'l-Haseııe*[21'], fıkha dair *Manzûme-i Ferdiz*[2'2] isminde birer eseri daha bilinmektedir. Ayrıca, *Vasiyetnâme Şerhinde* geçen bir ifadeden anlaşıldığı üzere Konevî'nin *Mesh Risâlesi* adında bir eseri de mevcuttur.

Şerh-i Vasiyetnâme, Şerh-i İlm-i Hâl, Şerh-i Vasiyet-i Biryivi gibi isimlerle kayıtlı olan fakat doğru adı *Keşfu'l-Esrârfi Şerh-i Risâle-i Biryivi* olan bu şerhin oldukça başarılı bir şerh olduğunu belirtebiliriz. Konevî'nin kaleme aldığı şerh hem diğer şerhlerin pek çoğundan sonra yazıldığı için onların birikiminden istifade eden hem de sıcak tartışmaların bittiği sakin bir dönemin ürünü olması hasebiyle mutedil, başarılı ve önemli bir şerhtir. Kütüphanelerimizde şerhin 400'den fazla nüshası bulunmaktadır.[213] Bu rakam, onun ne kadar kıymetli bulunduğunun açık bir vesikasıdır.

---

209 Bz.; Süleymaniye Ktp., Serez bl., nr. 1359.

210 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl., nr. 1811; Yazma Bağışlar bl., nr. 7189.

211 Süleymaniye Ktp., Laleli bl., nr. 2400.

212 Millet Ktp., nr. 874/2.

213 Sadık Yazar, *Cezâyir Milli Kütüphanesindeki Türkçe Yazmaların Katalogu,*

Konevî eserlerinin muhtevasından ihtilafa mahal bırakmaz bir şekilde anlaşılacağı üzere amelde Hanefi, i'tikâdda da Mâturîdî mezhebi müntesibidir. Tasavvuf! bir temayülü yahud intisabı olup olmadığını tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Konevî şerhi hicri 1170, miladî 1757 senesinde kaleme almıştır. Vefat Târihi hakkında bir bilgi bulunmayan Konevî'nin 1757 öncesinde sağ olduğu şerhin te'lif Târihinden anlaşılmaktadır.

Osmanpazarlı Şeyh İsmail Niyazi Efendi (ö. ?) tarafından şerh üzerine *Şerh-i Niyazi 'ale'l-Konevi* adıyla bir çalışma yapılmıştır. Âkifzâde'nin bildirdiği kadarıyla İsmail Niyazi hem "Manisa Müftüsü Halil Efendi" hem de "Naimi Kara Ali Torunzâde" isimleriyle tanınmaktadır. İsmail Niyazi'nin eseri her ne kadar şerhin şerhi olarak isimlendirilmiş olsa da klasik açıdan tetkik edildiğinde eserin haşiye olarak anılması daha münasiptir. İsmail Niyazi'nin hâşiye çalışmasının da ciddi bir teveccühe mazhar olduğunupekçoknüshasınınmevcutolmasmdananlayabiliyoruz.[214] Eser, matbu olarak birkaç kez neşredilmiştir.[215] Ayrıca İsmail Niyazi Efendi'nin hâşiyesi, üzerine düşülmüş ta'lîklerle birlikte el-Hac Muzaffer Özak (ö. 1985) tarafından günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Konevî'nin mezkûr şerhi üzerine yapılan diğer bir hâşiye çalışması ise Abdurrahman b. Abdullah el-Ermenekî'ye (ö. ?) aittir.[216] Söz konusu çalışma da -tespit edebildiğimiz kadarıyla- matbu olarak 1262 ve 1268 Târihlerinde neşredilme imkânı yakalamıştır.[217]

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, (Ali Nihat Tarlan Özel Sayısı, 201S), s. 298; Birkaç örnek için bz.; Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu bl., nr. 215; Laleli bl., nr. 2399 Erzurum Ktp., Yazmalar bl., nr. 583.

214 Bazı nüshaları için bz.; Süleymaniye Ktp., Fatih bl., 3121; Düğümlü Baba bl., nr. 134; Veliyüddîn Efendi bl., nr. 4009.

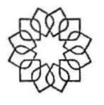
215 İstanbul, Hitami Matbaası, 1288; İstanbul, Hüseyin Efendi Matbaası, 1316.

216 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 1405; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Ktp., Şevket Rado Yazmaları kİ., nr. 480/2. (Müzehheb ve oldukça güzel bir nüshadır.)

217 İstanbul, Tabhâne-i Âmire İstihkam Alayları Litografya Destgahlan, 126S, (İsmail Konevî haşiyesinin kenarında).

Bizim müracaat ettiğimiz 30 civarındaki nüshada ancak eserin istinsah Târihine tesadüf edilmektedir. Çoğunda müellif ve eserin te'lif Târihi hakkında bilgi mevcut değildir. Bu durum ve müellifin hayatı hakkındaki bilgi kısırlığı mezkûr şerhin, müellifin vefatından sonra meşhur hâle geldiğini düşündürmektedir. İlerleyen süreçte yapılacak çalışmalarda yahud müellifin diğer eserlerinin neşirlerinde şu an meçhul görünen hayatı hakkındaki boşlukların aydınlanması muhtemeldir.

Konevî'nin *Ketfu'l-Esrâfı* daha evvel Tekin Açıkel tarafından Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Müzesi'nde mevcut bulunan nüsha dikkate alınarak tıpkıbasım ve transkripsiyon şeklinde neşredilmiştir.[218] Bu nüshadan da istifade etmeye çalıştık. Ayrıca aynı eserin 3'te ı'lik bölümü, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü 2462 numaradaki nüsha esas alınarak transkripsiyon-metin olarak Abdurrahman Kaya tarafından bir yüksek lisans tezinde (2005) neşredilmiştir.

---

218 Ali Sadrî Konevî, *Şerh-i Vasiyetnâme-i Birgivi,* (haz. Tekin Açıkel), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2014.

KEŞFU'L-ESRÂR FÎ ŞERH-İ RİSÂLE-İ BİRGİVÎ

ALİ ES-SADRÎ EL-KONEVÎ

[MUKADDİME]

Bismillâhiırahmânimhîm.

Nihayetsiz hamd ve sonsuz şükür; yüce ihsanların sahibi, benzersiz nimetleri sunan, kâinatın ve insanların yaratıcısı, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Birbirini kovalayan gece ve gündüzlerde sonsuz salât ve selâm ise peygamberler silsilesinin tümüne olduğu gibi husûsen bütün insanların en kâmili, âlemlerin övüncü ve mahlûkâtın efendisi Muhammed Mustafa'ya, âline, ashâbına, tâbiîne ve ilmiyle amel eden tüm âlimleredir.

Ulemânın efdal ve faziletlilerinden, zühd ve takvada kâmil, hakikatlerin sırrına ermiş merhum ve mağfur Muhammed el-Birgivî -Allah'ın rahmeti ve ahiret yurdunun saadeti onun üzerine olsun-; Ehl-i Sünnet ve Cemaat akidesi, ahlâkı ve fıkhına dair şer'î hükümlerden her mükellefin bilmesi zorunlu olanları ümmete bir koruma olsun diye muteber eserlerden süzerek Türkçeye tercüme etmiştir. Ahireti samimiyetle talep eden bütün din kardeşlerimiz ve muvahhid mü'minler, bu eseri hak ettiği gibi okuyup bildikleriyle/ögrendikleriyle de amel ederlerse Rahmân'm rızasını kazandırıp cennete girmeye vesile olacağından hiç şüphe yoktur. Bu eserin mukaddes ve aziz olduğu muhakkaktır. Nitekim bir kısım [âlimler] onun methi için şöyle söylemişlerdir:

"Fazilet bahçelerine gelmiştir pek çok fâzıl veli

Lâkin gül bahçelerinin müstesna gülüdür Birgili

Bir vasiyetname te'lif etmiştir ki o veli

Hassas îmân ve nazarla halletmiştir her müşkülü

İslâm'ı beyân etmiştir içinde baştan başa

Her akıl sahibine rehber olup Hakk'm rahmetine sevk etmiştir

Hem şeriat hem tarikat hem hakikati toplamış

Kırk yarmış kılı da ve hakkı açıkça söylemiş

Birgili'nin bu kitabını çokça an ve hatta ol şakıyan bülbülü

Dostum zira budur cennet bahçelerinin bir gülü

Onun mübarek ruhuna faziletli dualar eyle

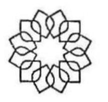
An gelir bu duanın karşılığı olur onun şefaati!"

Kullar içerisinde hakir bir ferd olup bilgi sermayesi de çok olmayan Şeyh Ali Sadrî el-Konevî, bir kısım din kardeşlerinin müşkil gördüğü kısımları Allah'ın rızasından başka bir karşılık beklemeden izah etmek için yine Türkçe olarak şerhine başladı. Âlemlerin Rabbi'nden, şerhi okuyup istifade eden bütün din kardeşlerimize Peygamberimiz *(sallallâhıı aleyhi ve sellem)* hürmetine ondan faydalar vermesini niyaz ederim. Âmin.

Bismillâhi yani her işe Allahtı Teâlâ hazretlerinin adı ile başlarım. O, *er-Rahmân* öyle bir Allah'tır ki (dünyada her kuluna) ulu nimetleri verendir. Yine *er-Ralıîm* öyle bir Allah'tır ki (ahirette mü'minlere) nihayetsiz nimetler verecektir. *el-Hamdu lillâhi* yani hamd edenlerin tüm hamdleri ezelden ebede, bütün kâmil sıfatlarla muttasıf Vâcibu'l-Vücııd'a mahsustur. *Ellezî* yani O öyle bir

Allah'tır ki, *hadâna li'l-îslâmi* yani İslâm'a ulaşmamız için faizleri irşad eyledi. *Ve ce'alenâ min ummet-i Muhammedin* yani faizleri Hazret-i Muhammed'in -salât ve selâm onun üzerine olsun- ümmetinden kıldı.

Ve's-salâtu ve's-selâmu ^c^alâ cemVVl-enbiyâ-i ve'l-murselin yani salât ve selâm bütün nebilerin ve Rasûllerin üzerine olsun. *Husûsan minhum 'alâ efdali'l-mahlükîne Muhammedin* yani onların içerisinden de özellikle mahlûkatın en üstünü ve faziletlisi, kâmil sıfatlarla muttasıf Hazret-i Muhammed *(sallallâhu aleyhi vesellem)'in ve âlihi* ayrıca aile fertlerinin *vesahbihi ecma'ine* ve ayrıca mübarek yüzünü görüp îmân getirenlerin tümünün üzerine olsun. *Ammâ ba'du* yani Allahu Teâlâ'ya hamd, Rasûlüne, âline ve ashâbma salât ve selâmdan sonra^e *hâzihi vasiyetu'l-fakîr,* şu muhtaç kulun vasiyetini açıklayan risaleye geçebiliriz. *el-Hakir,* o öyle muhtaç, zayıf ve düşük, *el-mu'terifu bi'l-aczi ve't-taksir* ayrıca aczini ve kusurlarını itiraftan geri durmayan bir kimsedir. *Muhammed bin Pir Ali* yani o, Pir Ali'nin oğlu Muhammed'dir. *^l^Afâ anhumâ el-afuvvu'l-aliyyu* yani azamet sahibi Allah Teâlâ coşkun affediciliğini bu iki kimse üzerine yağdırsın. *Linefsihi ve licemVVl-mukellefine,* bu risale (Birgili'nin) hem kendi nefsine hem de buluğa ermiş tüm akıl sahipleri için vasiyetidir. *Ketebehâ bi't-Türkiyyeti li-ye'umme nef'uhâ,* o bu risaleyi umûmî bir fayda hasıl olur niyetiyle Türkçe olarak yazmıştır.

SELBÎ SIFATLAR

Bu başlık, Allah Teâlâ'nın şâmna layık olmayan ve vasıflanması muhal olan sıfatlan ihtiva eder. Evlâdıma, dostlarıma, tüm din kardeşlerime öncelikli vasiyetim hatta emrim odur ki; ibadete yani kulluk edilmeye layık ve hak sahibi Allah Teâlâ'dan başka hiçbir ilahın olmadığına şâhidlik etsinler. Gökyüzünde, yeryüzünde, hayvanlarda, ağaçlarda, bitkilerde ve tüm mahlûkatta müşahede edilen hayrete düşüren ahval, benzersiz meydana gelişler ve ihtiyaçları karşılamak için mevcut muhtelif sanatlar üzerine düşünmek O'nun varlığının delili olarak kâfidir. Bunlar üzerine düşünen bir kimse tereddütsüz bilir ki bir ilim ve kudret sahibi bir yaratıcı vardır. Nitekim güzel bir binayı gören her kimse o binanın bir yapıcısı olduğunu bilir.

Araplardan bazılarına, 'Allah'ın varlığının delili nedir?' diye sorulduğunda; onlar 'devenin ifrazatı nasıl ki devenin varlığına delildir, gökler ve yeryüzü de Allah Teâlâ'nın varlığına delil olmaz mı?' diye cevap vermiştir. Kur'ân-ı Azîmüşşân'da; 3J-Jbı أفي وَالأرضِ oljU^JI"[219] diye buyurmuştur. Yani Allah Teâlâ'nın varlığının delilleri o kadar açık ve çoktur ki ondan şüphe duyulması makul değildir.

Allah Teâlâ gökleri ve yerleri yoktan var edendir. Ortağı, dengi, hissedârı ve yardımcısı yoktur. Allah Teâlâ, bütün mahlûkâtı ortaksız bir şekilde var etmiştir, bütün mahlûkâtın tek yaratıcısı O'dur. Zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde de benzeri ve yardımcısı yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'inde;"ـهـJÎـاِ 'i"[220] diye buyurmuştur. Yani Allah Teâlâ'dan başka ibadete layık ve hak sahibi kimse yoktur. Yine, "ÖJJ&U لـقـtÖlj Ľ*ـتـöjJLJuî JÜ"[221] diye buyurmuştur. Yani, 'Siz Allah Teâlâ dururken kendi elinizle yaptığınız putlara mı ibadet edersiniz? Halbuki sîzleri ve amellerinizi yaratan Allah Teâlâ'dır.'

---

219 İbrâhîm, 14/10.

220 Kasas, 28/88.

221 Sâffât, 37/95-96.

Yine O;“ü̃LİlJ ^1 L*JÎ Lötf p”[222] diye buyurmuştur. Yani, göklerde ve yerde Allah Teâlâ’dan başka ilah/lar olsaydı gökler ve yeryüzü fesada uğrardı. Ayrıca; “JS-İ İpftj pj”[223] diye de buyurmuştur. Yani, Allahu Teâlâ’ya kimse denk değildir; giyinmek, yemek, içmek, uyumak, doğmak, doğurmak, evlad edinmek, eş edinmek gibi tüm İnsanî hasletlerden münezzehtir. Kur’ân-ı Azîm’de şöyle buyrulmaktadır: “JLÎji iJb p”[224] [225] yani, Allah Teâlâ doğmadı/doğrulmadı ve doğurmadı. Yine; “IJJJ /3 JLJJİ u[1,225] diye de buyurmuştur. Yani Allah Teâlâ eş edinmedi, oğul ve kız evlad sahibi olmadı ve bu gibi hâller O’nda olmaz, olması mümkün değildir. Çünkü bu hâller ihtiyacın alâmetidir. İhtiyaç ise ulûhiyyete uygun düşmez.

Muhtaç olan Allah olmaz. O, göklerde ve yerde değildir, mekândan münezzehtir. Zira bunlar yokken Allah Teâlâ vardı. Sonra O, gökte, yerde yahud mekânda olsaydı değişimle vasıflanması gerekirdi. Allah Teâlâ, kendisine değişimin uğramasından münezzehtir. Çünkü mekânda olmak cismi ve cismânî olan nesnenin hususiyetindendir. Allah Teâlâ ise cisim ve cismânî olmaktan beridir. Sağda ve solda, önde ve arkada, altta ve üstte değildir. Yani Allah Teâlâ bir şeyin/cismin sağında, solunda, önünde, ardında, üstünde ya da altında olmaktan münezzeh olduğu gibi kendisinin sağı, solu, önü, arkası, altı veya üstü olmasından da münezzehtir. Malum olduğu üzere yönler cismin gereklerindendir ve (daha evvel belirtildiği üzere) Allah Teâlâ cisim olmaktan beridir. Mekân ve yönler yokken, onları yaratmamışken hangi hâl üzere ise mekân ve yönleri yarattıktan sonra da o hâl üzeredir. (Mekân ve yönleri yaratmış olmanın O’nun zatında bir değişim meydana getirmesi mümkün değildir.)

Surete sahip olmaktan yani insan ya da başka bir nesne suretinde tasavvur edilmekten, şekilden; yuvarlak yahud biçime

222 Enbiyâ, 21/22.

223 İhlâs, 112/4.

224 İhlâs, 112/3.

225 Cin, 72/3

delâlet eden herhangi şekil ile tavsif edilmekten uzaktır. Renkten yani kırmızı, sarı, beyaz vs. olmaktan ya da renklenen ve renklere mahal olmaktan, azâdan; baş, kulak, göz, dil, ağız, el, ayak gibi tüm organ ve uzuvlardan münezzehtir. Çünkü tüm bu zikredilenler cisimlerde olur ve cisimlerin gereklerindendir. Allahu Teâlâ ise tüm bunlardan beri ve münezzehtir. Kurân-ı Azîm’inde buyrulan; Jp أَيْدِيهِمْ 1 Jj”[226] ve bunun benzeri (müteşâbih) âyetlerden muradullah ne ise ona îmân eder bu gibi âyetlerin tavsifi ile meşgul olmayız, (biliriz ki) selâmet yolu budur.[227] [228]

Allah Teâlâ’nın evveli ve ahiri yoktur. Vücûdu üzere asla yokluk geçmemiştir. Kadîmdir; kadîm olanın yok olması muhal ve mümtenidir. Varlığı kendindendir, varlığı bir başka şeye bağlı değildir. Çünkü eğer varlığı bir başkasından ya da başkasına bağlı olsaydı, o şeyin mahlûku olması icab ederdi. Bu ise hâdis olması demektir ve malum olduğu üzere bu imkânsızdır.

Zât-ı Şerîf’i her türlü değişim ve dönüşümden münezzehtir. Hasta olmak, hüzünlenmek, korkmak gibi beşerin ve cisimlerin vasıflarından yani değişimin her türünden tamamıyla uzak ve beridir. Çünkü bunlar ihtiyaç ve acziyet alametidir. Allahu Teâlâ ihtiyaç ve acziyetten münezzehtir. (Akla gelen/gelmeyen) eksiklik durumlarından ve vasıflarından tümüyle uzaktır. Bütün akıl sahipleri bu hususlar üzerinde ittifak etmişlerdir.

Âlemin hiçbir zerresi yokken O vardı ve hiç kimseye muhtaç değildi. Fakat âlem her zerresiyle O’na muhtaçtır. Acziyetten beridir. Her neyi takdir buyurursa, dilerse o vücûda gelir, meydana gelmemesi imkânsızdır. Dilerse âlemi bütünüyle bir anda yok edebileceği gibi dilerse tüm âlemi bir anda aynıyla var eder. Kur’ân-ı Azîm’inde; j-S' فَيَكُونُ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ Sijî أَمْرُهُ Ldp[28] diye

226 Feth, 48/10.

227 “Bazı âlimler, aklî delillerle tearuz halinde olan âyet ve hadislerin aslına imân etmekle birlikte te’vîliyle de meşgul olmuşlardır. Mesela ‘yed’i kudret, ‘istivâyı istila, ‘vech’i zât, ‘sûret’i sıfat ile te’vîl etmişlerdir. Bu yol da güçlü ve muteberdir.” (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

228 Yâsin, 36/82.

buyurmuştur. Yani O, bir şeyi murad ettiğinde *'Ol!'* der ve o şey, herhangi gecikme olmaksızın o saat vücuda gelir. O'na hiçbir şey güç gelmez. Bir sinek yaratmakla yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri yaratmak O'nun kudretine nispetle birdir. Kudretinin mümkünlere taalluku eşittir, hiçbir şey O'na zor gelmez. Bununla birlikte O'nun kudreti muhal ve mümteni olanlara taalluk etmez çünkü bu durum hikmete aykırıdır. Fakat bu durum herhangi bir acziyet oluşturmaz.

Kimse O'na hükmedemez fakat O her şeye hükmeder. Kur'ân-ı Azîm'inde; "L&Jl U"[229] diye bildirmiştir. Yani hükmetmek/hüküm ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. O'nun hükmedişinden hariçte kalan tek bir şey mevcut değildir. Hiçbir iş/şey O'na zorunlu değildir. Mutlak hükümrandır ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Bir şeyden/kimseden zarar görmekten münezzehtir. Nitekim hadîs-i kudsîde şöyle buyrulmuştur: *"innekum len takdim nef'î fetenfe'ûnî velen takdim dam fetedarmni"*[230] yani, 'Kullarım sîzler bana fayda vermeye kâdir değilsiniz ki zarar verebilesiniz. Bütün kâfirler mü'min olsa ve bütün fasıklar muti' olsa, ibadete egilse ve çalışsa bu Allah'a bir fayda sağlamaz. Lâkin ibadetlerin faydası onu ifa edenleredir. Âlemlerin Rabbinin azabından sakınmaya ve cennet-i âliye girmeye vesile olur. Bütün insanlar da kâfir olsalar bu da yine O'na zarar vermez lâkin Allah'ın gazabına sebep olması nedeniyle zararı kendilerine olur. Allah Teâlâ, zarar ve zayiata uğramaktan münezzehtir. Nâfi' (fayda veren) ve Dâr (zarar veren) sadece O'dur. O'nun izni olmaksızın kimse zarar ve fayda vermeye kâdir değildir. Bütün insanlar bir kişiye zarar ya da fayda vermek için birleşseler de Allah Teâlâ takdir buyurmadıkça buna kâdir olamazlar.

---

229 Kasas, 28/88.

230 Anlaşılan o ki, müellif hadisi mana ile nakletmektedir, Müslim'in Sahih'inde (Hadis no: 2577) geçen lafız şöyledir: إنّكُمْ J تَبلُغُوا ضَرّي فَتَضُرُّوني وَلَنْ تَبلُغُوا نَفْعِي، فَتَنفَعُوني

SUBÛTÎ SIFATLAR

Bu başlık, Allah Teâlâ'nın şanına yaraşan ve vasıflanması zorunlu olan sıfatları ihtiva eder. *Hayat* yani dirilik ve *İlim* yani bilme sıfatlarına sahip olarak *Hayy* yani diri/faal ve *Alîm* yani bilendir. İlminden zerre kadar bir şey hariç/dışarda değildir. Kur'ân-ı Azîm'inde;JLعَلِيمٌ y^jشَيْءٍ[231] diye buyurmuştur. Meâlen; Allahu Teâlâ her şeyi bilir' demektir ve 'bilen' olarak anılmak için diri/hayat sahibi olmak gerekir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Azîm'inde; "هُوَ الْقَيُّومُ y^Jl"[232] diye bildirmiştir. Yani meâlen; 'hayat sahibi olmanın hakiki anlamını kuşanmış olarak Hayy olan Allah Teâlâ'dır.' O öyle bir Hayy'dır ki Bâki'dir ölüm/son ona ulaşmaz. Yarattıklarının idamesi ve bilinmesine öyle hakimdir ki her nesneyi bilir, göklerde ve yerlerde olanları, gizli ve aşikâr hadiseleri tümüyle bilir. Kur'ân-ı Azîm'inde; "^$1 oljlUJl yi jliL tip يَعْزُبُ^"[233] diye bildirmiştir. Yani meâlen; 'Allah Teâlâ'nın ilminden yerde ve gökte zerre miktarınca bir şey dışarda kalamaz. O yaprakların sayısını türü ve miktarıyla, buğday ve arpa gibi her türü de taneleri ve en küçük parçalarının miktarınca bilir. Onun bilmesi dışında kalan hiçbir şey yoktur.

Cüziyyâtı da külliyâtı da bilir. Cüz'î diye, yalnız mânâsı hatıra getirilip başka bir şeyle iştiraki men edene denir. Külli diye ise men etmeyene denir.[234] Cümleden biri insanı icmâlen bütün fertlerini kuşatan bir haysiyetle küllî olarak bildiği gibi her bir ferdi cüz'î haysiyetleri itibariyle de bilir. Filozofların (bu konudaki) sözleri bâtıldır. Allah Teâlâ; geçmişi ve geleceği, insanın kalbinden geçenleri ve geçecek olanları, dile getirdiklerini, dışa vurduklarını ve içinde sakladıklarını tümüyle bilir. İçinde ve dışında olan

---

231 Hadîd, 57/3.

232 Bakara, 2/255.

233 Sebe,34/3.

234 "Sadece kendi suretiyle mülahaza olunan şeylere ise cüz'î denir. Başkalarıyla müşterek bir suretle mülahaza olunanlara ise külli denir." (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

cüzileri bilir. Âlemde hazırları ve gâibleri bilir ki gaybın bilgisini zaten ancak Allah Teâlâ bilir. O'nun dışında hiçbir mahlûk gaybı bilmez. Ne peygamber ne melekler ne insan ne de cin, Allah dışında hiçbir mahlûkun gayb bilgisi yoktur. Mahlûkât gayba ancak Allah'ın bildirmesi ile erişir. Kur'ân-ı Azîm'de; *'Uâya'lemu'l-ğaybe illallâhıC*[9z3S] buyurmuştur ki meâlen; Allah dışında hiç kimse gaybı bilmez' demektir.

Fetva kitaplarında; bir adam, ay çıktıgında/aydınlandığında, gayb ilmini bilme iddiası ile yağmur yağacağını söylese o kimse kâfir olur fakat bir kimse ayın aydınlanmasının yağmurun yağmasına bir alamet olduğunu belirterek yağmur yağacağını söylerse bu kimse kâfir olmaz, diye beyan edilmiştir. Ayrıca (fetva kitaplarında) gayb hakkında söz söylemenin elfâz-ı küfür olduğu da beyan edilmiştir.

Allah Teâlâ, unutmaktan, gafletten ve sehvden/yanılgıdan münezzehtir. İlmi ezelîdir, sonradan edinme/olma bir ilim değildir. Aynı şekilde ilmi ebedîdir, asla O'ndan ayrılmaz ve zayi olmaz. O'nun ilminde herhangi bir değişim (tağayyur) meydana gelmez. Değişimin meydana gelmesi zatının sonradan olan/hâdislere mahal olmasını gerektirirdi ki bu O'nun zât-ı şerifine bir noksan yüklemektir ki, bu gibi noksanlıkların Allahu Teâlâ'ya ilişmesi imkânsızdır.

Semi[9] işitmesi demektir. İster yüksek ister cılız isterse de seslenilen kişinin kendisi o sesi duymasın Allah Teâlâ her sesi işitir.

Basar görmek demektir. Allah Teâlâ görücüdür, görendir. Zifiri karanlık gecelerde kara taş üzerinde yürüyen karıncayı görür, ayağının hareketinden doğan sesi işitir. Fakat işitmesi bizim/mahlûk gibi kulak/organ ile değil; aynı şekilde görmesi bizim gibi göz ile değildir. Bunlar Allah Teâlâ'nın iki sıfatıdır, diğer sıfatları gibi keyfiyetini bilmemiz şart değildir.[235] [236] Bu sıfatların aslına îmân etmemiz kâfidir.

---

235 Nemi, 27/65. Kur'ân'daki lafızşöyledir: tfj| إِلَّا الْغَيْبَ وَالْأَرْضِ oI5UJI jd« مَنْ فِي

236 Bu cümle, zahiri itibariyle 'Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bir keyfiyeti var da

İrade dilemesi, dileyen (Murîd) olmasıdır. O dilediğini yapar dilemediği olmaz/vücûda gelmez. Bütün mahlûkât Allah Teâlâ'nın muradına ters düşen bir şeyi murad etse yine de o şey vücûda gelmez. Hiçbir şey O'na lazım ve vâcib/zorunlu değildir. Ne kendisi (kendisine) ne de başka bir şey Allah Teâlâ üzerine hiçbir şeyi zorunlu kılmamıştır. O fâil-i muhtar yani fiilerinde mutlak irade sahibidir fakat O'nun dışında her şey (bu vasıftan) acizdir. İtaat edenlere lütuf ile sevap, isyankârlara adaleti ile ceza verir. O, gereklilik ve zorunluluktan münezzehtir fakat vaadinden/müjdelediğinden geri dönmez, tehdidini yapmaması keremindendir demişlerdir.[237] Hiç kimse O'na bir şeyi güç/zor ile yaptırmaya kâdir değildir. Zor ile iş görmek aciz olmayı gerektirir ki Allah Teâlâ acizlikten uzaktır.

Mü'min ve itaatkâr kullarının dualarını kabul edip niyaz ettiklerini vermesi lütfunun coşkunlugundandır. Kâfirlerin ve isyankârların dualarına icabeti ise istidrâc kabilindendir. Âlemde mevcut her şey O'nun dilemesi ile olmuştur. İster hayır ister şer olsun ister cevher/madde olsun ister araz/sıfat mevcûdâtta iradesinin taalluk etmediği bir şey yoktur.

Mü'minlerin îmânı ve itaatkârların ibadetini dilemiştir. Eğer dilememiş olsaydı kimse mü'min ve itaatkâr olamazdı. Kâfirin küfrünü ve fasıkın fışkını da dilemiştir. Eğer dilememiş olsaydı

---

bizim bunu bilmemiz şart değildir' mânâsına gelebileceği için şu izahatı yapmamız gerekmektedir. Keyfiyet yani nasıl ve nitelik özellikler ile Allah Teâlâ'nın ve sıfatlarının tavsif edilmesi mümkün değildir. Selef-i salihîn bu konuda ittifak halindedir. Onlar, Allah Teâlâ ile ilgili hususları 'bilâ-keyf kaydıyla beyan ve kabul etmektedirler. Birgivî'nin ve Konevi'nin anlayışı da bundan farklı değildir. Bu sözle kastedilen mânâ şudur: "Nasıl ki diğer sıfatları bilâ-keyf yani keyfiyetsiz olarak kabul ediyoruz Allah Teâlâ'nın bu iki sıfatım da yine öyle kabul etmemiz gerekir. Bir sıfatı kabul etmemiz için onun keyfiyeti olması yahud bizim bu keyfiyeti bilmemiz gerekmez. Allah Teâlâ'nın sıfatlarının keyfiyeti yoktur ve biz onları böylece kabul ederiz."

237 Mu'tezilî mütekellimler itaatkâra sevap, isyankâra ceza vermenin Allah Teâlâ üzerine vâcib olduğunu ifade etmişlerdir. Allah Teâlâ üzerine herhangi bir zorunluluğun/vâcibliğin yüklenmeyeceğine bu kadar temas edilmesi onların görüşlerini tenkit etmek içindir. Bilhassa mütekaddim dönem Mu'tezililerin dile getirdiği bu görüş mezhebin müteahhir isimleri tarafından yumuşatılmış ve hatta reddedilmiştir.

kimse kâfir ve fasık da olamazdı. Çünkü Allah'ın iradesi taalluk etmeden vücûd bulmak, varlık kazanmak imkânsızdır. Kur'ân-ı Azîm'de; "JLJ UJ JIAİ"[238] diye buyrulmuştur. Yani kendi fiilinden[239] ve başkalarının fiillerinden[240] murad eylediği şeyi yaratması Allah Teâlâ için muhal değildir.

Kulların fiillerinin kazanarak/çalışarak (kesb) ile olsa da Allah Teâlâ'nın iradesi olmadan gerçekleşmez ve bundan da (Allah'tan insana doğru bir) zorlama/cebir oluşmaz.[241] Çünkü kulda cüz'î iradenin mevcut olduğu sabittir ve Allah Teâlâ kulun fiilini yaratmak için bu iradeyi (yaratmasına) vesile kılmıştır. Tohum saçmadan bitki yetişmediği, yemek yemedikçe karnın doymadığı gibi irade-i cüzîyye sarf edilmeksizin Allah Teâlâ kulunun fiilini yaratmaz. Kulda iradesini hayra ve şerre yöneltecek bir kudret vardır. Eğer iradesini hayra sevk ederse Allah hayrı yaratır, şerre sevk ederse şerri yaratır.[242] Mü'minin sevap kazanması ve doğru yolu tutması için (bu konuda) bu kadar beyan yeterlidir. (Bu konuda hiç söz söylenmemesi münasip olmaz) Çünkü bu konu (cüz'î irade bahsi) ayakların kaydığı yerlerdendir. Allahu Teâlâ (bizleri) ortaya konulan bu istikamet yolundan ayırmasın.[243]

Allah Teâlâ dilemedikçe bir sinek dahi kanadını kıpırdatamaz. Her kim hangi fiili işlerse ancak O'nun takdiri ile işler. O'nun dilemediği, takdir buyurmadığı hiçbir şey vücûda gelmez. Nasıl gelsin ki, bu ancak acziyet alametidir. Herhangi bir şey Allah dilemeden meydana gelse, bu Allah'ın mahlûku olmazdı. Allah Teâlâ

238 Burûc, 85/16.

239 "Yağmur, kar yağdırmak gibi." (Ta'lîkât-ı Muzaffer Özak).

240 "Yürümek ve sürmek gibi." (Ta'likât-ı Muzaffer Özak).

241 "Kesb, mevcut bir şey olmayıp, var ile yok arasında hâl kabilinden bir şey olduğu için ona cebir taalluk etmez." (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

242 Kulun iradesini hayra yönelttiğinde Allah'ın hayrı yaratması, şerri yaratmaması adalettir. Aynı şekilde kulun iradesini şerre yönelttiğinde Allah'ın şerri yaratması da adalettir. Fakat kul iradesini şerre yönelttiğinde Allah lütfü ile kulda hayrı yaratabilir. Kulun iradesinin şerre yönelmesi Allah'ın şerri yaratmasını vâcib kılmaz.

243 Bu yol, Ebû Hanîfe Hazretlerinin şakirtlerinden Ebû Mansûr el-Mâturîdi Hazretlerinin gittiği yoldur. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

ise Kur'ân-ı Kerîm'de,"؛ ,JJIÂ"[244] diye buyurmuştur. Yani bütün mevcûdât O'nun yaratması ile vücûd bulmuştur. Bu buyruk, O'nun aciz olmadığına, acziyete işaret edecek her şeyden münezzeh olduğuna delâlet eder. Allah dileseydi, herkesi[245] mü'min ve itaatkâr yahud kâfir ve isyankâr edebilirdi. O'nun takdirini reddedip, hükmünü boşa düşürecek hiçbir varlık yoktur. O, kullarım, onların ihtiyarlarının müstehak olduğu, gerektirdiği şeye muvafık olarak dilediğini (adaleti ile muamele ederek) dalâlete dilediğini (ise lütfü ile muamele buyurarak) hidâyete ulaştırır.

Allah Teâlâ neden herkesin mü'min ve itaatkâr olmasını dilemedi de bazı kimselerin kâfir ve isyankâr olmasını diledi diye soracak olursan: O'nun dilediği ve takdir buyurduğu şeylerden sorulmaz. Allah insanlara yaptıkları fiillerden dolayı sorgu-sual eder lâkin O'na sual edilemez.[246] Kur'ân-ı Azîm'inde, "U* juJ 5/ Û/L-J {U-ÛJ J-jJb"[247] diye buyurmuştur. Yani (meâlen) 'Kullara yaptıklarından hesap sorulur fakat Allah'a fiillerinden hesap sorulamaz'. O, fâil-i muhtardır.[248] Takdir buyurduğu vücûda gelir, dilemediği gelmez. Kimse Allah Teâlâ'ya güç yetirmeye kâdir değildir. O'nun takdir buyurup, dileyip yarattıklarında nice faydalar ve hikmetler vardır. Faydasız ve hikmetsiz yaratmalarda bulunması abes fiil işlemesini gerektirir. Allah Teâlâ, abes fiil sahibi olmaktan münezzehtir, uzaktır. Abes (gereksiz, boş) iş ancak sefih akıl sahiplerinin fullerindendir.

---

244 Zümer, 39/62.

245 Herkesten kasıt, teklife muhatap kılınan insan ve cinlerdir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

246 Allah Teâlâ'ya sorgulayıcı bir sual yönel ti lemez ancak ef'âlin sebeb-i hikmetini öğrenmek kastı ile, istifsâr tarikiyle bir sual edilebilir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi). Meleklerin, Hazret-i Âdem *(aleyhisselâm)'ın* yaratılacağını duyduklarında yönelttikleri (Bakara, 2/30-36) ve Hazret-i İbrahim *(alqjhisselâm)\n* 'ölülerin nasıl diriltileceğim' sorduğu (Bakara, 2/260) sualler bu türden suallerdir.

247 Enbiyâ, 21/23.

248 Hukemânın (filozofların), Allah mûcibtir, şeklindeki ifadeleri merduttur. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

Âdemoglunun hiçbirinin aklı Allah Teâlâ'nın fiillerindeki hikmet ve faydayı (tamamıyla) kuşatamaz lâkin bu hikmet ve faydalar, Allah Teâlâ'nın bir fiili yaratmasına sebep de değildir.[249] Kâfirleri yaratmasında, onlara ömür ve mal vermesinde, küfürlerini (yaşamalarını ve yaymalarını) dilemesinde; yılan, akrep, hınzır gibi diğer zararlı canlıları yaratmasında nice fayda ve hikmetler mevcuttur. Az zarar, çok faydayı mutezammmdır ve bize, bütün faydaları bilmek lüzum değildir. Biz onları bilip kuşatmakla mükellef kılınmadık, zaten onu kuşatmak mümkün de değildir dolayısıyla bize düşen Allah Teâlâ'nın fiilinde nice fayda ve hikmetler olduğunu bilip buna i'tikâd etmektir. Bu i'tikâdın tersine bir düşünceye çeken şeytan vesvesesinden uzak durmak, ilmi ve amelî olarak mesul ve mükellef olduğumuz şeylerle meşgul olmak aslî vazifemizdir. Allah Teâlâ'nın iradesi ezelîdir, sonradan olma (hâdis) değildir.

Kudret, Allah'ın gücünün her şeye yetmesi demektir. Allah, (bu vasıfla muttasıftır ve) kâdirdir. Dilerse her mümkünü yaratır.[250] Mümteni yani muhal olanı yaratmaya kudret taalluk etmez, böyle bir taalluktan bahsetmek hikmete muvafık değildir. O, ölüleri diriltmeye, taşı, ağacı ve bu gibi bitki ve cansız nesneleri konuşturmaya ve hareket ettirmeye kâdirdir. Göğü ve yeri, gökte ve yerdeki bütün mahlûkâtı bir anda yok etmeye de ardından tekrar yaratmaya da kâdirdir. Bu gök ve yer gibi nicelerini bir anda halk etmeye, dağlar ve taşları altın ve gümüşe dönüştürmeye de kâdirdir. Nitekim Allah Teâlâ hazretleri, Muhammed *(ahyhisselâm)'^* Mekke-i Mükerreme'de, 'Bathâ Dağını' altına çevirmeyi teklif etti, Peygamber Efendimiz *(aleyhisselâm)-,* 'İstemiyorum Ya Rabbi! Bir gün aç da olsam seni zikreder, sana dua ederim; bir gün tok olsam sana hamd eder, sana şükrederim' dedi.

---

249 Allah Teâlâ bir fiili, yaratmayı hikmet ve fayda var diye yapmaz eğer böyle bir şey olsa onun bu faydayı ve hikmete ulaşmayı murad ettiği yahud ihtiyaç duyduğu vehmedilir. Allah fiillerini hikmet için yapmaz ama yarattığı fiiller de hikmetten uzak olmaz. Bu iki husus arasında önemli bir fark vardır.

250 Vâcib varlık hadis olmanın, mümteni varlık da mevcut olmanın konusu olamadığı için yaratma bu varlık kategorilerine değil ancak mümkün varlığa taalluk eder.

Suları yukarı istikamette akıtmaya, o akarken onu gümüş, altın gibi mücevherata çevirmeye kadirdir. Bir kulunu doğudan batıya, batıdan da doğuya bir anda binlerce kez götürmeye; bir kulunu bir anda yer yüzünden yedinci kat gök yüzüne defalarca götürüp getirmeye de kâdirdir. Velhâsıl mümkinâttan her ne varsa O'nun kudreti taalluk edince vücûda gelmemesi muhaldir. Kudret sıfatı da (tüm sıfatlan gibi) ezelîdir hâdis değildir, ebedîdir tükenir değildir.

Kelâm, mütekellim, konuşan olması demektir. Allah kelâm eder, mütekellimdir fakat mahlûkâtın kelâm etmesi, konuşması gibi değil. Allah Teâlâ, organ ve uzuvdan münezzehtir. Kelâm, Allah Teâlâ'nın zâtıyla kaim bir sıfat-ı ezelîdir. Mûsâ *(aleyhisselâm)'^* Tûr dağında ve bizim Peygamberimiz *(aleyhisselâm)'a* mi'râc gecesi ve diğer zamanlarda hitab ettiği gibi bazı kullarına vasıtasız[251] konuşur. Bazı kullarına ise -ekser Enbiyâ'ya böyle olmuştur- Cebrâîl *(aleyhisselâm)* vasıtasıyla konuşur. Kur'ân-ı Azîm ve sair kütüb-i İlâhiyye tümüyle Allah'ın kelâmıdır, hâdis ve mahlûk değildir. Kur'ân'da nazm-ı kerîm'in özü/aslı/mânâsı olan (vecih) kelâm-ı nefsidir ve kelâmdan murad budur. Nazmı ise hâdistir. Nazm-ı Kur'ân, harfler ve seslerden mürekkeptir ve kelâm-ı kadîme delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın bu yedi sıfatına sıfat-ı maneviye denmektedir: **Hayat, ilim, semi', basar, irade, kudret** ve **kelâm** sıfatları ezelîdir, Allah Teâlâ'nın zât-ı şerifi ile kaim olarak değişim ve dönüşümden uzaktırlar. Değişim ve dönüşüm eksikliğin ve kusurun icabıdır, Allah ise eksiklik ve kusurdan münezzehtir. Bu sıfatların zıddını Allah Teâlâ için tasavvur muhaldir. Mesela ilmin zıddı cehâlettir ve Allah'ın cehâletle nitelenmesi muhaldir. Diğer sıfatlarının zıddının Allah'a nisbet edilemeyeceğini buradan kıyas et!

Tekvin, olmayan bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmayı ifade eder. İmam-ı Mâturîdî hazretlerinin mezhebine göre sıfat-ı ezelî,

251 Muradını o seçilen kulların kulaklarına ulaştıracak harfler ve sesleri bir melek aracılığıyla iletmek yerine bizzat yaratmak suretiyle vasıtasız konuşur. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

Eş'arî mezhebine göreyse hâdistir.[252] Allah Teâlâ, yaratıcıdır, her şeyi yaratandır. O'ndan başka bir yaratıcı mevcut değildir. Bütün âlemi yaratan sadece O'dur. O'na yaratmada yardımcı ve ortak olan bulunmaz. İnsan ve hayvanların işlerini ve hareketlerini, ibadetlerini, günahlarını, hayırlarını ve şerlerini, küfürleri ve îmânlarını yaratan O'dur. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de, خَلَقَكُمْ İİIj ój_'UJu"[253] diye buyurdu yani meâlen; Allah Teâlâ sîzleri ve amellerinizi yarattı' demektir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın yaratması olmaksızın hiçbir mahlûkât, fiillerini icada malik değildir. Bütün hayır ve şer işleri yoktan var eden ancak O'dur. Elin hareketini, dilin konuşmasını, gözün açılıp kapanmasını, ayağın hareketini ve sesi yaratan O'dur. Ayrıca kanatlı hayvanlarda uçmayı, hareketleri ve sesleri var eden, bizi ve bütün hayvanâtı ve fiillerimizi, yedi kat gök ve yer içindekileri, ruh sahibi olsun-olmasın her ne varsa yaratan O'dur. Bütün yaratılmışların rızkını yani beslendiği şeyleri veren -Ehl-i Sünnet'e göre harâm da rızıktır-, öldüren, can veren, ölümden sonra dirilten ve sağlık veren de O'dur.

Ateş ile buluştuğunda elde yanmayı yaratan ateş değil O'dur.[254] Allah ateşi yanma fiili için şart-ı adî kılmıştır halbuki hakiki müessir yalnız O'dur. Bir kişi hakiki müessirin ateş olduğuna i'tikâd etse, onun kâfir olacağı söylenmiştir. Diğer sebeplere zorunlu kabul etmenin neticesindeki hüküm de böyledir. Mesela karın değdiği yerde soğukluğun oluşmasını yaratan Allah'tır. Bir insanı ateşe koysalar onu yanmadan tutmaya Allah kâdirdir. Nitekim Hazret-i İbrahim *(aleyhisselâm)'™* Nemrut'un yaktırdığı ateşe atıldığı fakat ateşin onu yakmadığı haber verilmiştir. Kâfirler, Gûtâ denilen beldede/bölgede büyük bir ateş harladılar. Ateşin büyüklüğü ve

---

252 Hak olan Mâturîdî mezhebidir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

253 Sâffât, 37/96.

254 Filozoflar nezdinde sebep ile sonuç arasında zorunlu bir ilişki mevcuttur fakat mütekellimler nazarında böylesi bir zorunluluktan ziyade bir âdet bulunmaktadır. Filozoflar nezdinde ateş ile el buluştuğunda elin yanması bir zorunluluk iken mütekellimler nezdinde bir zorunluluk değil bir âdettir ve bu âdet gereği elin yandığına şâhid oluruz lâkin Allah Teâlâ, bu âdetini bozup ateş ile elin buluşmasına rağmen elde yanmayı yaratmayabilir. Dolayısıyla bu ifade filozofların zorunluluk anlayışına bir reddiye anlamı taşımaktadır.

şiddeti öyle bir dereceye ulaştı ki, o bölgenin üzerinde uçan kuşları yakıp düşürürdü, yakınına yaklaşmak mümkün değildi. Mancınık düzeneği kurup, Hazret-i İbrahim *(aleyhisselâm)'ı* bu ateşin içerisine attılar. O anda Cebrâîl *(aleyhisselâm)* gelip 'Ya İbrahim, bir ihtiyacın/talebin var mıdır?' diye sordu. Hazret-i İbrahim ise ona '(Senden) bir ihtiyacım/talebim yoktur' diye cevap verdi. Cebrâîl, '(O zaman) Rabbinden dile seni muhafaza eylesin' dedi. Hazret-i İbrahim, 'Hâlimi (kalbimden geçeni/lisan-ı hâlimi) ve aczimi zaten biliyor' dedi. Bu kelâmının bereketiyle Allah, o nâr çukurunu çimenliğe çevirdi, elinin ve ayağının derisinden başka bir yer ateşle buluşmadı. Bu durumu gören Nemrut, Hazret-i İbrahim'in Rabbi için dört bin sığır kurban etti ve elini Hazret-i İbrahim *(aleyhisselâm)\n* üzerinden çekti. Bu hâdise gerçekleştiğinde Hazret-i İbrahim'in on altı yaşında olduğu söylenmiştir.

İşte böyle, Allah karlar içinde oturanı üşütmemeye hatta terletmeye kâdirdir fakat Allah'ın tabiata yerleştirdiği âdet ateşin yakmasına, karın üşütmesine sebebiyet vermektedir. Yoksa ateşin yakmada, karın üşütmede kendinden bir tesiri yoktur. Yanmayı ve üşümeyi yaratan Allah Teâlâ'dır. Midede tokluğu yaratan/meydana getiren yemek değil O'dur. Eğer Allah tokluğu yaratmasa, bir ev dolusu yemek yense de doygunluk hissi hasıl olmazdı.[255] Acıkmak da böyledir; açlığı oluşturan yemek yememek değildir. Allah bir kimsenin acıkmamasını murad etse ömründe asla yemek yemese yine de acıkmaz.[256] Bütün sebepleri bu örneklere kıyas et! Mahlûkâtı sıcaktan ve soğuktan muhafaza eden sebepler değil Allahtı Teâlâ'dır. Uzun lafın kısası; varlık âleminde O'ndan başka bir müessir mevcut değildir. Bütün her şey O'nun mahlûkudur ve yaratılmış olan hiçbir şeyin Allah'tan başka var edicisi yoktur.

---

255 Atlarda yorgunluk hormonunun bulunmayıp, çatlayana kadar koşmaları gibi.

256 Ashâb-ı Kehfin uzun yıllar uyumasına rağmen açlık duymamaları ve besin olmadan vücudlannın zarar görmemesi gibi.

MELEKLERE ÎMÂN

Allah Teâlâ'nın yarattığı meleklerin varlığına şehâdet etmek îmândandır. Onlar, latîf cisimlerdir, her şekle girebilirler ve zorlu işleri gerçekleştirebilecek güçlere sahip kılınmışlardır. İkişer, üçer, dörder yahud daha fazla kanat sahibi oldukları rivayet edilmiştir. Allah'ın emrine amade olup, insanlar gibi O'na asi olmazlar. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Azîm'inde, j ÂJJL öj£ZaLu V لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَا يُؤْمَرُونَ U*"[257] [258] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'melekler Allah'a isyankâr olmazlar ve O'nun emrettiği şeylerde muhalif iş işlemezler.' Yiyecek yemez, içecek tüketmezler; yeme ve içmenin gerektirdiği hacet gidermeye de ihtiyaç duymazlar. Erkeklik ya da kadınlıkla yani cinsiyetle nitelenmezler.

Meleklerin vazifeleri ve peygamberleri vardır fakat insanların peygamberleri meleklerin peygamberlerinden üstün bir makama sahiptir. Meleklerin peygamberleri ise insanların peygamberleri hariç kalan tamamından üstün bir makama sahiptir. Allah Teâlâ meleklerin her birine bir vazife yüklemiştir ve onlar vazifelerinde kusur göstermezler. Onlardan Allah'a, O'nun emrine karşı herhangi bir muhalefet olması söz konusu değildir. Meleklerin kimi yeryüzünde kimi gökyüzünde vazifelendirilmiş olup yine kimi rükûda kimi secdede kimi de zikir halinde daimî olarak Allah'a ibadet eder, O'nu şanına yaraşmayacak şeylerden tenzih ederek teşbih ederler. Bir kısım meleğin vazifesi mü'min olsun kâfir olsun tüm insanların hayır ve şer işlerini, amellerini kaydetmektir. Bu vazifenin yüklendiği meleklere 'Kirâmen Kâtibine Ya'lemûne ve Hafaza' melekleri denilmektedir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Azîm'inde, öj-IAJL» L* وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ كِرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ ^3' diye buyurmuştur. Yani meâlen; 'Kullarım, sizin üzerinizde hafaza meleklerim vardır, amellerinizi kaydederler.' Amellerimiz Allah katında malumdur lâkin melekler ameller işlendiği, sözler konuşulduğu, işler işlendiği vakit bunları yine de kayda geçirirler. Âyetteki

257 Tahrîm, 66/6.

258 İnfitâr, 82/10-12.

'aleykuıri hitabı hem mü'minlere hem kâfirlere şâmildir. Ayrıca Allah Teâlâ; "رَقِيبٌ عَتِيدٌ Sîâl Jp .Lâ> Li"25* diye buyurmuştur. Yani meâlen; 'insanın ağzından bir söz çıktığında, yanında daima bulunan bir melek kendisine sevap ya da günah olacak bu sözü yazmaktadır.'

Hadîs-i şerifte bildirildiği üzere, sevapları yazan melek günahları yazan melekten üstündür. Herhangi bir kul sevap işlediğinde sağında bulunan melek, sevap getiren fiile on sevap yazar; herhangi bir kul günah işlediğinde ise sevapları yazan melek günahları kaydeden meleğe bunu hemen kaydetmemesini, kaydı ertelemesini söyler. Eğer günah işleyen kul bu fiilinden pişman olup Cenâb-ı Hak'dan tövbe ve istiğfar ederse günahını yazmaz, eğer böyle bir tövbe ve istiğfara yönelmezse hanesine bir günah olarak yazılır.

Cebrâîl *(aleyhisselâm)* Allahu Teâlâ'nın en üstün kıldığı melektir. İlmin kalbe ilkası ve vahyin tebliği hususunda onu memur etmiştir. Yine bir kısım melekleri üstün güç ve meziyetlerle donatmıştır. Cebrâîl *(aleyhisselâm)* gibi (meziyet verilenler) semadan yere bir anda intikal eder; (isterse) bir dağı kanadının bir tüyü ile yerinden kaldırıp, paramparça eder. Rivayet edildiğine göre, Cebrâîl *(aleyhisselâm)* kanadıyla Lût peygamberin kavminin bulunduğu şehri havaya kaldırmış, hatta gök ehli bu şehrin nidalarını işitecek kadar yükseltmiştir. Sonra şehrin altını üstüne getirip, cümle âsiyi helâk etmiştir. Bu kavmin helâkına sebep olan husus, -el-'iyâzu billahi teâlâ minhâ-[259] [260] livata işlemeleridir diye bildirilmiştir. Onun için Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm),* Lût kavminin fiilini işleyen mel'undur diye buyurmuştur.

Azrail *(aleyhisselâm),* Allah Teâlâ'nın büyük meleklerindendir. Cenâb-ı Hak onu can almak ile vazifelendirmiştir, bütün canlan (teslim) alan odur. İsrafil *(aleyhisselâm)* da büyük meleklerdendir. Cenâb-ı Hak onu da (kıyamet günü) ve yeniden diriliş için sûra

---

259 Kâf, 50/18

260 'Ondan Allah Teâlâ'ya sığınırız'

üflemekle memur kılmıştır. Sûr, büyük bir boynuza benzer bir nesnedir. İsrafil *(aleyhisselâm/ın* üflemesi ile bir güçlü ses duyulacak/yayılacaktır. Allah Teâlâ, dünyanın mahvoluşu (kıyamet) ve yeniden dirilişe bu sesi alamet kılmıştır. İsrafil *(aleyhisselâm)* surdan uzak değildir, Cenâb-ı Hakk'ın takdir buyurduğu an ona üflemek üzere sebat halindedir. Bu an geldiğinde, sûrdan çıkan sesle bütün insanlar ölecektir.

Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Azîm'inde; “وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي ^jSîl إِلَّا مَن شَاءَ 4JJI”[261] diye buyurmuştur. Yani meâlen, ‘vakit gelip sûra üfürüldüğünde, göklerde ve yerde olan bütün mahlûkât ölür ve oldukları yere yıkılırlar.' Fakat Allah'ın seçtiği bazı mahlûkât, Cebrâîl, Mikail, Azrail, İsrafil, arşın taşıyıcısı melekler sûra ilk üflenişinde ölmezler. İlk üflenişte bu istisna kılınanlar dışındaki bütün mahlûkât ölür.[261] [262] [263] Sûra üfürüldüğünde (insanlar) işlerinde ya da ticaretlerinde her ne hal üzereyseler onu tamamlamaya yahud vasiyette bulunmaya imkân bulamayıp hemen ruhlarını teslim ederler. Kıyametin kopuşundan sonra kırk yıllık bir inkıtaın ardından Cenâb-ı Hak İsrafil *(aleyhisselâm)'* 1 diriltir, o da sûra bir daha üfler ve bütün ölüler dirilirler. Bedenlerini oluşturan bütün azalar ve uzuvlar kendilerine iade edilir, tüm insanlar kabirlerinden öylece kalkar ve mahşer yerine kimi yürüyerek kimi yüz üstü sürünerek gider, toplanırlar. Cenâb-ı Mevlâ Kur'ân-ı Azîm'inde; ‘ ‘إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ p'*63 diye buyurmuştur. Yani meâlen, ‘bundan sonra siz kıyamette diriltilir, ihyâ olursunuz.'

---

261 Zümer, 39/68.

262 “İstisna edilenler ise kısa bir müddet sonra ölürler” (Ebûbekir Bey)

263 Mu'minûn, 23/16.

KİTAPLARA İMLÂN

Şehâdet ederim ki, Allah Teâlâ'nın [inzal ettiği] kitapları vardır. Cebrâîl *(aleyhisselâm)* ile semâdan yeryüzüne, peygamberlerine indirmiştir. Peygamber olmayan hiç kimseye kitap inmez. Eğer peygamber olmayana da kitap inzal edilir olsaydı, peygamber olan kimse ile peygamber olmayan arasında bir fark kalmazdı.

Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)ı^* Kur'ân-ı Kerîm inzal edilmiştir. [Kur'ân,] Ramazan-ı şerifin 24. günü inzal edilmeye başlandı. Cebrâîl *(aleyhisselâm)* vasıtası ile maslahat îcab ettikçe az az inzal edilerek 23 yılda tamamlanmıştır. Peygamberlik Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)^* 40 yaşında geldi ve yirmi üç yıl sürdü.[264] Sahîh rivayetlerin bildirdiği üzere 63 yaşında ahirete irtihal eyledi. Aleyhi ekmelu't-tahiyyât ve ezhikâ.

Hazret-i Mûsâ *(aleyhisselâm)'a* Tevrât, Hazret-i îsâ *(aleyhisselâm/a* İncîl ve Hazret-i Dâvûd *(aleyhisselâm)^* Zebûr ve bu peygamberlerden başka peygamberlere de başka kitaplar inzal edilmiştir. Yani Âdem *(aleyhisselâm)^* 10 sahife, Şît *(aleyhisselâm)^* 50 sahife, Idrîs *(aleyhisselâm)ı^* 30 sahife ve İbrâhîm *(aleyhisselâm)^* 10 sahife inzal edilmiştir. Bütün peygamberlere inzal edilen 104 kitap vardır ve hepsi haktır. Kur'ân-ı Azîmüşşân ise hepsinden sonra inzal edilmiştir, hükmü kıyamete kadar bâkidir. [Kur'ân'ın hükümleri Hazret-i Peygamber'in vefatından sonra] neshden ve değişimden uzaktır çünkü Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* bütün peygamberler silsilesinin sonuncusudur, ondan sonra peygamber gelmeyecektir ve kitap nazil olmayacaktır ki [Kur'ân'ın hükümlerinde] nesh ve değişim tasavvur edilebilsin. Kur'ân-ı Azîmüşşân, kendisinden önce nazil olan kitapların hükümlerini nesh etmiştir, o kitapların hükümleri ile artık amel olunmaz, [sevap umarak ve ibadet kastıyla] tilavet edilmez. Mensuh olan kitapları okumak caiz değildir.

---

264 Burada peygamberlik kelimesi risâlet mânâsıyla kullanılmıştır. Peygamberlik bazen nübüvvet bazen de risâlet mânâlarını karşılamak için kullanılan geniş bir kavramdır. Nübüvvet anlamı dikkate alındığında peygamberlik doğumdan itibaren taşınan bir vasıftır. Çünkü nübüvvet kesbi yollarla sahip olunacak bir hâl ve makam değildir. Risâlet anlamı dikkate alındığında ise nübüvvet sahiplerinin ömürlerinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

PEYGAMBERLERE ÎMÂN

Şehâdet ederim ki; Allah Teâlâ'nın, yeryüzünde insanlar arasından seçtiği, O'nun emir ve yasaklarını, din ve dünyalarında insanların muhtaç oldukları şeyleri beyan eden, îmân ve itaat ehli olanlara cennet va'dini, küfür ve isyan ehli olanlara da cehennem vaîdini bildiren peygamberleri vardır. Söz konusu peygamberlerin sayısı hakkında ihtilaf olunmuştur. Bazı rivayetlerde 124 bin, bazı rivayetlerde ise 224 bin denilmiştir. Doğru olan peygamberlerin sayısı hakkında bir rakam belirtmemektir.

Peygamberlerin ilki Âdem *(aleyhisselâm)[1] Air* ki Allah Teâlâ onu kuru balçıktan yaratmıştır. Allah Teâlâ, yeryüzünün dağı olsun düzü olsun her yerinden parça ihtiva eden bir miktar toprak ile Hazret-i Âdem'in balçığını yoğurdu. Onun için, neslinden gelen insanlık türlü türlü [özelliklere sahip] oldu. Rivayet edilmiştir ki, Allah Teâlâ Hazret-i Âdem'i şekillendirdikten sonra Mekke ile Taif arasında kırk yıl bıraktı. İsmi nedir? Ondan murad nedir? Allah Teâlâ'dan başka bu suallerin cevaplarını kimse bilmedi. Sonra Allah Teâlâ ona can verdi. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Azîm'inde; "الإنسان مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ UİU lâj"[265] diye buyurdu. Yani meâlen, 'İnsanın aslını, suya kesret mücâveret ile kararmış ve insan suretiyle mutasavver olmuş kuru balçıktan yarattık.' Bütün insanların aslı odur.

Allah Teâlâ meleklere, Âdem'e secde edin, diye buyurdu. Secde ile emrolunan melekler bütün meleklerdir ki bu meleklerin bazısı yer yüzünde vazifeli meleklerdir bazısı da iblis ve iblis gibi cin taifesinden olan meleklerdir diye rivayet edilmiştir.[266] Allah Teâlâ yeryüzüne önce cinleri yerleştirdi. Onların yeryüzünde fesat çıkarmaları üzerine Allah Teâlâ iblisi meleklerden bir grup ile gönderdi. Onların kimini kınp geçirdi kimini dağlara ve adalara

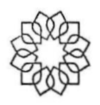
---

265 Hicr, 15/26.

266 Melek kelimesi latif varlıkların tamamını ifade etmek gayesiyle kullanılmış ve cin taifesi de bu sebeple melek olarak anılmıştır.

dağıttılar. Âdem *(aleyhisselâm)"!* işbu hâdiseden sonra halk etti. Ondan sonra meleklere secde emri verdi. Tamamı ona secde etti.

Secde, Âdem *(aleyhisselâm)*!!!* şânını tazim yahud ona saygı göstermek üzere secde emredilmiş değildi. Bilakis secde Allah Teâlâ içindi ve Âdem *(aleyhisselâm)*!* kıble alarak Allah'a secde etmekle emrolunmuşlardı. İblis, Allah Teâlâ'nın secde emrine karşı geldiği için Cenâb-ı Hak onu lanetleyip huzurundan kovmuş; göklerden, cennetten ve melekler zümresinden çıkarmıştır. Ona kıyamete kadar mühlet vermiştir. Ulemâ bu mühletin, İsrafil *(aleyhisselâm)*!!!* Sûr'a ilk üflemesiyle nihayete ereceğini söylemiştir. Çok evlad sahibi olmuştur ve tüm evladları ile Âdemoglunu ifsat etmeye ve azdırmaya azmetmişlerdir. Vesvese yoluyla Âdem'in[267] içine girer ve onun içinde damarda gezer gibi gezerler fakat kimseyi zorla/cebren kâfir ve isyankâr etmeye kâdir değillerdir. Sürekli vesvese verir ve [bu yolla] günahları gözlere güzel gösterirler. Şeytanın kendilerine düşman olduğunu bilmek, her Müslümanın ödevidir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde kullarına; "âjJĽjjU jĽ*Jölk-lll üj ijJĽp"[268] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'şeytan sizin için apaçık bir düşmandır.' Onu düşman bilip, vesveselerine -hayır suretinde de görünse ki hakikatte onun vesveseleri daima şerdir- uymamak gerekir. Bilinir ki düşman, düşmanına hayırlı bir şey sunmaz. Düşmandan hayır ummak ahmaklıktır.

267 Âdem kelimesi burada hâs isim olarak değil 'insan' anlamında kullanılmıştır.

268 Fâtır, 35/6.

A. Muhammed *(aleyhisselâm)*

Bütün peygamberlerin sonuncusu Muhammed *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm)'dır.* Peygamber *(aleyhisselâm),* 'Cümle peygamberler benimle son buldu' diye buyurmuştur. Hazret-i îsâ *(aleyhisselâm)^* âhir zamanda nüzûl edip Hazret-i Muhammed'in şeriatına tâbi olacak olması, onun son peygamber olduğunu teyid eder. Eğer böyle olmasaydı o da kendi şeriatı ile uygulamada bulunurdu. Bu iki peygamberin arasında çok peygamberler gelip geçmiştir ki sayısı muhteliftir ve kat'î olarak belli değildir.

Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* bütün peygamberlerden üstündür. Onun diğer peygamberlerden üstün bir makamda olduğu icmâ-i ümmet ile sabittir ve [onun] ümmeti cümle ümmetlerden hayırlıdır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde; "خَيْـرَ أُمَّـةٍ 5^±5'"[269] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'Siz, bütün ümmetlerin hayırlısı oldunuz' demektir. Bizim peygamberimiz öyle bir peygamberdir ki, kendisinden önce gelen her nebi -kimi kitap verilerek kimi de kitap verilmeksizin önceki peygamberin şeriatına tâbi kılınarak* yalnız tek bir kavme gönderilmiştir. Fakat Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm),* bütün insanlara ve cinlere, kıyamete kadar hâkim olacak şeriatı bildirmek üzere gönderilmiştir. Onun şeriatı kıyamete kadar hâkidir, neshden ve değişimden uzak kılınmıştır. İhtilaf götürmez derecede açık mucizeleri pek çoktur.

Mucizelerinden biri, mübarek parmaklarından sular akıtmış olmasıdır. Câbir hazretleri; 'Ashâb Hudeybiye gazasında çok susadı. Peygamber *(aleyhi's-salâtu. ve's-selâm),* önünde bulunan mataradan abdest alırdı. Ashâb geldi ve 'Ya Rasûlullâh! Sizin önünüzde bulunan mataradakinden başka bir suyumuz yoktur' dediler. Hazret-i Peygamber mübarek elini mataranın ağzına koyunca pınardan su fışkırırcasına mataradan su taşıp dökülmeye başladı. 1500 kadar kişiydik. Hepimiz bu sudan içtik ve abdest aldık, eğer 100.000 (yüz bin) kişi de olsaydık mataradaki su yine hepimize yeterdi' diye bildirmiştir. Parmağı ile işaret ederek ayı iki

---

269 Âl-iîmrân, 3/110.

parçaya ayırmıştır.[270] Hayvanlar ve taşlar onunla konuşmuş ve 'Hak Rasûlsün' demişlerdir.

B. Mi'râc-ı Muhammed

Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm),* uyanık bir vaziyette ve mübarek bedeniyle birlikte bir gece Mekke-i Mükerreme'den Kudüs-i Mübarek'e gitmiş[271], orada bütün peygamberlere imam olup iki rekât namaz kıldırmış ve oradan da Cebrâîl ile göklere çıkıp Allah Teâlâ'nın murad eylediği yerlere ulaşarak Cennet ve Cehennem'i görmüştür. Hak Teâlâ'dan vasıtasız vahiy almış ve O'nu görmüştür fakat Hazret-i Peygamberden başka hiç kimse dünyada Allah Teâlâ'yı uyanık olarak ve baş gözüyle görmemiştir. Ümmet-i Muhammed bunun [yani hiç kimsenin uyanık olarak ve baş gözüyle Allah'ı bu dünyada göremeyeceğinin] üzerinde ittifak etmiştir.[272] Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)\n* ru'yete mazhar olduğu dahi ihtilaflıdır. Sahih rivayetlerde gördüğü geçer. Onun için musannif [Birgivî] *(rahmetullâhi teâlâ)* bu kanaati beyan etmiştir.

Kevâşî[273] sûre-i Necm'in tefsirinde, 'Muhammed *(aleyhisselâm)'* dan başka herhangi bir kimse, Allah Teâlâ'yı bu dünya [hayatında] baş gözüyle gördüğüne inanırsa kâfir olur' diye nakilde bulunmuştur. Erdebilî[274] ise *Kitâb-ı* Enmrinda, 'Herhangi bir kişi dünyada [Allah Teâlâ'yı] açık bir şekilde [baş gözümle] gördüm ya da vasıtasız olarak O'ndan vahiy aldım, işittim derse kâfir olur' diye beyan etmiştir. Teftazânî[275] de *Şerh-i Akâid'inde,* 'Sıhhatli

---

270 Kamer, 54/1.

271 İsrâ, 17/1.

272 Mi'râc hâdisesi esnasında Ru'yetullah'ın vuku bulup bulmadığı konusundaki rivayetler ve etrafındaki ihtilaflar hakkında geniş bilgi için bz.; Melikşah Sezen, *Siyer ve İ'tikâd,* s. 95-115.

273 Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf el-Kevâşi el-Mevsili (ö. 680/1281), *Tebsiratu'l-Mutezekkir ve Tezkiratu'l-Mutebassir* isimli tefsirin sahibi Şâfiî müfessir.

274 Cemâluddîn Yûsufb. İbrâhîm el-Erdebilî (ö. 799/1377[?]), *el-Envârli'l-A'mâli'l-Esrâr* isimli eseriyle tanınan Şafii fakih.

275 Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahreddîn Ömer el-Herevî et-Teftazâni (ö. 792/1390), müteahhir dönem muhakkikûnun en önemli temsilcilerinden Mâturîdi mütekellim, müfessir ve Hanefi fakih.

görüş, Muhammed *(aleyhisselâm)\n* Allah Teâlâ'yı baş gözü ile değil kalben gördüğüdür' dedi.[276] Ali el-Kârî[277] *(rahimehu'l-Bârî) Şerh-i Mişkâfta,* rüyada şekilsiz ve keyfiyetsiz bir halde ru'yetin vukû bulabileceğine dair birçok ulemânın beyanı olduğunu bildirmiş ve Kâdîhân'ın[278] söz konusu imkânı reddeden ve aşırıya kaçan eleştirilerine cevap vermiştir.

İmam Mâturîdî[279] dedi ki, 'Bir kişi ben Allah Teâlâ'yı baş gözümle gördüm dese bil ki o zat, puta tapan kâfirlerden daha şiddetli bir kâfirdir.' Bununla birlikte mü'minler cennette Allah Teâlâ'yı baş gözleriyle göreceklerdir. Bu görüş, önde veya üstte olana bakmak gibi yönle mukayyet değil, keyfiyetsizdir. Dünyada bir şeyi görebilmenin şartı, görülecek şeyin önde ve üstte yani bir yönde olması, o şeye ilişen ışığın göze ulaşması, bu duruma mâni olacak herhangi bir sebebin bulunmamasıdır. Ayrıca görülecek şeyin [gözün menzilini aşacak derecede] çok uzak yahud çok aşın yakın olmaması da gereklidir. Ahirette gerçekleşecek olan ru'yet ise böyle gerekliliklerle ilişkili bir görme olmayacaktır. Allah Teâlâ belki bu gözümüze [şu an sahip olmadığı] bir kuvvet kazandırarak, söz konusu gereklilikler olmadan görmeyi mümkün kılacak ve Allah Teâlâ'yı keyfiyetsiz bir şekilde görmek bu sayede gerçekleşecektir. Mü'min kişinin [naslarda geçtiği üzere] ru'yetin vâki olacağına i'tikâd etmesi gerekir.

Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm.)* mi'râcı tamamladıktan sonra henüz sabah bile olmadan tekrar Mekke'ye dönmüştür. Allah Teâlâ her şeye kâdirdir. Allah ya Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâmdın* mübarek bedeninde ya da onu taşıyan Burak'ta sürat emrini yaratır ve bu iş böylece gerçekleşir. Aklın ihtimal dışı gördüğü

---

276 Sa'duddîn et-Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid,* (çev. Talha Hakan Alp), s. 204.

277 Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Sultân el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), Hanefi fakih, muhaddis ve mütekellim.

278 EbûTMehâsin Fahruddîn Haşan b. Mansûr el-Ferganî (ö. 592/1196), *el-Fetâvâ* isimli eseri ile tanınan Hanefî fakih.

279 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidi es-Semerkandî (ö. 333/944), nisbesiyle anılan kelâmi mezhebin (Mâturîdiyye) kurucu imamı, müfessir ve usûlcü Hanefî fakih.

bu gibi işler mucize kelimesinin tam karşılığıdır. Rivayet edildiği üzere Burak, ayağını/adımmı gözünün gördüğü ufka atabilen bir binektir. Allah'ın kudretine mâni olacak hiçbir şey mevcut değildir.

Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm)\x\.* bu gibi mucizeleri çoktur ve bunların en büyüğü Kur'ân-ı Kerîm'dir. Onun değil tamamının kısa sûrelerinin bile bir benzerini getirmekten bütün insanlık aciz kalmıştır. Fesahat ve belagatta bu kadar ileri seviyelere eren Araplar, en kısa sûrenin dahi benzerini ortaya getirmekten aciz olmuşlardır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde, "j-ftl اجْتَمَعَتِ لَئِنِ jJ وَالْجِنُّ عَلَىٰ ûl يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ 'J-J كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا"[280] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'Yâ Muhammed de ki, bütün insanlar ve cinler bu Kur'ân'm bir benzerini getirmek üzere bir araya gelseler getiremezler' demektir. Her ne kadar kendi aralarında yardımlaşsalar da Kur'ân Allah kelâmıdır, mahlûkun Allah kelâmının benzerini ortaya koyması imkânsızdır. Mahlûk, Allah'ın zatına hiçbir yönden benzeyemeyeceği gibi mahlûk kelâmı da Allah kelâmına asla benzeyemez.

C. Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm)\n* Eşleri ve Evladlan

Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* bazı hanımlarla nikah kıymıştır. Hatice ve Âişe dahil olmak üzere peygamber eşleri toplam on bire ulaşmıştır. Bunlar; Hatice, Şevde, Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Habibe, Zeyneb binti Cahş, Zeyneb binti Huzeyme, Meymûne ve Safiyye'dir. Bunlardan başka eşler nikahladığı da rivayet edilmiştir. Hanımlarından bazı erkek evladlara sahip olmuştur. Bunlardan Kâsım, nübüvvetin henüz başlarında dünyaya gelmiş, sahih rivayetlerin bildirdiği kadarıyla on aylıkken ahirete irtihal eylemiştir. Ayrıca Abdullah, Tayyib ve Tahir nübüvvetten sonra dünyaya gelmiş ve Mekke döneminde henüz çok küçükken vefat etmişlerdir. Yine İbrahim süt emme çagındayken yani yaklaşık yetmiş günlük ya da biraz fazlasıyken ahirete göçmüştür.

---

280 İsrâ, 17/88.

Bazı kız evladlara da sahip olmuştur. Bunlardan; Fatıma, Ruhiye, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm hep Hatice validemizle evliliğinden olmuştur. Sadece İbrahim isimli evladı Mariye isimli cariyesindendir. Kızı Fatıma hariç bütün evladları kendisinden evvel vefat etmişlerdir. Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm)* kızı Fatıma'yı Hazret-i Ali ile nikahlamıştır. Peygamberimizin torunları Haşan ve Hüseyin *(radıyallâhu anhumâ)* bu evlilikten olmuşlardır. Hazret-i Peygamberin ahirete irtihalinden altı ay sonra Hazret-i Fatıma da terk-i dünya eylemiştir. Fatıma, Peygamber Efendimizin kızlarının en üstünüdür ve Rasûlullâh'ın sevgilisidir. Peygamber *(aleyhisselâm)* kızı hakkında; 'Fatıma benden bir parçadır, kim onu üzerse beni üzmüş olur'[281] diye buyurmuştur.

D. Hazret-i Peygamber *(aleyhisselâm)*'™ Vahiy Alışı, Hicreti ve Vefatı

Bu bölüm, Muhammed *(aleyhisselâm)*'™. peygamber olduğu vakti, doğduğu yeri, Mekke'den Medine'ye hicretini ve ahirete irtihalini bildirmektedir. Peygamberimiz kırk yaşında vahiy almış, altmış üç (63) yaşında vefat etmiştir. Sıhhatli olan rivayet budur. Bazı rivayetlerde altmış beş (65), bazı rivayetlerde altmış (60) yaşında vefat ettiği de rivayet edilmiştir. Mekke'de doğmuş, vahiy almaya başladıktan sonra Mekke'de on üç sene daha ikamet etmiş ve daha sonra Medine-i Münevvere'ye hicret etmiştir. On sene de Medine'de ikamet etmiş ve bu vakitten sonra vefat etmiştir. Aleyhi efdali's-selâm.

Hazret-i Peygamberden sonra gelecek yeni bir peygamber daha yoktur. O, peygamberlerin sonuncusudur. Hak Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde; a^\ ÜJl jpj وَخَاتَمَ أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ d öü'U''[282] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'Muhammed *(aleyhisselâm)* sizin içinizden hiçbir erkeğin babası olmadı fakat Allah Teâlâ'nın Rasûlü, peygamberin son geleni ve peygamberliği nihayete erdireni oldu.'

281 Buhâri, 3714; Müslim, 2449.

282 Ahzâb, 33/40.

E. Evliya'nın Kerameti

Bu bölümün konusu Allah Teâlâ'nın veli kullarından sadır olan olağanüstü şeylerdir. Veli, mümkün olduğu [elinden geldiği] sürece Allah Teâlâ'yı ve sıfatlarını bilip, ibadet ve itaate bağlı, günah ve isyandan son derece uzak kalan kimseye denir. [Sehl b.] Abdullah et-Tusterî[283] hazretlerinin, 'bir kimse su üzerindeyürüyüp batmasa ya da havada uçsa ve düşmese fakat şer'î hükümlerden birini terk etse o kişi sahtekârdır.' Şeriate tamamen riayet etmeyen bir kimseden olağanüstü bir şey sadır olsa bile o kimse veli olarak nitelenmez. Ondan sadır olan şey, keramet değil istidrâc[284] ya da mekrdir.[285] Bütün ulemâ bu hususta ittifak etmiştir.

Evliya'dan kerametin görülmesi haktır. Az bir zamanda uzak bir yere gidebilmek, ihtiyaç olunan anda yiyecek ve içeceğe kavuşmak, su üzerinde yahud havada yürümek, taş, böcek, ağaç ve hayvanlarla konuşabilmek gibi kerametlerin veli kimselerden görülmesi o velinin tabi olduğu peygamberin mucizesi hükmündedir. Çünkü eğer tabi olunan peygamber hak bir peygamber olmasaydı ona tabi olanın elinden böyle kerametler sadır olmazdı. Velilerin derecesi asla peygamberlerin derecesine ulaşmaz. Tek bir peygamber bütün evliyadan üstündür.

E.l. Ebû Bekir (radıyallâhu anh)

Ebû Bekir *(radıyallâhu anh),* adı Abdullah'tır ve bütün velilerin en üstünüdür. Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* onu 'Sıddîk' olarak isimlendirmiştir. Hazret-i Peygamberin mucizelerini, mi'râcım ve nübüvvetini duraksamaksızın tasdik etmiştir. Aynı zamanda kızıÂişe ile Rasûlullâh'ın evliliği münasebetiyle onun kayınbabası ve akrabasıdır. Rasûlullâh'ın vefatını müteakip ilk halife Hazret-i Ebû Bekir olmuştur. Hilâfeti iki sene üç ay (dört ya da altı ay da denmiştir) sürmüştür. Hilâfeti haktır, ashâbın icmâı ile sabit olmuştur.

---

283 Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tusterî (ö. 283/896), meşhur sûfi ve müfessir.

284 İstidrâc: înkârcıların elinde zuhur eden harikulade olay.

285 Mekr: Hile, aldatmaca.

E.2. Ömer *(radıyallâhu. anh)*

Hazret-i Ebû Bekir'den sonra bütün velilerin en üstünü Hazret-i Ömer'dir. Ebû Bekir'den sonra halife olmuştur ve hilâfeti on sene altı ay sürmüştür. Hilâfeti haktır ve ashâbın icmâsı ile sabit olmuştur. Kızı Hafsa Rasûlullâh ile evlenmiştir. Hak ile bâtılın arasını daima [bir meleke halinde] ayırdığından kendisine 'Faruk' denilmiştir.

E.3. *Osman* *(radıyallâhu anh)*

Hazret-i Ömer'den sonra bütün velilerin en efdali Hazret-i Osman'dır. Hazret-i Ömer'den sonra halife olmuş ve hilâfeti on iki sene sürmüştür. Hazret-i Peygamber, Hazret-i Osman'ın iki kızı ile evlenmiştir ki bunlar Ümmü Gülsüm ve Rukiyye'dir. Bu sebeple ona 'Zinnûreyn' denilmiştir. Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)\n* vefatından sonra, 'Bir kızım daha olsaydı onu da muhakkak seninle evlendirmek isterdim' demiştir. Hazret-i Âdem'den kıyamete kadar hiçbir peygamber aynı adamın iki kızı ile nikah etmedi. Bu sadece Hazret-i Osman'a nasip oldu. Hazret-i Osman'ın hilâfeti haktır ve onun da sübûtu icmâ iledir.

E.4. Ali *(radıyallâhu anh)*

İlk üç sahâbîden sonra bütün evliyanın en üstünü Hazret-i Ali'dir. O, Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)'m* amca oğludur. İlim ve fazileti yüksek derecededir. Hazret-i Osman'ın ardından halifelik yapmıştır ve hilâfetinin dört sene dokuz ay ya da altı ay sürdüğü söylenmiştir. Hilâfeti haktır ve ashâbın icmâsı ile sabittir.

E.5. *Ashâb-ı Kirâm*

Ashâbın tamamı Rasûlullâh'ın adil olduğunu bildirdiği, hak üzere yaşamış kimselerdir. Onlara yönelik herhangi kötü düşünce ve sözden uzak olmak vâcibtir. Peygamber *(aleyhisselâm),* 'Sizler sakın benim ashâbıma kötü söz söylemeyin, herhangi birinizin Uhud Dağı kadar altını olsa ve bunu hayır için harcasa yine de ashâbımdan birinin iki yüz altmış dirhem buğday infakma ve belki

de daha az miktardaki intakından hasıl olan sevabına erişmesi mümkün değildir'[286] diye buyurmuştur. Onlardan vâki olan bazı kusur ve mücadelelerin muhakkak doğru bir değerlendirilmesi ve isabetli bir izahı vardır. Onların üzerine Allah'ın övgü ve rıza beyanları bulunmaktadır. Bize ulaşan rivayetler yoruma açıktır fakat şüpheye ve tereddüte sevk eden nakiller açık ve kesin olan hakikatleri iptal etmezler. Dolayısıyla onlar hakkındaki yergi ve kötü söz açık delillere rağmen mevcutsa bu küfürdür.

Allah Teâlâ tarafından açık bir şekilde aklandığı halde Hazret-i Âişe'ye isnad edilen iftira gibi yani küfrü gerektiren türden değilse bid'at ve günahtır. Mü'minlere yakışan onları hayır söz ve dualar ile yâd etmek, bundan gayrı sözü tümünden sakınmaktır. Her ne kadar bazı sahâbîlerin yaptığı işler dışardan ilk bakıldığında kötü bir iş düşüncesine sevk ediyor olsa da bu hâllerin hakikatine, onların niyet ve düşüncelerini ancak Allah Teâlâ bilir. Bizlere düşen onları övgüyle anmaktan ibarettir. Bu hakikatten dolayı musannif rahmetullâhi aleyh ashâbın tümü adildir demiş ve bu mânâyı işaret için Allâhumme dedi yani 'Ey Allah'ım!' diyerek her işin hakikatini Allah'a bıraktığını ikrar etmiştir. Çünkü ashâb da insan olarak bir kısım adalete aykırı şeyler yapmış olabilir ya da dışarıdan öyle gözükebilir fakat onların işleri ictihâdla olduğundan [niyetleri halis olduğu için] her halükârda hak üzeredirler diye hükmetmiştir. Rasûlullâh'ın emri de dillerimizi onlar hakkında olumsuz beyandan uzak tutmak yönünde olmuştur. Hayırlı sözlerle onları anmak gerekir. Onları sevmeyen mübtedi'[287] ve günahkârdır hatta belki de kâfirdir. Biz ashâb-ı kirâmın tamamını sever ve şefaatlerini umarız. Dileriz ki Allah Teâlâ, habibi Muhammed *(aleyhhselâm)\n* hürmetine bizleri ashâbın şefaatine mazhar eylesin. Âmin.

---

286 Buhari, 3673; Müslim, 2540; Ebû Dâvûd, 465S; Tirmizi, 3168; Nesâi, 8308; İbn Mâce, 161; Ahmed, 11079.

287 Mübtedi': bid'at ehli.

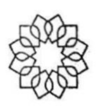
KABİR AZABI

Şehâdet ederim ki, kabir azabı haktır ve bu azab kâfirler ile günahkâr mü'minlerin bir kısmına mahsustur. Hakikat ehlinin ittifakıyla sabittir ki Allah Teâlâ kabirde bir hayat yaratmaktadır ve bu hayat ile azab ve elem hissedilir hale gelmektedir. Bu hayatın bizlere görünür olması, görünür olmadığı için de inkârı gerekmez. Böylesi bir inkâr ancak Allah Teâlâ'nın kudretinin anlamını hakkıyla idrak edememekten kaynaklanır. Yeşil/canlı ağaçta ateşi gizleyen ve insanı en güzel surette bir nutfeden yaratan Rabbu'l-âlemin kabir de hayat yaratıp bunu gözlerden gizlemeye de kâdirdir. Bir kısım ehlullah bu hayatı keşfen müşahede etmişlerdir, söz konusu müşahedelerden bazılarını işittiğimiz, rivayetler vasıtasıyla haberdâr olduğumuz oldu. Uykudaki rüya hâlinde nice insanlar türlü manevî azab ve sancı ile sancılanırken dışarda, hemen o kimsenin yanı başındaki kişi bu hâlin hiçbir emaresini anlamaz. Doğrulan haber veren peygamber, kabir hayatının varlığını da haber vermiştir. Dolayısıyla îmân etmek vâcibtir. İnkâr eden kişi bir rivayete göre kâfir bir diğer rivayete göre ise mübtedi'dir. Keyfiyeti yani nasıllığı ile meşgul olmak abestir.

Erkek olsun kadın olsun kişi ölüp de kabre konulunca heybetli iki melek Münker ve Nekir gelip sual ederler. Bazı rivayetlere göre çocuk yaşta ölenlere ve peygamberlere de gelip Rabden, peygamberden, dinden ve kıbleden sual ederler. Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Dinin nedir? diye sual edilir ama Kıblen nedir? diye sual edildiğini muteber kitaplarda tespit edemedik.

Mü'minler ve inkârcılar bu suallere bir bir cevap verirler. Tanrımız Allah'tır, peygamberimiz Muhammed *(aleyhisselâm)'dır,* dinimiz İslâm'dır, kıblemiz Ka'be'dir derler. Tanrı Teâlâ'nın takdiri üzere inkârcılar bu suallere cevap veremez ve kabirde türlü azablara uğrarlar. Kâfirlerin doğru cevap vermeye kâdir olmadıkları ve azablarının süreklili̇ği bilinmektedir. Mü'minlerin

günahkârlarının suallere doğru cevap vermeye kâdir olup olmadığı ise izaha muhtaçtır. Hadislerde cevaba kâdir olacağı bildirilen mutlak mü'min ve müslimdir. Herhangi bir kayıt koyulmadığı için bu beyan günahkârlara da şâmil olmaktadır. Mutlak mü'minlerin cevap vermeye kâdir oldukları, kâfirlerin ise olamadıkları açık ve sabittir. Münafıklar da kâfirler zümresindendir. Bu itibarla günahkârların da mutlak mü'min zümresinden olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla günahkâr mü'minlere kabir azabının bulunmadığı söylenebileceği gibi bu azabın bir kısım günahkâr mü'minlere uğrayacağı da söylenebilir. Musannifin [Birgivî] kelamı her iki duruma da muhtemeldir ve konu bu istikamette tahkik olunmalıdır.[288]

288 Musannifin fasıklar kelimesinden muradı münafıklardır. Dolayısıyla onlar da kâfirlere şâmildir ve ihtilaf bu surette giderilir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

KIYAMET ALAMETLERİ

Şehâdet ederim ki, Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* kıyamet alametlerinden yana her ne haber vermişse tamamı doğru ve haktır. Deccâl'in ortaya çıkışı bunlardan biridir ki Hazret-i Âdem'den kıyamete varıncaya dek Deccâl gibi büyük bir bela bulunmayacaktır. O, istidrâc türünden pek çok harikulade şey gösterecek ve bunlarla Tanrılık iddiasında bulunacaktır. Onun bir gözü kördür ve iki gözünün arasında kâfir yazılıdır. Hazret-i îsâ *(aleyhisselâm)* nüzûlü sonrası onu öldürüp Muhammed *(aleyhisselâm)'m* şeriatı ile amel edecektir. Mehdi *(aleyhisselâm)* de ortaya çıkıp Hazret-i îsâ ile birlikte olacaktır.

Hazret-i Mehdi önce Haremeyn-i Şerîf'te ortaya çıkacak ardından Beyt-i Mukaddes'e geçecek. Bu safhanın peşinden Deccâl zuhur edecektir. Akabinde Hazret-i îsâ *(aleyhisselâm)* Şâm-ı Şerifte bulunan minareden nüzûlünü izhar eder. Hazret-i îsâ Deccâl'i bulur ve onu bir vuruşta öldürür. Zaten Hazret-i îsâ *(aleyhisselâmfın* nüzulü ile birlikte Deccâl tuz gibi erimeye başlar ve Hazret-i îsâ onu öldürmese bile bu haliyle eriyip gider, yok olurdu. Deccâl'in öldürülmesinden sonra Hazret-i îsâ ile Mehdi buluşur. Mehdi, imamlık makamını îsâ *(aleyhisselâm)'^* bırakmak ister fakat îsâ *(aleyhisselâm)* buna yanaşmayarak imamlığı Mehdi *(aleyhisselâm)'^* bırakır ve namazı o kıldırır. Bu vakitten sonra Hazret-i îsâ yer yüzünde kırk yıl daha yaşar ve ardından vefat eder. Müslümanlar îsâ *(aleyhisselâm)\n* cenaze namazını eda eder ve onu defnederler. Bazı rivayetlerde onun yeryüzünde yaşayacağı sürenin yetmiş yıl olduğu da söylenmiştir. Teftazâni *Şerlı-i* Afctfûfinde, Hazret-i îsâ ile Mehdi *(aleyhisselâm)* buluştuğunda imam îsâ *(aleyhisselâm)* olacak demiştir.[259 289]

289 Sa'duddin et-Tefuzâni, s. 2S7.

Ye'cûc ve Me'cûc, biri oldukça küçük diğeri oldukça büyük olan iki ayrı sınıftır. Halihazırda Zülkarneyn/İskender'in yaptığı şeddin ardmdadırlar. [Alamet olacakları] vakit geldiğinde yerlerinden çıkacaklar. Sayıca o kadar fazladırlar ki susadıklarında bir Taberiyye denize denk gelseler, içip onu kurutabilecek kadar kalabalıktırlar. Beyt-i Mukaddes'te Cebel-i Humur diye bir dağın yakınına gelip karşılarına çıkan herkesi katledecek ve yeryüzündekilerin tamamını öldürdük gelin gökyüzündekileri de öldürelim diyeceklerdir. Silahlarının ucunu gökyüzüne çevirip gökyüzüne savurduklarında geriye muhakkak kanlı dönecektir.

Hazret-i îsâ ashâbı ile Cebel-i Humur dağında mahsur kalacak, ayrıca kıtlık etkisini gösterecek ki bu esnada bir öküz başı dahi onlar için sizlerin eline geçecek yüz altından çok daha hayırlı olacaktır. Ardından Hazret-i îsâ ashâbıyla dua edecek ve [takdir-i rahmet-i ilahiyye ile] onların boyunlarından kurtlar çıkacak, tamamı helâk olacaklar. Hazret-i îsâ ve ashâbı dağdan inseler de onların cesetlerinin ve kötü kokularının bulunmadığı bir yer bulamayacaklar. Bu ahval üzerine Hazret-i îsâ ve ashâbı tekrar dualarla niyaz edecekler, Allah Teâlâ da onları deve boynu gibi kuşlar ile emr-i ilahiye uygun bir mevkiye nakledecek. Yağmurlar yağıp, ortalığı temizleyecek, ardından da bir bereket hasıl olacak. Bu bereketin tek bir meyvesinden büyük bir cemaat yese bile onu bitiremeyecek. Ahval bu hale dönmüş iken Allah Teâlâ hoş kokulu bir rüzgâr estirip bütün mü'minlerin ruhunu bu rüzgâr ile teslim alacak. Geriye yeryüzünde sadece şerli insanlar kalacak, zinâ normalleşecek ve eşekler gibi birbirlerine karışacaklar. Bu hâl yüz sene sürecek, âlem fesad ve bozgun ile dolup taşacak, geriye Allah diyen bir kişi bile kalmayacak. Kıyamet de işte bu şerli insanlar üzerine kopacaktır.

Dâbbetu'l-arz, Ka'be'de Safâ'dan çıkacaktır.[290]

Hazret-i Mûsâ *(aleyhisselâm)\n* asâsı ve Hazret-i Süleyman *(aleyhisselâm)\n* yüzüğü de kıyamet alametlerindendir. Kendi ile olup mü'min olanlara o asâ ile vurulduğunda vurulan kişinin alnında mü'min yazısı çıkar ve ona ehl-i cennetten olduğunu müjdeler. O yüzükle de kâfirlerin yüzüne birer damga vurulup alnında kâfir yazısı çıkar ve ehl-i cehennemden olduğu bildirilir.

Dâbbetu'l-arzın adından güneşin batıdan dogması da kıyamet alametlerindendir. Önce üç gün üç gece kadar güneş hiç doğmaz. Sonra Mağrib tarafından çıkarak göğün orta yerine gelir ve ay ile ortada buluşur. Ardından tekrar Mağrib tarafından batarlar. Bu hâdiseden sonra güneş hep batıdan doğmaya devam edecektir. Diğer tüm kıyamet alametleri gibi bu da haktır ve hakikattir.

Kıyamet alametlerinden diğer bir tanesi duhândır.[291] Kıyamete yakın bir duhân çıkacak ve gökyüzünü tamamen dolduracaktır. Bu duhân mü'minleri nezle gibi, kâfirleri ise sarhoş gibi bir hâle getirecektir. Dumanın izleri [yahud tesirinin izleri] burunlarından, kulaklarından ve dübürlerinden çıkacaktır.

Bütün bu alametlerin sonuncusu, Yemen'den çıkıp halkı mahşer yerine sürükleyecek ateştir. Burada zikredilenler kıyametin büyük alametleridir. Kıyametin kitaplarda beyan olunmuş pek çok küçük alameti de bulunmaktadır. Onları burada tekrar zikretmek uzun bir tafsilata girmeyi gerektireceğinden bu işe hiç girişilmedi.

---

290 Mü'minler Ka'be'yi tavaf ederken, büyük bir zelzele olacak, Mekke-i Mükerreme tıpkı bir kandil gibi sallanacaktır. Safâ Dağı yarılacak ve içinden üzerinde her türlü rengin bulunduğu ve her hayvana biraz benzeyen bir hayvan çıkacaktır. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

291 Duhân: Duman.

KIYAMET

Şehâdet ederim ki, bütün hayvanlar yani tüm canlılar ölecek, canlı hiçbir varlık kalmayacaktır. Kıyamet koptuğunda dağlar havada kuş gibi uçacaktır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde, “وَتَكُونُ الْمَنْفُوشِ كَالْعِهْنِ J14J1”[292] diye buyurmuştur. Yani meâlen, ‘Dağlar, renkli yünler gibi parçalara ayrılıp havada saçılır ve gökler eriyip dökülür.’ Yine Kur'ân-ı Azîm'inde, “hjj cdl£ـالoUJI ˙ISÜ ÜLÁlIİ'”[293] diye buyurmuştur. Meâlen, ‘Gökler yanldıgı, gül gibi kızarıp, yağ gibi eridiği zaman’ [mânâsındadır] ki bu durumun üzerinden yaklaşık kırk yıl geçeceği bazı rivayetlerde söylenmiştir. Fakat elde kat'î bir delil bulunmadığı için musannif [Birgivî] herhangi bir müddet belirtmemiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Azîm'de, “LxJlوَ عِوَجًا فِيهَا لَا تَرَى قَاعًا صَفْصَفًا فَيَذَرُهَا ÎlJj رَبِّي يَنْسِفُهَا JJš عَنِ الْجِبَالِ dlîjlL1Jj”[294] diye buyrulmuştur. Meâlen, ‘Ya Muhammed! Sana dağlar hakkında sorarlar. De ki: Rabbim dağları kum taneleri gibi parçalar ve dağıtır, yeryüzünü dümdüz kılar, onda eğrilik ve az bir yükseklik bile bulamazsın.’

Hazret-i İsrafil *(aleyhisselâm)\r\.* sûra ikinci defa üflemesinden sonra ölüler dirilip, kabirlerinden bedenleri çıplak, yalın ayak başı kabak bir halde çıkar ve mahşer yerine doğru herkes bölük bölük ilerleyerek rütbesince bir yere varıp orada bir araya gelir. Peygamberler, evliyalar, ulemâ -tabi bu ulemâ eğer ilmiyle amel edenlerdense, çünkü hadîs-i şerifte, ilminin kendisine bir faydası olmayan âlimlerin azabı diğer insanlardan daha şiddetli olacağı bildirilmiştir- ve sulehâ için cennetten giysiler ve Burak'lar yani binekler getirilip onlar arşın gölgesine alınacaklardır. Geriye kalan insanlar ise aç, susuz, çıplak bir halde ayak ve daralmış bir vaziyette bekleyeceklerdir. Yani beşerin tamamı bir yerde buluşacak, herkes gözlerini göğe dikecek, vaziyetin hayret ve dehşetinden

---

292 Kâria, 101/5.

293 Rahman, 55/37.

294 Tâhâ, 20/105-107.

kimse yanmdakinin bir kadın mı yoksa erkek mi olduğunu dahi bilemeyecek bir hâle gelecektir. Güneş, beklemekte olan insanların çok yakınma kadar sokulacak ve herkes ameline [günahına] göre şiddetle terleyecektir. Kimi topuğuna kimi de boğazına kimi de tepesine kadar terler içinde kalacaktır. Elli mevkide elli bin yıl bu hâl üzere kalınacak[295] ve insanların terleri yetmiş zirâ[296] kadar derinliğe dökülecektir.

İnsanların, dünyada kendisine vekâlet verilen melekler tarafından yazılan amel defterleri orada kendilerine verilecektir. İtaatkârlara kitapları sağlarından verilecek ve onlar da sevinçlerinden yanlarındakilere kitaplarını göstermeyi, okutmayı isteyecekler. Kâfirlere ise kitapları solundan veya arkalarından verilecek ve onlar da ‘keşke kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu hiç bilmeseydim’ diyecekler. Hak Teâlâ, bütün yaratıklarına -azamet-i şânı ile- vasıtasız olarak sual edecektir. Mazlumun hakkını zalimden alıp mazluma verecektir. Eğer zalimin bir hayır ameli, ecri var ise [mazlumun hakkını bu ecirden karşılığı ölçüşünce alarak] mazluma verecektir. *Bezzâziyye'de*[297] *ve* diğer eserlerde, ‘bir kimsenin başka bir kimsede bir daniklik dirhem[298] yani çeyrek dirhem hakkı olsa, bu ancak, cemaatle kılınmış yedi yüz rekât namazın sevabı ile ödenir’ diye yazılmıştır.[299] Ayrıca Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu, ve's-selâm),* ‘bir kimsenin bir başkası üzerinde eğer bir zulmü/hakkı varsa, altın ve gümüşün geçerli olmadığı gün gelmeden evvel helâlleşsin. Yoksa, amel-i sâlihi varsa oradan alınarak, amel-i sâlihi yoksa mazlumun günahından zalime yüklenerek ödeştirilecektir’buyurdu.[300]

---

295 Her bir mevkıf yani durakta bin yıl kalınmak üzere toplam elli bin yıl. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

296 Zirâ: dirsek ile orta parmağın en ucu arasındaki mesafe.

297 Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî (ö. 827/1424) isimli büyük Hanefî fakihin kaleme aldığı *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* isimli eseri.

298 Danik dirhem: bir dirhemden daha azı ifade eden kıymet ölçüsü.

299 Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye,* Bulak, 1311, s. 101.

300 Buhârî, Mezâlim, 10; Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn,* I, s. 236.

Kulların birbirine karşı hukuku iki gruptur: Bir malîdir yani gasp, hırsızlık, başkasının malını izinsiz kullanmak, yemek, itlâf etmek ya da itlâfta yalan yere şâhidlikte bulunmak ve zalime yardımcı olmak türünden [İktisadî] işlerdir. Eğer sahibi biliniyorsa helâlleşilmesi gerekir. İsterse bu küçük bir çocuk olsun. Çünkü küçük çocuğa da malî borçların ödenmesi gerekir. Eğer [hak sahibi] ölmüş ise varisleri ile helâlleşmek gerekir, varisleri bulunmaz ya da bilinmez durumda ise hak miktarını [helâlleşme günü hâlâ] aynıysa aynı miktarda değilse kıymeti miktarınca karşılığı fakirlere vererek ecrini ahirette sahibine ulaştırılmak niyetiyle infak eder.

[Diğer grup] gayr-i malîdir ve o da kendi içerisinde iki gruba ayrılır: Biri fizikîdir ki [birisini] yaralamak, dövmek, zorla bir iş yaptırmak gibi işlerdir. Diğeri kalbî/manevîdir ki çirkin görme ve istihzâ[301] gibi işlerdir. Bu iki grup işlerden de kurtulmanın yolu -mümkün ise- helâlleşmektir, değil ise Allah Teâlâ'ya yalvarmak ve hak sahibi için dua ile infakta bulunmaktır ki bu vesileyle Allah Teâlâ kıyamette o kimseden razı olur. Fakat [söz konusu hak] suçsuz yere dövülmek, hatalı olduğunda yüzüne vurmak, takatinden fazlasını yüklemek ya da yemini/suyunu kesmek türünden hayvana yönelik olursa bu hakkın giderilmesi hayli zordur.

Kâfirin hakkı da hayvan hakkı gibi ödeşilmesi zor olan bir haktır. Eğer bu dünyada helâlleşilmez ise ahirette hayvan ve kâfirin hakkının karşılığı çok ağırdır çünkü bunları razı kılmaya bir yol yoktur çünkü ne mü'minin sevâbım kâfire vermek ne de kâfirin günahını mü'mine yükletmek mümkündür. Dolayısıyla insanların bu iki grubun hakkına girmekten şiddetle sakınmaları gerekir.

301 İstihza: alay etmek.

MÎZÂN

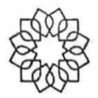
Mîzân, kendisi ile amelin miktarı bilinen/ölçülen şeydir. Mîzân'm keyfiyetini idrakte akıllar kusurludur fakat terazinin kurulup hayır ve şerlerin tartılacağı bilinmektedir. İyi ameller güzel sûrette kötü fiiller çirkin bir sûrette yahud her birinin yazıldığı kitaplar tartılır denmiştir. Hayır kefesi ağır gelen cennete, şer kefesi ağır basan cehenneme gidecektir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Azîm'inde "<1 jlj-J يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ öjplj L-LUIj b-JlS' 1—«J p-fiأَنْفُسَهُمIjJ—(jخَjjJI dl—A—lj فَأُولَٰ مَوَازِ ثCL>- (jوَ—ûj—A dl—ÛjG dj-ükş"[302] diye buyurdu. Yani meâlen, 'o gün amellerin tartılacağı sabittir; kimin sevâb hanesi ağır gelirse korktuğundan kurtulup arzusuna erecek, kimin de sevâbı hafif gelirse bizim âyetlerimize inanmayıp ittiba etmeyerek kendisine zulmetmiş olur.' Hayrı ile şerri denk olanların Araf'ta kalacağı söylenmiştir. Bazı âlimler bu kimselerin, Allah'ın lütfü sayesinde kurtuluşa ereceğini söylemiştir. Bu ancak îmânlı bir şekilde ölen kimseye Allah'ın kerem ve fazlından bir bağışlanma veya o kimseye peygamberlerden, evliyadan, âlimlerden, sâlihlerden veya şehidlerden -Allah'ın müsaadesi ile- bir şefaat ile mümkündür. îmânsız ölmüş bir kimseye (el-iyâzu-billâhi teâlâ minhu) kimse şefaat edemez ve o kimse cehennemden çıkamaz.

Eğer îmânlı öldüğü halde günahı ağır geldi ve kendisine herhangi bir mağfiret ve şefaatte erişmediyse o kimse cehennemde günahı miktarınca ya da daha az azaba uğrar sonra Allah Teâlâ'nın fazlıyla cennete girer. [Kalbinde] zerre kadar îmân ile ölmüş herkes muhakkak cehennemden çıkacaktır. Küçük karınca ya da hebâya zerre denir ki bundan maksat, îmânı az da olsa kişinin [bir vakit] cehennemden çıkacağını beyan etmektir. îmân, mü'min kılmak itibâriyle artma ve eksilmeye konu olmaz ama tasdikin parçası/gereği olması itibariyle konu olur diyen mezhebe göreyse artma ve eksilme kabul eder. Muhakkik âlimler bu

302 A'râf, 7/8-9.

görüşü benimsemişlerdir. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere, peygamberlerin tasdiki ile diğer insanların tasdiki aynı kuvvete sahip değildir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* [Hazret-i] Ebû Bekir *(radıyallâhu anlı)* hakkında, 'Eğer diğer insanların îmânı ile Ebû Bekir'in îmânı tartıya konulsa, Ebû Bekir'in îmânı ağır gelir' buyurmuştur. [303] Bununla birlikte îmânın makbul olması için kesin, tereddütsüz tek bir kanaat ve nefsu'l-emre mutabakat gerekir ki tasdik edilenin çokluğu tasdikin çokluğunu ve gerektirip artma ve eksilmeye konu teşkil etmesin. Çünkü böyle olursa îmân zayi olur, makbul olmaz.

303 Bu hadisin isnadı mertti' (peygamber sözü) olarak zayıftır, ancak Hazret-i Ömer'den mevkûf (sahabe sözü) olarak sahih isnadla rivayet edilmiştir. Bz.; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 216; Suyûtî, ed-Dureru'l-Munteşire, 111; Sehâvi, el-Mekâsidu'l-Hasene, 411; Irâkî, Tahrîcu'l-İhyâ, 1,78.

SIRÂT

Sırât köprüsü haktır, kıldan ince kılıçtan keskindir. Cehennem üzerine kurulacaktır. Bu [aklen] mümkündür ve haber verenlerin en doğrusu peygamber beyânıyla [naklen] sabittir. Dolayısıyla buna inanmak vâcibtir. Kuşları gökyüzünde uçurmaya kâdir olan Allah Teâlâ, insanları da [kıldan ince kılıçtan keskin] sırat üzerinde yürütmeye kâdirdir. Gerek kâfir gerek mü'min bütün insanlar onun üzerinden geçecektir. Kâfirler ve ehl-i nârdan olanların ayakları [köprüden geçerken] kayacak ve cehenneme düşeceklerdir. Cennet ehli olanlar ise kimi yıldırım gibi süratli, kimi dört nala giden at gibi, kimi bir rüzgâr gibi, kimi yürüme hızında ve kimisi de emekleye emekleye gidecektir. Arkasına günahlarını yüklenmiş olan kimileri ise [bu günahların ağırlığından] düşüp cehenneme girecektir.

HAVZ

Her bir peygamberin, mahşer yerinde bir havzı vardır. Cennete gitmeden önce ümmetiyle ondan içecekler. Bizim peygamberimizin havzı diğer peygamberlerin tamamına verilen havzlardan büyüktür. Bir ucundan diğer ucuna varmak bir aylık mesafedir. Etrafı düzlük, ondan içmek için sunulan bardakları [gökteki] yıldızlardan fazladır. Ondan bir defa içen bir daha asla susamaz. Suyu baldan tatlı ve sütten ak, kardan soğuk ve kaymaktan yumuşak, kokusu miskten güzeldir. îmânlı ve itaatkâr olanlar işte bu havzdan içeceklerdir. [Ümmetten olduğu halde] azgınlar havzdan men edilir. Peygamber *(aleyhisselâm)* [Allah Teâlâ'ya], 'Ya Rab! Bunlar benim ümmetimdendir' dediğinde, 'senden sonra onların neler yaptıklarından haberdâr değilsin' diye cevap verilir ve [onlar havza yanaştırılmaz].

CENNET VE CEHENNEM

Şehâdet ederim ki cennet ve cehennem haktır ve şu an [yaratılmış olarak] mevcutturlar. [Allah Teâlâ] Kur'ân-ı Azîm'inde, ">-2xdJ'0-Lc.l"[304] diye buyurdu. Yani [meâlen] 'cennet muttakiler için hazırlandı.' Ayrıca "JlSb oJLç.ı"[305] yani [meâlen] 'cehennem kâfirler için hazırlandı.' Bu âyetlerde, cennet ve cehennemin [halihazırda] mevcut olduğuna zâhiri delâlet vardır. Aklen mümkün olan bir haberi zâhirine hamletmek vâcibtir. Burada da mezkûr haberleri zâhirine hamletmeye mâni bir durum yoktur.

Cennet ehli, îmân ile gidenlerdir. Cennete girdikten sonra ebedi yani dâimi olarak orada kalınır hiç çıkılmaz. [Cenâb-ı Hak] Kur'ân-ı Azîm'de *"Halidine fihâ"*[3^] diye buyurdu. Yani [meâlen] 'îmân edip, sâlih amel işleyenler cennette ebedîdirler, orada yaşlılık ve ölüm yoktur.' Allah Teâlâ, cennet ehlinin bedenlerini öyle bir tarzda iade eder ki onlara asla bir değişim [yıpranma] arız olmaz. Ebedî âlemi bu âleme kıyas, aklın yetersiz kaldığı işlerdendir. Bu [fiiller], Allah Teâlâ'nın kudreti dahilindeki işlerdendir, mü'mine lâzım olan [gaybî haberleri tüm detaylarıyla bilmek ve keyfiyetini anlamak değil] sadece îmân etmektir.

[Cennette insanların] giysi ve kıyafetleri eskimez, def-i hacet gidermez, uyku ihtiyacı hâsıl olmaz, sümük ve tükürük [gibi nahoş şeyler], hastalık, gam ve bu gibi üzücü hâller ve keder yoktur. Orada bulunan hûrîler ve eşler hayız hâlinden ve doğum sonrası durumlardan uzaktırlar. Orada asla kimseyi tiksindirecek bir hâl olmayacaktır. [Cennet ehli] her ne yiyecek ve içeceği arzu etse, hazır bir şekilde karşısına gelecektir. [Allah Teâlâ] Kur'ân-ı Azîm'inde, U14J 4Ö5 تشتهي أنفسكم U 1*3 ^Öj"[307] diye buyurmuştur. Yani [meâlen], 'îmân edip, istikamet üzere yaşayanlar sîzler

304 Âl-iîmrân, 3/133.

305 Âl-iîmrân,3/131.

306 Âl-i îmrân, 3/15.

307 Fussilet, 41/31.

için nefsinizin arzu ettiği şeyler vardır.’ [Ayrıca] hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ, ‘sâlih kullarım için; gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve kimsenin aklma/hayaline gelmeyen şeyler hazırladım’[308] diye buyurmuştur. [Orada bu ikramları] pişirmek, hazırlamak ve diğer meşakkatler de olmaz. Her ne istenir ise hemen hazır bir vaziyette olur. Toprağı misk, bir tuğlası altın, bir tuğlası gümüştür. Çakılları inciden ve yakuttandır.

Cehenneme giren kâfirler, şeytanlar ve münâfıklar hiç çıkmaksızın [dâimâ] orada kalırlar. Fakat mü’minlerin günahkârları, îmânlı olduğu halde [günahlarına] tövbe etmeden ölürse [akıbeti] Allah Teâlâ’nın takdirine bağlıdır. O dilerse günahı miktarı ya da daha eksik olarak cehennemde azaba gönderir dilerse lütfü ile, enbiyâdan veya [şefaat makamına sahip] diğer kimselerden birinin şefaatiyle günahını affedip cennetine gönderir. [Cehennemlikler] deve boynu gibi [iri] yılanlar ve besili katırlar gibi [iri] akrepler ile, ateş ve kaynar sularla azab olunur.

[Allah Teâlâ] Kur’ân-ı Azîm’inde, “بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي IjJüj IjU: 4 û|j الشَّرَابُ jJb. i^jil”[309] diye buyurmuştur. Yani [meâlen], ‘zalimler [cehennemde] susuzluklarını gidermek için bir su talep ettiklerinde onlara bir su verilir ki içmek için yüzlerini yanaştırdıklarında yüzlerini pişirir ne acı ne ağır bir içecektir o.’

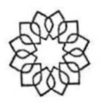
Bedenleri yanıp kömüre döndükçe Allah Teâlâ derilerini azabın devamı için yeniden tazeler. [O,] Kur’ân-ı Azîm’inde, الَّذِينَ ûj olldl bJjL بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا p-ADjU L&ljü نَضِجَتْ سَوْفَ نُصْلِيهِمْ بِآيَاتِنَا Uûbl IjpT’[310] diye buyurmuştur. Yani [meâlen], ‘Bizim âyetlerimizi inkâr edenleri, ateş içenlere dahil ederiz ve onların derileri her yandığında o derileri yenilenmiş olarak yerine koyar, yanık izini derilerden uzak tutarız. Bunu azabları ve elemleri daimî olsun diye yaparız. Onların azabı tükenmez, onlara ölüm de yoktur.’

308 Buhârî, Bedu’l-Halk, 8.

309 Kehf, 18/29.

310 Nisâ, 4/56.

[Cenâb-ı Hak,] Kur’ân-ı Azîm’inde, Uĵ هُوَ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ oJ^”[311] diye buyurmuştur. Yani [meâlen], ‘inatçı ve zorba olanların başına cehennemde öldürücü şiddetli haller gelir [onlar ölümün azabını duyar] fakat ölmezler ki azabdan kurtulabilsinler.’ *el-iyâzu-billâhi teâlâ* yani o azablann tümünden Allah Teâlâ’ya sığınırız. Bizleri habibi hürmetine uzak tutsun dileriz.

3U îbrâhim, 14/17.

KAZA VE KADER

Şehâdet ederim ki hayır ve şer, acı ve tatlı her şey Allah Teâlâ’nın kazası yani hükmetmesiyle ve kaderiyle yani hükm-i tafsiliyledir. O, her olacağı ezelde takdir etmiş ve bu takdirini Levh-i Mahfûz’a yazmıştır. Allah Teâlâ [önce] kalemi yarattı ve ona yaz diye emretti. Kalem dedi, ‘ne yazayım?’ Allah Teâlâ; ‘Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz’ dedi. Fakat kalemin yazısı hüküm belirleyen bir yazma değil haber veren bir yazmadır. Yani bu yazı, insanın iradesi ve çalışması/gayreti ile bağlanmıştır. [Allah Teâlâ kaleme;] ‘Eğer bir kimse kendi iradesiyle îmâna yönelecek ve küfürden sakınacak ise [onu] mü’min olarak, eğer kendi iradesiyle küfrü tercih edecek ve îmânı kötü görecekse kâfir olarak yaz’ diye emretmiş ve kalem de bu emre uygun olarak yazmıştır.

İmam-ı Azam hazretleri *el-Fıkhu’l-Ekbef inde;* “Allah Teâlâ insanları küfür ve îmândan sâlim fıtratta yarattı, ondan sonra îmân ve itaat için emretti, küfür ve isyandan da nehyetti. Kâfir olanlar kendi ihtiyar ve inkârları ile [küfre yöneldi] ve Allah da yardımını [bu yönelişleri sebebiyle] kesti de kâfir oldular. Mü’min olanlar da kendi ihtiyarı, tasdik ve ikrarları ile [îmâna yöneldi] ve Allah Teâlâ da yardımını [bu yönelişleri vesilesiyle] lütfetti de mü’min oldular” dedi. Kâfir, ihtiyarını küfürden yana sevk ederek [Allah’ın] yardımından mahrum düştü de kâfir oldu. Allah Teâlâ kullarına cebretmez [kullarını zorla küfre sokmaz]. Velhâsıl, bütün her şeyin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır ve kulların cüz’î iradeye sahip oldukları sabittir. Bir fiilin yaratılmasının sebebi bellidir; [kişi] ihtiyarını hayra yöneltirse [Cenâb-ı Hak] onu yaratır, şerre yöneltirse şerri yaratır. Allah’ın yaratmasına muhalif bir şey meydana gelemez.

[Allah Teâlâ] Kur’ân-ı Azîm’inde, “<JJI كُلٌّ مِنْ عِنْدِ jj”[3’2] diye buyurdu. Yani [meâlen], ‘Ya Muhammed! Her şey Allah Teâlâ katındandır.’ Lâkin [şer olanlar] rızasıyla ve sevmesiyle ve emriyle

312 Nisâ,4/y8.

değildir. [Hak Teâlâ] Kur'ân-ı Azîm'inde, "p£iı «LJ ^jş'ij"[313] diye buyurdu yani [meâlen], 'Allah Teâlâ kulları için küfre razı olmaz.' Çünkü küfürden zarar görecek olan onlardır. Razı olmaması, kullarına merhametindendir. Kullar [Allah Teâlâ'nın] küfürden razı olmadığını bilse bundan kaçarlar. Zira kula lazım olan, Mevla'sının razı olmadığı şeylerden kaçmaktır. [Allah Teâlâ kullarının] îmânı, taati ve cümle hayırlarını bilir, [devamını] diler, [kul yöneldikçe] yaratır, [kulu hayır yaptıkça onu] sever, [ondan] razı olur ve dilerse [kuluna daima] lütfeder. Küfrü, fışkı ve şerleri sevmez, [onlardan] razı olmaz ve işlenmesini yasaklar. Fakat bu işleri bilir, irade eder ve yaratır. Eğer neden [sevip razı olmadığı filleri] yaratır, şerleri yaratmamak lutuf makamına daha uygun değil midir diye sual edersen; [bil ki] Hak Teâlâ'nın [kullarının yöneldiği, irade ettiği] şerleri takdir edip yaratmasında, şeytanı yaratıp kıyamete kadar insanlara vesvese verecek bir ömür vermesinde, kâfirleri ve fasıkları ayrıca bunların küfürlerini ve Aşklarını yaratmasında [bir kısmı fark edilir bir kısmı fark edilmez] nice hikmetler ve faydalar vardır. [Allah Teâlâ] hikmetsiz bir şey yaratmaz. [Eğer] bu hikmetler nedir [tümüyle bilelim] dersen; bize [yani kullara, Allah'ın fiillerindeki hikmetlerin tümünü] bilmek değil, [Allah'ın hikmetsiz fiil işlemeyeceğine] teslim olmak gerekir. Allah'ın hikmetine sual olunmaz, O dilediğini işler ve kimse de O'nu yaptığından sorgulayamaz. O, herkesi yaptığından dolayı hesaba çeker, her ne yaparsa [onu yapmaya] fazlasıyla hak sahibidir. [Allah'ın fillerine] kimse mâni olamaz.

[Tüm anlatılanlardan hasıl olan şudur ki;] Allah Teâlâ vâhiddir, ortağı ve eşi yoktur. Melekler emrine boyun eğmiş, isyan etmeksizin O'nun emirlerine ittiba ederler. [İnsanlara gönderilen] kitabların ve peygamberlerine gönderdiğinin [yani sahife ve vahiylerin] cümlesi haktır. Kıyamet vakti herkes kabirlerinden çıkarılıp mahşer yerine toplanacak, yaptıklarının karşılığını görecektir. Hayır ve şer [her ne varsa ancak] Allah Teâlâ'nın takdiri ve yaratması ile var olur.

Son nefeste [îmân edilecek esasların tümüne] îmân ederek dünyadan ayrılmak son duamızdır. *Âmin.*

---

313 Zümer,39/7.

ÎMÂN VE İSLÂM

îmân ve İslâm birdir. Her iki kelime de Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)'vn.* Hak Teâlâ'dan getirdiği şeylerin tamamının hak olduğunun kalple tasdik ve dil ile ikrarını ifade eder. Hazret-i Peygamberin getirdiği [ve îmâna konu olan] şeyler, nazar ve istidlale ihtiyaç bırakmadan tüm insanların bileceği kadar yayılmış olan; Allah'ın bir olması, beş vakit namaz, zekât, Ramazan orucu, belli vakitlere hasredilmiş zenginlere farz kılınmış hac ile zinânın, alkollü içeceklerin harâm olması gibi [mütevâtir olan şeyleri ifade eder]. Mesela [Müslüman] bir kimse beş vakit namazın farz olduğunu bilip buna i'tikâd etmese yahud alkolün harâm olduğunu bilip buna i'tikâd etmese kâfir olur. Bununla birlikte bir kimsenin [Müslümanlığının ilk zamanlarında] bu hususları detaylıca bilecek bilgisi olmayıp ana başlıklar olarak bilmesi [Müslüman olması için] bu başlangıç dönemi için yeterlidir.[314] [315]

Şeriatın hükmüne göre îmân ile îslâm birdir. Bir kimseye mü'min ama Müslüman değil denilmesi mümkün olmadığı gibi Müslüman ama mü'min değil denilmesi de mümkün değildir. Kişinin bâtınını zâhiri gibi bilip [îmânını ikrar edeni Müslüman, Müslümanlığını izhar edeni îmân sahibi bilmek] gerekir. Ulemânın, 'îmân ve îslâm birdir' derken kastettikleri budur. Fakat mefhum itibariyle [bu iki kelimenin lügat mânâlarının] farklı olduklarında şüphe yoktur. *el-Kifâye'&&'** "îmân, Allah Teâlâ'nın emrine ve yasaklarına inanmaktır; îslâm ise, Allah'ın emirlerine tevazu ile boyun eğmektir" denmesi[316], [bu iki kelimenin lügat mânâsının] farklı olduğuna delildir. Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)\n* Allah'tan getirdiği ve daha evvel icmâlî olarak zikrettiğimiz şeyler bu noktaya kadar yaptığımız açıklamalar ile tafsile ermiş oldu.

---

314 "Eğer bu başlangıçtaki halini tafsile erdirmezse yine kâfir olur." (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

315 Mâturîdi âlim Nûreddîn es-Sabûnî'nin (ö. 580/1184) kelâma dair meşhur eseri.

316 Nûreddîn es-Sabûnî, *el-Kifâyefi'l-Hidâyc,* (thk. Muhammed Anıçi), s. 166.

DİN VE MİLLET

Din ve millet [hakikatte] birdir fakat itibarî olarak farklılaşır. Kendisine itaat olunmaya çalışılması açısından millet denir. Hazret-i Peygamber *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm)\n* [Allah'tan] getirdiği eğer i'tikâda dairse buna da din denilir. Şeriat [ise], Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm/rn* amele dair getirdiği şeyleri/haberleri ifade eder. îmânın icmâlî hali; "Allah Teâlâ kullarına ne emrettiyse hepsini kabul ettim ve neyi yasakladıysa ilişkimi sonlandırdım" demektir. Bu hakikati tasdik ve ikrar, mü'min olmak için yeterlidir. Küfürden kurtulmuş olmak için tafsilat[lı bir bilgi ve bu bilgiye dayanan bir tasdik ile ikrar] gerekli değildir. îmânın mevcudiyeti hususunda icmâl ile tafsil arasında bir fark bulunmaz ama kemâl-i irfanda tafsilatlı olanla icmâlî olan denk değildir. Ayrıca icmâlî yani genel başlıkları bilmekten ibaret olan îmân ancak tafsile lüzûm olmayan hususlar/yerlerde muteberdir. Bu noktaları daha evvel beyan ettik.

Kişiye yakışan icmâlî îmân ile yetinmeyip [Allah'a îmân konusunda daima] tafsili i'tikâda erişmeye, kendisi için gerekli ve faydalı olanı öğrenmeye çalışmasıdır. Bir başkasmı/âlimi taklid yoluyla îmân etmek sahihtir fakat [taklid üzere kalır da bilgi edinmeyi terk ederse] günahkâr olur. Bir kimse farklı ve sanatkârane bir şeyi görüp [bu sanatlı şeyin sanatkârına, O'nun büyüklüğüne, ilmine vs. delâlet ettiğini düşünerek] hayretle dolarak 'subhânallâh' dese taklidden kurtulmuş [kendi muhakemesi ve hissi ile âlem-i şehâdetten Hakka, îmân için taklide dayanmayan bir yol bulmuş] olur denmiştir.

Ayrıca bir kimse îmân etmenin zorunlu olduğu şeyleri bilse fakat bunları ifade etmekte ve tafsili izâhâtta mahir olmasa o kimse yine Müslümandır. O'nun İslâm [dairesinde] olduğuna hükmedilir. îmân edilen hususları tafsil etmeye mahir olmak [îmân için] şart değildir. [îmân gerektiren şeyleri] bilmek ve bunları kalb ile tasdik etmek [mü'min olmak için] yeterlidir.

BÜYÜK GÜNAH

Adam öldürmek, büyük günahtır. Fakat bunun üç istisnası vardır: (I) Nikahlı olanın zinâ etmesinden dolayı öldürülmesi, (II) kasıt ile cana kıyanın (kısas yoluyla) öldürülmesi, (III) ya da *eHyâzu-billâh,* dinden dönüp kâfir olanın öldürülmesi. Bu üç durumda birinin öldürülmesi helâl ve hatta zorunlu olur. Zinâ etmekle mü'min bir kimse dinden çıkmış ve küfre girmiş olmaz. Eğer [zinâyı] helâl görmezse büyük günah işlemiş olur. Abdullah bin Ömer *(radıyallâhu anhumâ)* hazretlerinin rivayetinde [büyük günah] dokuzdur:

1. Allah Teâlâ'ya şirk koşmak,
2. Haksız yere adam öldürmek,
3. İffetli bir kadına zinâ suçu isnad etmek,
4. Zinâ etmek,
5. Kâfir ile beraber, onun tarafında savaş etmek veya kâfirle savaş hâlindeyken Müslümanları bırakıp kaçmak,
6. Sihir yapmak,
7. Yetim malı yemek,
8. Müslüman ana-babaya asi olmak,
9. Mekke-i Harâm'da günah işlemek.
10. Ebû Hureyre *(radıyallâhu anhu/nm* (rivayetinde geçen büyük günah);
11. Faiz yemek
12. Hazret-i Ali *(radıyallâhu anhu/mın* (rivayetinde geçen büyük günah);
13. Hırsızlık etmek,
14. Alkol almak.

Şâfiî mezheb ulemâsından [Abdulvâhidb. İsmâil] er-Rûyânî[3*7] [ö. 502/1108] büyük günahları şöylece sunmuştur:

1. Haksız yere adam öldürmek,
2. Zinâ ya da livata etmek,
3. Şarap içmek,
4. Hırsızlık etmek,
5. Zor kullanarak başkasının malını almak, gasp etmek,
6. İffetli bir kadına zinâ suçu nispet edip iftira atmak,
7. Sarhoşluk veren herhangi bir şey içmek,
8. Yalancı şâhidlikte bulunmak,
9. Ramazan ayında özür olmaksızın orucu bozmak,
10. Yalan yere yemin etmek,
11. Akraba ziyaretini kesmek,
12. Ana-babaya ve cedde asi olmak,
13. Kâfirle savaş anında kaçmak,
14. Yetim malı yemek,
15. Ölçü ve tartıda hile yapmak,
16. Vakti gelmemiş namazı [bilerek] eda etmek ve tekrar iade etmemek,
17. Namazı özürsüz bir şekilde vaktinden sonra kılmak,
18. Sebepsiz ve haksız yere bir Müslümanı dövmek,
19. Peygamber *(aleyhisselâm)* adına yalan söylemek,

---

317 Bz.; Ali Bakkal, 'Rûyânî, Abdulvâhid b. İsmail' *DİA,* XXXV, s. 275.

20. Ashâb-ı kirâma sövmek, kötü söz söylemek,

21. Bir hakikatin şâhidliğinden özürsüz/mazeretsiz olarak sakınmak,

22. Rüşvet almak,

23. Pezevenklik [kadın/zinâ ticaretine aracılık] etmek,

24. Söz taşımak, gammazlık etmek,

25. Zekât vermemek,

26. Gücü yettiği halde iyiliği teşvik edip, kötülüğe mâni olma tavrını terk etmek,

27. Kur'ân-ı Azîm'i öğrendikten [hıfzettikten] sonra unutmak,

28. Hayvanları ateş ile yakmak,

29. Kadını kocasından sebepsiz olarak ayırmak,

30. Kadını sebepsiz bir şekilde kocasından mahrum etmek,[318]

31. Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmek,

32. Allah korkusu [kurtuluştan/merhametten emin olarak] taşımamak,

33. İlim ehline ve Kur'ân'ın hizmetkârı olan insanlara ihanet etmek,

34. Bir uzvu/yeri bakılması harâm olan mahrem bir şeye benzetmek,[319]

35. Domuz eti yemek.

---

318 Konevi'nin, "sebebsiz avradı erinden imtina itmek" şeklinde verdiği cümleyi Muzaffer Özak "Avrat, sebepsiz yere erkeğinden kaçınmak yani mukarenete [cinsel ilişki] razı olmamak" şeklinde vermiştir ki asıl metinde kastedilen bizim sunduğumuz gibidir.

319 "Mesela 'zevcemin kamı bana anamın karnı gibi' demek" (Hâşiye-i İsmail Niyazi).

Büyük günah işleyip tövbe etmemiş olan mü'min [bu hâl üzere ölmüşse o kimsenin onun akıbeti] Allah Teâlâ'nın meşiyyetinde olur. [Cenâb-ı Hak] dilerse kendi fazlı ile, dilerse bir kimsenin şefaati ile [o kimseyi] bağışlar yahud dilerse günahı miktarı ya da günahından az bir karşılık ile cehennemde azab eder ve sonra cennetine koyar.

Allah Teâlâ kullarına, güçlerinin yetemeyecegi bir şeyi teklif etmez. O, Kur'ân-ı Azîm'inde, ^ï وُسْعَهَا لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا V"[320] diye buyurmuştur. Yani [meâlen] 'Allah Teâlâ hiç kimseye gücünün yetmediği şeyi teklif eylemez.'

[Bir Müslümana] 'mü'min misin?' dedikleri vakit, 'Gerçekten [Elhamdülillah] mü'minim' diye cevap vermesi gerekir. İnşallah şeklinde cevap verir ve bu cevabı da îmânından yana bir şüphesi olduğu içinse şüphesiz bu kimse kâfir olur. Eğer durumunu[n takdirini] Allah'a havale etmek ya da şimdiki halinden yana değil de son nefesinden yana bir şüphe olduğu için teberrük kastıyla böyle derse o zaman kâfir olmaz. Fakat en güzeli [inşallah diye cevap vermeyi] terk etmektir çünkü [duyanlara] şüphe intibaı verir.

[Bir kimseye] 'îmân ile öleceğine inanıyor musun?' diye sorsalar, 'ben bilmem bunu ancak Allah Teâlâ bilir' demesi gerekir. Zira gelecek insan için gaybtır, onu ancak Allah Teâlâ bilir ve O bildirmedikçe kimse bilemez. Allah Teâlâ şirki ve küfrü bağışlamayacağını bildirmiştir. Bundan başka büyük günahlardan dilediğini bağışlayabilir. O, Kur'ân-ı Azîm'inde; "s* jl'i dil ûl يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ Jul djl U j_âÂ5j"[321] diye buyurmuştur. Yani [meâlen], Allah Teâlâ hakiki/açık şirki ve küfrü bağışlamaz, bundan başka [günahları ise] dilediği kulları için -tövbe etmeden ölmüş bir kimse olsa dahi- bağışlar.'

Herhangi bir kimse için 'îmânla öldü' 'îmânla ölür' 'cennetliktir' demek caiz değildir. Zira bu gayba dair bir bilgidir. Peygamberler bu durumun dışındadır. Peygamberin haber verdiği kimseler

320 Bakara, 2/286.

321 Nisâ, 4/116.

de bu durumun dışındadır ki onlar; Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zubeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebî Vakkâs, Saîd bin Zeyd, Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh *(ndvânullâhi aleyhim ecmain)* gibi ve Hazret-i Fatıma, Âişe, Haşan, Hüseyin ve şâir gibi Peygamber *(aleyhisselâm)\n* cennetle müjdelediği kimselerdir. Bunlar hakkında şehâdet ve hüküm caizdir.

Aynı şekilde hiç kimse için 'küfürle ölmüştür'[322], 'küfürle ölür', 'cehennemliktir' demek caiz değildir. Hak Teâlâ'nın ve peygamberlerin haber verdiği kimseler ise bu durumun dışındadır. Bu kimseler ki, şeytan, Ebû Leheb, Ebû Cehil ve şâir cehennemliklerdir. Hakkında beyan bulunan bu kimselerin cehennemlik olduğuna şehâdet caizdir. Diğer kimse hakkında, küfür ve azgınlıkta her ne had safhaya ulaşmış olsa da böyle şehâdette bulunmak caiz değildir. İtibar son nefese göredir.

[Mestler üzerine] mesh caizdir. Cevazı sünnet-i meşhur ile sabittir. Caiz görmeyen mübtedi'dir. İkamet halinde olana bir gün ve bir gece, seferi olana ise üç gün üç gecedir. Vakit giydiği vakitten değil abdesti bozulduğu vakitten itibaren [geçecek süreyi ifade etmektedir.] Sâlih olsun günahkâr olsun ölen her Müslümamn ardından [cenaze] namazını kılmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhissetim)* ehl-i kıbleden olup vefat eden kimselerin cenaze namazını terk/ihmal etmemeyi tensip buyurdu.

Sâlih olsun günahkâr olsun her mü'minin ardında namaza durmak caizdir fakat sâlih bir kimsenin ardında namaz kılmak faziletlidir. Günahkârın imamlığı mekruhtur. Bid'at sahibinin durumu da böyledir. Eğer bid'at ve günahları küfür ihtiva etmiyorsa öyle birinin arkasındaki namaz ve o kimsenin imamlığı caizdir.

---

322 Kişilerin son demleri ve nihayeti tasdikleri hakkında bir delile muttali olmak âdeta muhaldir. Çünkü îmânın rükn-ü aslîsi kalp ile tasdiktir. Diğer rükünler sakıt olsa dahî kalb ile tasdik etmiş olan kimsenin imânının muteber olduğu söylenmiştir. Yahud bir kimse dil ile ikrar etmiş ve bu duyulmamış, yayılmamış yahud ruhsata dayanarak mefsedetin def'i için ikrar etmemiş olabilir. Tüm bu gibi hususlar dolayısıyla zahiri delâletinin küfür olduğu söylense bile bir kimsenin mutlak anlamda küfür üzere öldüğünü hakkında nas bulunmadığı sürece iddia etmek doğru değildir.

Eğer bid'at ve günahları küfür ihtiva ediyorsa o zaman o kimsenin imamlığı [ve ardında kılınan namaz] caiz değildir.

Padişahlara [meşrû devlet başkanına] kılıç çekmek ve itaatlerinden çıkmak -zalim olsalar bile- caiz değildir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm)*, 'bir kimse imama itaatten ve Müslüman cemaatten ayrılırsa (ve bu halde ölürse) cahiliye ölümü ile ölmüş olur.'[323] diye buyurdu.

Ölen kimsenin ardından okunan duadan ölüye bir fayda vardır. Sadaka vererek, Kur'ân okuyarak veyahûd başka bir hayırlı amel yaparak sevabını ölmüş bir kimseye gönderince, o [ecir] ölmüş kişinin ruhuna ulaşır ve ona fayda verir. Sahih hadislerde ölüye dua okumak [gerektiği] bildirilmiştir. Özellikle de cenaze namazında. Selef-i salihîn bu hususu rivayet etti, Müslümanlar da icmâ ettiler. Eğer faydası olmasa [bunca rivayet ve icmâın] abes olması gerekirdi. Kur'ân-ı Azîm'de ölülere dua etmeye dair çok âyet vardır. Sa'd bin Ubâde hazretleri, Muhammed *(aleyhisselâm)^;* 'Ya Rasûlullâh, Ümmü Sa'd vefat etti, [onun hayrına vereceğim] sadakanın hangisi daha faziletlidir' dedi. Peygamberimiz *(aleyhisselâm)* 'su' faziletlidir dedi.[324] Sa'd hazretleri bir kuyu kazdı ve dedi ki, 'bu Ümmü Sa'd içindir.'[325]

[Birgili Mehmed Efendi der ki:] Evlâdıma, dostlanma ve bütün din kardeşlerime yani âkil ve baliğ olanlara vasiyetim şudur ki; kitabın başından buraya gelinceye değin izah edilen i'tikâd üzere olsunlar. Bu i'tikâdın dışında kalmaktan sakınsınlar. Çünkü i'tikâdda bid'at çok tehlikelidir.

Eğer söz konusu bid'at, küfre delil olacak bir anlam taşıyorsa [açıktan ilan edilen] diğer küfür ile arasında bir fark yoktur. Söz konusu bid'at, küfre delil olacak bir anlam taşımıyorsa [i'tikâdda bid'at üretmenin kendisi bile] büyük günahlardandır, küfrün bir derece aşağısmdadır.

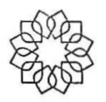
---

323 Müslim, 1848.

324 Yani ölünün ardından ona bir şey ulaşmaz demedi.

325 Ebû Dâvûd, 1681.

Vasiyet ettiğim üzere bir i'tikâd sahibi olanlar tam mânâsıyla mü'mindirler. Böyle bir îmânda şüphe yoktur. Bu kimse Ehl-i Sünnet ve Cemaat üzere, Peygamberimiz *(aleyhisselâm)\n* müjdelediği fırka içerisindedir. Allah Teâlâ hiçbirimizi bu i'tikâddan ayırmasın. *Âmin.*

[İ'TİKÂDÎ VE AMELÎ] MEZHEBİMİZ

Âkil ve baliğ olduktan sonra erkek olsun kadın olsun her mü'minin i'tikâdda ve amelde mezhebini bilmesi/tanıması gerekir. [Bir kimseye] 'i'tikâdda mezhebin nedir?' diye sorulsa, 'Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebidir' diyerek cevap vermelidir. [Bu mezheb] Ebû Mansûr el-Mâturîdî[326] [ö. 333/944] ile Ebu'l-Hasan el-Eş'arî[327] [ö. 324/935] hazretlerinin ortaya koyup [izaha kavuşturdukları] i'tikâdî başlıklardan müteşekkildir. Bu iki âlim [ve onları takip edenler] arasındaki ihtilaf zararlı cinsten [ihtilaf] değildir. Her kim Rasûlullâh'm ashâbmın ve cemaatin i'tikâdî üzere ise bende o i'tikâddayım.

Peygamber Efendimiz *(aleyhisselâm),* 'Ümmetim yakında yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır ve bir tanesi hariç tümü cehennemdedir' dedi. Ashâb-ı Rasûl, '[cehenneme gitmeyecek olan] o fırka kimlerdir?' diye sual ettiler. Rasûl-i Ekrem, 'benim ve ashâbımm i'tikâdî üzere olanlardır' dedi. Onların [ashâbın] i'tikâdî, buraya gelinceye dek anlattığımız şeylerden ibarettir. Ehl-i Sünnet ve Cemaat i'tikâdmın hak, ondan başka her yolun bâtıl olduğunu bil. İ'tikâdda hata affedilir işlerden değildir çünkü i'tikâd kat'î/mütevâtir deliller ile sabittir.

[Bir kimseye] 'amelî mezhebin nedir?' diye sorulsa, [onun], 'İmam-ı Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit'in mezhebi' diye cevap vermesi gerekir. [İmam Ebû Hanîfe], âbid, zâhid, ârif, Allah'tan korkan ve ilmi ile O'nun rızasını talep eden büyük bir kimsedir. Faziletleri ve güzel hâlleri pek çoktur fakat onları ayrıntılı bir şekilde sunmaya bu kitap [planlanan hacmi itibariyle] uygun değildir. [Bu mezhebe mensup kimse] Ebû Hanife'nin mezhebi

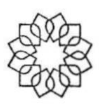
---

326 Hayatı hakkında geniş bilgi için bz.; Melikşah Sezen, *Mâtıırîdiyye 'Tevekkül Dönemi',* Kökler, 2018.

327 Hayatı hakkında geniş bilgi için bz.; Melikşah Sezen, *İstihsânıı'l-HavdfiİlmiT Kelâm Risalesi'nin Tercüme ve Şerhi,* Kökler, 2016.

haktır bunun dışındaki mezhebler bâtıldır dememelidir. Çünkü şer'î meseleler [kahir ekseriyetle] zannî delillerle çözüme kavuşturulmuştur ve Allah katında [her müctehidin çözümü] birdir. Müctehidin ictihâdma uygun amelde bulunması vâcibdir. Eğer ictihâdında hata etmişse [kasıtlı yapmadığı için] masumdur ve hanesine [niyeti dolayısıyla] bir sevap yazılır. Eğer ictihâdında isabet etmiş ise [hem niyeti hem de isabetli hükmü dolayısıyla] hanesine iki sevap yazılır. [Hanefî mezhebi mensuplarına göre] Hanefî mezhebi, [ictihâdlarında] hata ihtimali olan bir hak mezheb; diğer mezhebler ise [ictihâdlarında] doğru olma ihtimali bulunan hatalı mezheblerdir. Bu sözün izahı, kötü ahlâk konusunu açıkladığımız yerde sunuldu.

Hak Teâlâ kullarına birçok şeyi emretmiş, birçok şeyi yasaklamıştır. Bu emir ve yasakların bir kısmı Kur'ân ile bazıları da Peygamber *(aleyhisselâm)\n* ağzından dökülen gerek hadîs-i kudsî gerek hadîs-i nebevi ile bildirilmiştir. [Bildirilme ciheti hangi yol olursa olsun] tüm emir ve yasaklar ancak Allah Teâlâ'nın bildirmesiyledir. Peygamber *(aleyhisselâm)* tebliğ edendir. Rasûl-i Ekrem, bazı şeylerin vâcib, bazı şeylerin harâm, bazı şeylerin tahrîmen mekruh ve tenzîhen mekruh, yine bazı şeylerin sünnet ve müstehab olduğunu bildirmiştir.

FARZ

Farz; Allah'ın emrettiği ve delil ile sabit olan -yani tıpkı Kur'ân'ın sabit oluşu gibi kat'î bir delâlet ile sabit olan- şeylerdir. Âyetlerle sabit olan bir farzı terk eden bir kimse o farzı hafife alma ya da inkâr etme kastı taşımadığı sürece sadece terkinden dolayı kâfir olmaz fakat cehennem azabına layık olur. İnanmayan, hafife alma düşüncesi ile terk eden ve aldırış göstermeyen bir kimse ise kâfir olur. Tıpkı îmân gibi altı temel farzı kalb ile tasdik dil ile ikrar etmek her âkil ve baliğ kimseye farzdır. [Bir kimse] bu altı farzdan birini inkâr etse yahud şüphe etse mü'min olamaz. [Söz konusu altı farz:]

[I] Abdest almak,

[II] Cünüplük hâlindeyken guslederek arınmak,

[III] Beş vakit namaz kılmak,

[IV] Ramazan orucunu tutmak,

[V] Muhtaçlara zekât vermek -ki zekâttan mükellef olacak derecede varlıklı olmak, aslî ihtiyaçlar dışında iki yüz dirhemlik gümüş [miktannca] kıymete sahip olmakla ve bu sahipliğin üzerinden bir yıl geçmiş olmakla olur.-

[VI] Hacca gitmek -hacca gidip dönünceye kadar ki sürede, geride bakmakla yükümlü olduklarının ihtiyacını karşılayabilecek durumda olan bir kimse bu farzdan mükellef olur.-

Bu farzların delilleri konuların ayrı ayn ele almacağı bölümlerde beyan edilecektir.

VÂCİB

Vâcib, Allah'ın buyruklarından olmakla birlikte delâleti kat'î olmayan [kat'îye yakın bir kuvvetteki] bir emirdir. Vâcib olan emri yerine getirmeyen günahkâr olup azaba müstahak olur fakat vâcib olduğuna inanmayan ve [söz konusu emirden kastın yahud delâlet derecesinin farklı olduğuna inanan] kâfir olmaz. [Yatsı namazından sonra kılman] vitir namazı, zengin Müslümanların hacılarla birlikte kurban kesmesi ve Ramazan [ayında] bayramında fitre vermek gibi emirler vâcib amellerdir.

MUBAH

Mubah ne sevap ne de günah şeklinde bir karşılığı olmayan şeylere denir. Hakkında herhangi bir yasak bulunmadığı gibi sevap getireceği de bildirilmemiş ve her ihtimale aynı derecede serbest olan oturmak, yürümek, yatmak gibi fiiller mubahtır.

HARÂM

Harâm, Allah Teâlâ'nın kat'î delille yasaklamış olduğu şeylerdir. [Harâm kılınmış bir şeyi yapan] cehennem azabına layık olur. [Harâma] helâl diyen kimse kâfir olur. Haksız yere adam öldürmek, zinâ etmek, köpek artığını yemek-içmek -çünkü köpek artığı necistir- harâm kılınmış şeylerdendir.

MEKRUH

Mekruh, ihlal edeni günah sahibi kılan fakat inkâr edeni kâfir kılmayan emirlerdir. [Mekruhu işleyenler] İlâhî ikaza ve şefaatten mahrumiyete muhatap olurlar. At eti yemek türünden bazı mekruhların, tenzîhen mekruh olduğu da söylendi tahrimen mekruh olduğu da söylendi -ki sahih görüş budur- bazı ulemâ da mütereddit kaldı. Kalbime gelen ilham vasıtasıyla İmam-ı Azam hazretlerinin tahrimen mekruh gördüğünü anladım. Abdurrahîm ve *Hidâye* sahibi [Burhâneddîn el-Merginânî (ö. 593/1197)] de tahrîmen mekruh olduğuna meylettiler.

SÜNNET

Sünnet, Rasûlullâh *(aleyhisselâm)\n* muhtelif zamanlarda yaptığı fiillere denir. Sünneti yapmak sevaptır, terkinden azab gerekmez fakat ilahi ikaza ve şefaatten mahrumiyete sebep olur. Dişlerin sararması durumunda, ağız kokusu hissedildiğinde, uykudan uyandıktan sonra, namaza durmadan önce ve abdestin peşinden, bu beş yerde/zamanda misvak kullanmak müekked sünnettir. Namaza durmadan evvel kullanmak mekruhtur diyenlerin sözü merduttur. Dişi/diş etini kanatma endişesi duyanların hafif hafif sürmesi uygundur. Misvak kullanımını terk etmemek gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'misvaklı olarak kılınan bir [rekât] namaz, misvak kullanmadan kılınan 70 [rekât] namazdan daha efdaldir' diye buyurmuştur.

Cemaat ile -husûsan mescidde cemaate iştirak ederek- namaz kılmak kuvvetli görüşe göre vâcib, bir kısım ulemâya göre ise farzdır. Erkek çocuklarını sünnet ettirmek [sünnettir]. Hazret-i imam [Ebû Hanîfe'ye erkek çocukların sünnetinin en efdal vakti sorulu, o da cevaben] vaktini bilmiyorum, demiştir.[328]

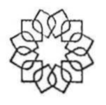
---

328 "Bir hükmün deliline vakıf olmadıkça, o konuda 'bilmiyorum' demek, cevabı verenin Allah korkusuna delâlet eder." (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

[Kişinin] evlendiği vakit [insanlara] helâl maldan bir ikram sunması/yedirmesi [de sünnettir.] Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm),* [bir gün] Abdurrahman b. Avf *(radıyallâhu anhu)* hazretlerinin üzerinde san bir şey [kıyafet] gördü, 'bu nedir ya Abdurrahman' diye sual etti. O, 'evlendim ya Rasûlullâh' dedi. [Hazret-i Peygamber ona], 'bir koyun [dahi olsa] düğün [nimeti] için ikram et' diye buyurdu.

MÜSTEHÂB

Müstehâb, Rasûlullâh'ın bir-iki defa yahud bundan biraz fazla sayıda [ama nihayetinde sınırlı olarak] yaptığı fakat çoğunlukla da terk ettiği şeylerdir. Bu gibi şeyleri yapana sevap vardır lâkin yapmayana azab ya da şefaat mahrumiyeti gerekmez. Nafile namaz kılmak, nafile sadaka vermek ve nafile oruç tutmak gibi [fiiller müstehâbdır.]

İCTİHÂDIN LÜZÛMU VE MEZHEBLER ARASINDAKİ İHTİLAFIN SEBEPLERİ

Allahu Teâlâ'nın kitâbında ve Rasûlullâh'm sünnetinde bulunan buyrukların bir kısmı açıktır yani delâleti kat'î ve anlamı anlaşılır olduğu için her okuyan ister müctehid olsun ister mukallid ister zeki olsun ister ganî o buyrukları anlar. Bazı buyruklar ise [anlam yönünden] gizlidir yani delâleti zannî ve kapalı olduğu için onun sahih anlamını ancak âlim olan kimseler anlar. Hak -Teâlâ; âlimler çalışsınlar da kendi kitabından ve Rasûlünün sünnetinden bu kapalı ve gizli anlamları ortaya çıkarsınlar, onunla amel etsinler ve başkalarına da öğretsinler diye emir buyurmuştur. [Allah, bu buyruğu yerine getiren âlimlere] kapalı anlamları öğrenip öğrettiği için, amel ettiği için ve başkalarının ameline vesile olduğu için çok sevaplar verecektir. [Bazı buyrukların] gizli olmasındaki hikmet, ona ulaşmak isteyen kulların zahmetine daha fazla ecir vermektir. Eğer ki bir âlim [gizli buyrukları anlamak üzere] elinden geleni yapar ve şer'î ölçülere riâyet ederse [ve buna rağmen ortaya çıkan bazı] yanlış anlayışlarından ötürü mazur olur. Çünkü kul, gizli/kapalı muradı tespit etmekle mükellef kılınmayıp yalnız bunu anlamak için gayret etmekle mesul olduğu için olası bir hatadan dolayı mazur görülmüştür. Ona hata ettiği ortaya çıkmadığı sürece günah yazılmaz fakat hatası aşikâr olur da hatasından geri dönmez, onu tashih etmez ise günahkâr olur.

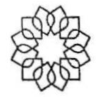
[Allah Teâlâ] ictihâd etme derecesini haiz olmayanlara emir buyurdu ki onlar, ictihâd edebilen müctehidlerden birine uyup, onun sözüne uysunlar ki mazur olsunlar, yaptıkları işlerde günaha bulaşmasınlar. Eğer ki; 'âlimlerin [fıkhı/dini hak olarak ortaya koymak üzere] çalışmakla emrolunduğu bilinmektedir. Halbuki ashâb-ı Rasûl âlimlerin zirveleridir. Peki onlar neden bu konuda çalışmadı [eser te'lif etmedi], eğer bu konuda çalışmayı terk etmek uygun olmasa evvela onlar terk etmezdi, onlar neden terk etti?' şeklinde bir sual gelirse musannif [Birgivi] bu suale cevaben dedi

ki; 'Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellem)* dünyadan ayrıldıktan sonra ashâbı *(rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn)* azgın küffâr ile gaza etmenin, [zaman ve mekân hususiyetleri gereği] fıkhî ictihâdda bulunmaktan mühim olduğunu görüp buna yöneldiler. [Bu sebeple] Kitâbullah'tan ve hadîslerden ahkâm çıkarıp, bunları te'life yönelme imkânları olmadı. Yani elzem ve acil olanı diğer işlere tercih ettiler, öncelediler. Ayrıca onların ictihâd etmeye [ve bunu yazılı hâle getirmeye] ihtiyaçları yoktu. Zira ekseriyeti müctehiddi. Ne zaman kendilerinin çözüme ulaştırması gereken bir mesele oluşsa, ictihâd ederek onu çözüme kavuştururlardı. Öte yandan hâdiseler ve vakalar çeşitli değildi, belli hâdiselere şâhid oluyorlardı ki bu da daimî olarak ictihâdla meşgul olmamaları için önemli bir sebepti. Gaza ise elzemdi.

Ashâb-ı güzinin dünyadan ayrılmasından sonra Ehl-i İslâm çoğaldı, [Müslümanların karşılaştıkları] hâdise ve vakalar çoğalıp çeşitlendi, ayrıca cehalet de arttı. Bu hâl, ictihâda eğilmeyi ve bunu insanlara ulaştırmayı gerekli kıldı. O vakit, dönemin âlimleri diğer meşguliyetlerden vazgeçerek ictihâda yoğunlaştılar. Zaten artık cihad ve gazaya iştirak edecek kişi de çoğalmıştı. Âlim zümresinin savaşlara iştirak etmesine lüzûm kalmadı. Onlara yönelen asıl lüzûm, fıkhî/dinî konulara eğilip ictihâdda bulunmaktı. Onlar da Kitâbullâh ve hadîs-i Rasûlden dinî ahkâm istinbat edip, yazdılar. Bu bilgilere/fıkha muhtaç olanlar [avam] ihtiyaç anlarında bu bilgilere müracaat ederek müşküllerini halledebildiler. Her âlim, ilmi ve kudreti nispetince gayret ederek ahkâm çıkarma vazifesini sürdürdü, ictihâdlarını halka beyan etti ve yazılı hâle getirdi ve âdeta kıyamete kadar gelecek/yaşayacak insanların cevaplanmayan ihtiyaçları yok denecek kadar azaldı. Allah Teâlâ, [bu güzide müctehidlerin] emek ve gayretlerini çokça mükafatlandırsın. Her bir müctehid âlime halktan/avamdan bir zümre tabi oldu. Yani insanlar onların istinbat ettikleri hükümler ile amel etti. Kimi İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye [ö. 150/767], kimi İmam Şâfiî'ye [ö. 204/820], kimi İmam Mâlik'e [ö. 179/795], kimi İmam Ahmed'e [ö. 241/855], kimi Süfyân es-Sevrî'ye [ö. 161/778],

kimi Dâvûd ez-Zâhirî'ye [ö. 270/884] ve kimileri de diğer müctehidlere tâbi oldular.

Müctehidlerin hepsi âlim ve kâmil insanlardır. [Müslümanlar] bugüne kadar bu kabul üzerine onlara uyup ictihâdlarıyla amel ettiler. Bütün müctehid imamlar i'tikâdda birdir, aralarında ayrılık yoktur. Hepsi fırka-i naciyedendir. Amele taalluk eden bazı konulardaki ictihâdlarında birbirlerine muhalefet ederler lâkin bu muhalefet Allah Teâlâ'nın izniyledir, [hak yolda oluşlarına] zeval vermez. Bir müctehid, ictihâdında neye hükmettiyse onun o konuda o hükümle amel etmesi vâcibtir. Bir kişi bu müctehid imamların hangisine tabi olursa olsun bu caizdir, kıyamette [o müctehide uyarak amel ettiği için sual olunmaz] cennete gider. Tabi olduğu imam hata etse bile bu o imama intisâb edene zarar vermez. Zira Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "ümmetimden hata ve unutarak günaha girmek kaldırıldı" buyurmuştur.[329]

329 Müctehidler de kasıtlı olarak hatalı ictihâdda bulunmayacakları için, tüm gayretlerini sarf ettikten sonra hatalı ictihâdda bulunsalar dahi onlar ve onlara uyanlar mazur olurlar.

HANEFÎ MEZHEBİ VE DİĞER MEZHEBLER HAKKINDA TAFSİLATLI BİLGİLER

Birgili merhumun vatanı olan Birgi kasabası, Aydın, İzmir, Bursa, İstanbul, Konya ve bunların etrafındaki köy, kasaba ve şehirlerde hep İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebi meşhur ve yaygın olmuştur. Bu bölgedeki [Anadolu] insanlar, onu imam kabul etmişlerdir. Diğer müctehidlerden üstün, ictihâdlarında isabetli, ilim ve verâda yüce olduğu için bu bölgelere evvela onun adı/mezhebi gelmiştir. [İmam Ebû Hanîfe] Rasûlullâh'ın *(sallallâhu aleyhi vesellem)* hicretinden seksen yıl sonra doğmuş, hicretin yüz ellinci yılında vefat etmiştir. Ömrü yetmiş yıldır ve pek çok talebesi mevcuttur. Talebelerinden olan Ebû Yûsuf [ö. 182/798], Muhammed [eş-Şeybânî ö. 189/805] ve Züfer [ö. 158/775] ile diğer talebeleri hep müctehid derecesine nail olmuş âlimlerdir; Kur'ân'dan ve sünnetten pek çok ahkâm çıkarmışlardır. Bazı meselelerde hocalarına muhalif görüşleri bulunmaktadır. Kendi anlayışları/fıkhî istinbatlarına göre hocalarına muhalefette bir beis yoktur. Bunların muhalefetleri, İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in muhalefeti gibi değildir. Üstatlarına pek çok yerde [bilhassa usûlde] mutabık olurlar fakat İmam Şâfiî ve İmam Mâlik gibi imamların muhalefeti hem çok yerdedir [usûldedir] hem de ittifakları çok nadir meselelerdedir. Bu sebeple onlar başka bir mezheb olarak anılırlar. Aslında her müctehidin ictihâdları kendi başına bir mezheb sayılır.[330]

Ebû Hanîfe mezhebine müntesip olan bazı kimseler [bazı zaruri konularda/hallerde] diğer müctehid imamların mezhebi kavlince amel etse bu ameli caiz olur.[331] Çünkü her müctehidin

---

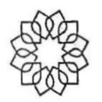
330 Birbirine mutabık olan müctehidler, ilk ictihad sahibine muvafakat edip aynı mezhebten olarak anılırlar.

331 Müctehid imamların ictihâdlannın kolaylarını cem edip, zorlarını ve meşakkatli gelenlerini dikkate almamak üzere bir telfik zemmedilmiş, merdûd bir yoldur. Mezheblerin birleştirilmesinin cevazı ancak zaruret hal ve anlarına

ictihâdı kendi dairesinde meşrudur, onunla amel caizdir. İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanîfe vefat ettiği sene [hicri 150] doğmuştur. İlim ve fazileti, zühd ve takvası, verâsı ve gayreti yücedir. Peygamberimizin pâk neslindendir. Ayrıca adı anılan diğer imamlar, İmam Ahmed ve İmam Mâlik ile diğer müctehid imamlar da fazilet ve kemâl sahibi olmakta, zühd ve takvada zirve şahsiyetlerdir. Allah Teâlâ bizleri şefaatlerine nâil eylesin. [Âmin.]

Zann-ı galibimiz odur ki, Ebû Hanife'nin ictihâdlarındaki isabeti/sevabı hatasından çoktur. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe diğer imamlardan yücedir ve ona tabi olanlar, diğer imamlara tabi olanlardan [ahirette] yüksek derecelere nail olacaktır.

Amelî olarak Hanefî mezhebine mensub olmanın mânâsı: amelde ve ibadette yani ticaret ve diğer ahkâmda onu kendime imam edindim, ona uydum, Kitâbullah'tan ve hadisten anlayıp istinbat ettiklerini kabul ettim, onun sözleriyle amel etmeyi tercihimle niyet ettim demektir.

münhasır makbul addedilmiştir. Keyfi bir şekilde nefsani arzular ve temayülle telfike gitmek münasip değildir.

KÖTÜ AHLÂK

Buradan itibaren kötü huylar/özellikler zikrolunacaktır. Evlâdıma ve dostlarıma vasiyetim odur ki, kalplerini bu kötü huylardan arındırsınlar. Mü'minlere sû-i zan etmekten, yani bir kimseyi mutlak kötü olan bir fiiline/durumuna şâhid olmaksızın küçük bir kötü fiili/durumu/sözünden ötürü şüphe ve yetersiz bilgiyle hareket edip kötüye nispet etmekten sakınarak mümkün olduğu müddetçe iyiye yormalıdır. Fakat açıktan bir günah ve kötülük işlerse bu durumda zann-ı galip oluşur. Böyle açıktan bir günaha şâhid olunduğu bir durumda ise o kimselere Allah adına buğz etmek sû-i zan olmaz.

Riyadan da sakınmak gereklidir. Riya, ibadet yoluyla dünya menfaati temenni etmektir. [Bu öyle büyük bir günahtır ki;] bunun üstünde küfür ve i'tikâdî bid'at vardır. Kalbin [bu gibi] bâki kalan afetlerinin tümü yaramaz/faydasızdır. Onun için onlara şirk-i asgar [gizli şirk] denilmiştir.

[Mü'minler] Kur'ân-ı Kerîm'i para karşılığı okumaktan özellikle sakınmalıdırlar. Kur'ân okumanın karşılığında alman para harâmdır. Kur'ân'ı dünyalık elde etmek için okumak kişiyi günahkâr ve âsi kılar.

Hasetten sakınmak gerekir. Haset, bir kimseye verilen nimetin zayi olmasını [elinden çıkmasını] yahud bir kimsenin arzu ettiği nimete ulaşamamasını istemektir. Fakat, bir kimse kendisine nasip edilen ilim, mal, sıhhat ve evlâd gibi nimetlerin kadrini bilmeyip, onlar için şükretmese ve bunları kötüye kullansa, bu nimetlerin zayi olması [elinden çıkması] için temennide bulunmak haset değildir. Belki onun iyiliğinedir. Mesela herhangi bir kimsenin çok malı olsa lâkin o malın kendisine dinî dünyevî faydası olmasa[332] hatta günah ve kötüye sarf etse ya da bir kimsenin çok ilmi olsa ama onunla dini uygulayıp, kendini ilerletmese de ilmini

332 Yani dinine hem bu dünyada hem de ahirette fayda verecek işlerde kullanmasa.

dünyalık elde etmek üzere kullansa onların malının ve ilminin zevalini istemek -o mal ve ilimle günaha düştükleri için- caizdir.[333]

Bir kimsenin dünya ve ahiret kazancı için kullandığı nimetleri gibi benim de nimetim olsa [bende dünya ve ahiret faydası için kullansam] diye temennide bulunmak, onun malının zevalini arzulamak değildir. Buna haset değil gıpta denir. Gıpta harâm değildir hatta dini nimetlere gıpta etmek mendubdur. Yalnızca dünyevî nimetlere gıpta ise ayıplanmıştır.

Kibirden sakınmak gerekir. Kibir, kendini bir başkasından [herhangi bir konuda] üstün görmek demektir. Harâmdır ve çirkin bir huydur. Hadîs-i kudsîde bildirildiği üzere [Cenâb-ı Hak;] “Kibriyâ ridâmdır, azamet izârımdır. Bir kimse kendisini bu sıfata sahip görse onu cehenneme atarım” buyurmuştur. [Kibir] Şeytanın sıfatıdır. Hazret-i Âdem *(aleyhisselâm)'a.* secde emrolunduktan sonra geri durup “LJİ’’ yani ‘Ben Âdem’den daha hayırlıyım’ demiştir.[334] Bu sebeple kibirden kat’îyyetle kaçmak gerekir. Çünkü bu sıfat sebebiyle Allah ona lanet etmiştir.

Ucubdan sakınmak gerekir. Ucub, kişinin yaptığı ameli kendinden [bir meziyet] bilmesi ve [yaptığı amele] gözünde yüksek bir mevki vermesidir. Amel ve ibadeti îfa edebilmenin Allah Teâlâ’nın tevfik ve ihsanıyla erişilen bir nimet olduğundan gafil olarak [kendinden bilerek] onu güzel [ve üstün] bir iş olarak görmek ne kötüdür. Ucubun sebebi cehalettir; ilacı ise her şeyi yaratanın Allah Teâlâ olduğunu bilmektir.

Kin gütmekten/tutmaktan sakınmak gerekir. Kin, dünyalık bir sebepten ötürü [bir kimseye] incinip onu kalpten sevmeyi bırakıp [o kimseden] nefret etmek, ona düşmanlık beslemektir. Bu harâmdır fakat bir kimseyi yaptığı zulümlerden ötürü yahud

---

333 Fakat bu zevali arzu ve temenni eden kişinin niye t-i halis sahibi olup, hasetten en küçük bir parça taşımaması icap eder. Yoksa mü’min bir kimsenin iyiliğini temenni ediyor görüntüsü altında hasetine kisve-i şer’î giydirip daha büyük bir günaha düşmesi söz konusu olacaktır.

334 A’râf, 7/12.

günah ve kötülüklerinden dolayı sevmemek güzeldir. Buna Allah için gazab etmek, O'nun rızasını kazanmak niyetiyle [kötü olan şeye/kişiye] kızmak denir.

Dünya zevklerini talepten sakınmak gerekir. Eğer dünyalık zevk harâmdan geliyor ise bu zevk ve eğlence de harâmdır. Eğer ki dünyalık zevk helâl bir şeyden geliyor ise bu eğlence ve zevk harâm değildir fakat helâl dahi olsa dünya zevklerine gönül verip onlara düşkünlük kötülenmiştir. Hazret-i Peygamber *(sallallâhu aleyhi ve sellem)*\ "Dünyayı sevmek bütün günahların başıdır" diye buyurmuştur. Dünya, [Allah katında] kokuşmuş bir leş[335] mesabesindedir ve Allah Teâlâ [sevgisinin] düşmanıdır çünkü kişiyi ibadetten uzak düşürür. Bu sebeple dünya zevklerine dalan bir kimsenin cennetteki derecesi düşük olur. Dünya çile ve meşakkat yurdudur, burada zevk talep edip bunun peşinde koşmak ahmaklıktır. Zevk-i hakiki ancak cennettedir. Aklı olan kimsenin dünyaya gönül bağlamaması gerekir.

Şöhret/makam sevgisinden sakınmak gerekir. Dünya sevgisinin bir tezahürü olarak şöhret ve makam sahibi olmayı temenni etmek -velev ki kâdı ve vâiz gibi dinî bir makam olsun- kötüdür. Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellem);* "İki aç kurdun bir kimsenin üzerine saldırması ile ona vereceği zarar, makam sevgisinin vereceği zarardan daha hafiftir" buyurmuştur. Bir aç kurt, çobanı olmayan bir koyun sürüsüne rastlaşa ondaki koyunlardan bir tanesini dahi sağ bırakmaz, o sürüye böyle bir zarar verirken, makam sevgisine düşen kimsenin hali nice olur! Eğer ki tanınma ve makam sahibi olma arzusu dünya sevgisi ve nimeti için değil de dinin ihyâsı ve hakikatin tahkimi için olursa o vakit o kötü olmaz bilakis güzel ve faydalıdır.

335 Dünya sevgisinin Allah indinde kokuşmuş bir leş olması (cîfe-i mel'ûn) îsâ *(aleyhisselâm/a* nispet edilen bir diyaloga atıfla böyle anılmaktadır. Bz.; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* II, s. 89. Ayrıca mezkûr teşbih, İmam Gazâlî'nin *Şerhu Esmâ'ü'l-Hüsnâ'sında* da aynı konu hakkında kullanılmaktadır.

Bir kimsenin dünya sevgisinden, dünyalık zevklere düşkünlükten ötürü uzun bir ömre sevgi beslemesi, talep etmesi kötüdür ve bundan sakınmak gerekir. Fakat daha fazla ibadet etmek ve daha çok sevap kazanabilmek için uzun bir ömür talep etmek kötü değil bilakis güzeldir. Peygamber Efendimiz *(aleyhisselâm)^*, "en hayırlı insan kimdir?" diye sual edildi. 0 da "ömrü uzun olup ameli güzel olandır" diye cevap buyurdu. "En şerli insan kimdir?" diye sual edildi. Ona da "ömrü uzun olduğu halde faydalı ameli olmayandır" diye cevap buyurdu.

Nefsin arzularına tabi olmaktan sakınmak gerekir. Nefs ki -helâl olsun harâm olsun- kişiyi sadece giyinmek, yemek, içmek ve şehvetle alakadar eder.

Fakirlik korkusundan, fakir olma endişesinden sakınmak gerekir. Fakirlik korkusu en çok kötülenen hasletlerdendir.[336]

Allah Teâlâ hakkında kötü düşünce ve kanaatlere sahip olmaktan sakınmak gerekir. Allah Teâlâ'nın bizim hakkımızda verdiği bir takdirden razı olmamak, ondan incinmek, beğenmemek [Allah Teâlâ'nın bize zulmettiğine yahud hakkımız olanı vermediğine ya da başka bir kötü ve yanlış bir düşünceye dayandığı için] zemmedilmiştir. Bu tür düşünceye sahip olan bir kimse günahkâr olur.

İnsanların beğenisine/alkışına mazhar olmak arzusundan sakınmak gerekir. Bu haslet riyanın alameti ve delilidir.

Nefsin arzuları için birilerine kızıp öfkelenmekten sakınmak gerekir. Fakat Allah için gazablanmak methedilen güzel bir haslettir. Çirkin görülen bir kimseye dini gayreti dolayısıyla öfkelenmek gibi şeylerdir.

---

336 Fakirlik korkusunun bu derece kötülenmesinin sebebi, kişinin Allah'ın rahmeti, merhameti, adaleti ve Rezzak oluşuna itimadını ortadan kaldırmasıdır.

İnatçılıktan sakınmak gerekir. İnat, hakkı bilip, idrak edip yine de inkâr etmek, onu kabule yanaşmamak, diretmektir. Böyle bir tavır kibrin alametidir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete girmez" diye buyurup ondan sakındırmıştır.

Dünya nimeti elde etme arzusu ile hırslanmaktan sakınmak gerekir. Bu, bir başkasının elinde olan şeye göz dikmektir.

Tamâdan [Açgözlülük] sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "fakir [icabete] hazırdır" diye buyurmuştur.

Buhuldan [cimrilik] sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "Müsterih olun, [bilin ki] her cömert kulunu cennetine koymak Allah Teâlâ'ya vâcib mesabesindedir, ben ona kefilim; her cimri kulunu cehennemine koymak Allah Teâlâ'ya vâcib mesabesindedir" demiştir. Ashâb, "cömert ve cimri kimdir?" diye sual edince, Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "cömert malında Allah Teâlâ'nın hakkına özen gösteren; cimri malındaki Allah Teâlâ'nın hakkına riayet etmeyendir, harâmîdir [harâm yiyen]. Fakat isrâf olacak derecede infak etmek cömertlik değildir" diye buyurmuştur.

Zengin kimseleri mal varlığından ötürü yüce görmek ve yüceltmekten sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "bir kimse bir zengine varlığından ötürü tazim etse dininin üçte ikisi gider" buyurmuştur.

Fakirleri yoklukları sebebiyle hakir ve aşağı görmekten sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "fakirler cennete varlıklı kimselerden beş yüz yıl evvel girer" diye buyurmuştur. [Ayrıca;] "Allah Teâlâ, [fakir olduğu halde] ailesinin geçimini [helâl yoldan] temin eden ve harâmdan kaçman fakiri sever" diye buyurmuştur. Bu nedenle fakir kimselerin Allah Teâlâ'nın sevilen kulları olduğunu bilmek ve Allah Teâlâ'nın sevilen kullarına hor gözle bakmanın ne çirkin bir iş olduğunu idrak etmek gerekir.

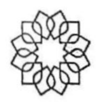
Başka insanların ayıplarını araştırmaktan sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "bir kimse mü'min arkadaşlarının ayıbını araştırırsa Allah Teâlâ'da o kimsenin ayıbını arar [ortaya çıkarır]; Allah Teâlâ bir kimsenin ayıbını ararsa o kimse evinden hiç çıkmayan biri dahi olsa onu rezil rüsva eder" diye buyurdu.

Emanete hıyanet etmekten sakınmak gerekir. [Peygamberimiz *(aleyhisselâm)}* "Güvenilir olmayan kimse mü'min olamaz" buyurdu.

İnsanları aldatmaktan/dolandırmaktan sakınmak gerekir. Bu ancak münafıkların sıfatıdır.[337]

Kalpten ahiret/hesap gününün korku ve hüznünü çıkarıp atmaktan sakınmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "hakiki mü'minin kalbi [cennete gitme veya cehenneme gitme düşüncesinden yana] emin olmaz, hesap gününün korkusu kalbinden tümüyle çıkmaz" diye buyurdu. Bunu azaltmanın yolu kalbi kötü hasletlerden arındırmaktır. Mesela cimriliğin arınması tasadduk ve infakladır. Cimrilik sahibinin tasadduk ve infakı devamlı hale getirip bunu huy edinmesi gerekir. Cimrilik onun zıttı olan ile ortadan kalktığı [kalpten arındırıldığı] gibi diğer kötü huylar da bunun gibi [o huyun zıttını ortaya koymakla] kalkar.

Kötü ahlâktan uzak olmak için, ahlâkı kötü hale getiren çirkin vasıfları daima hatırda tutmak gerekir. Gerek âyet-i kerimeler, gerek hadîs-i şerifler ve kelâm-ı kibarlar üzerine düşünüp bu kötü huylardan kurtulmak gerekir.

---

337 Allah'a hesap vereceğine gerçekten îmân etmiş bir kimse insanları aldatıp dolandırmaz.

GÜZEL AHLAK

Buradan itibaren güzel ahlâkın özellikleri beyan edilecektir. Evlâdıma, dostlarıma ve tüm din kardeşlerime vasiyetim odur ki, kalplerini bu güzel ahlâkın parçalarıyla doldursunlar.

Sabırla belalara, çilelere ve musibetlere katlanmak ve kimseye eziyet etmemek gerekir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde, "إِنَّمَا يُوَفَّى أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ öJJJ.UJI"[338] diye buyurdu. Yani meâlen 'musibetlere karşı sabredenlere hesapsız/sayısız ecir verilir' demektir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm)*, "bir kimsenin canına ya da malına bir musibet isabet etse de o kimse ondan şikâyet etmeyip, dile dökmeyip gizlese/sabretse o kimseyi bağışlamak Allah Teâlâ üzerine farz olur" buyurmuştur. Sabır her ibadetin ve her sıkıntıdan kurtuluşun aslıdır. Sabır, musibet anında işi/çözümü Allah'a havale edip [O'na güvenerek] beklemektir. Çünkü Allah Teâlâ herkesin durumunu, arzusunu ve niyetini bilmekte ve ancak O vermektedir. Akıbeti meçhul bir şey arzulandığı vakit 'eğer hakkımda hayırlı ise nasip et Ya Rab' diyerek niyazda bulunmak gerekir. Hakkında hayırlı olmayan şeyin [bil ki] yokluğu varlığından hayırlıdır.

Şükür sahibi olmak gerekir. Şükür, Allah Teâlâ'nın [kuluna verdiği] nimetlerini bilip bunlara karşı gereken tazim, kulluk ve ibadeti yerine getirmektir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde "لَئِن لَأَزِيدَنَّكُمْ ^j£JL"[339] [340] diye buyurdu. Yani meâlen 'Kullarım! Eğer siz [nimetlere] şükrederseniz Azimet-i Şanım hakkı için size verdiğim nimetleri arttırırım' Şükrün nimetin artmasına vesile olduğu gibi, şükrün terki de nimetin elden gitmesine ve İlâhî azaba sebep olur. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Azîm'inde "وَلَئِن كَفَرْتُمْ öj عَذَابِي"[340] diye buyurdu. Yani meâlen 'sîzler şükrü terk ederseniz bilin ki Benim azabım şiddetlidir.' Hakiki şükür, kulun tıpkı Allah Teâlâ'nın

338 Zümer, 39/10.

339 İbrâhîm, 14/7

340 İbrâhîm, 14/7

zatını idrakten aciz olduğu gibi [kendisine verilen nimetlere] hakkıyla şükretmekten de aciz olduğunu idrak ve itiraf etmesidir.

Allah Teâlâ'dan korku duymak gerekir. Allah Teâlâ bir hadîs-i kudsîde "Kulum dünyada Benden korkarsa kıyamet günü onu azabımdan emin kılarım; eğer ki dünyada azab etmeyeceğimden emin olursa kıyamet günü ona izzetim hakkı için korkumu tattırırım" diye buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın rahmetini ummak gerekir. [Kişi] her ne kadar zalim ve asi olsa da Allah'ın rahmetini ummalıdır. Cenâb-ı Hak bir hadîs-i kudsîde 'Ey Âdemoğlu! Sen dua edip rahmetimi umdukça senin için mağfiret ederim; sen yer ile gök arasını dolduracak derecede büyük hatalarla Bana gelsen -eğer ki şirke düşmemişsen- Ben sana mağfiretimi ihsan ederim; sen benden [rahmetimi umarak] bağışlanma dilersen Ben seni bağışlarım' buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın kazasına [takdirine] razı olmak gerekir. Peygamberimiz *(alcyhisselâm),* "Beş şey îmânın meyvesidir; [I] Allah Teâlâ'nın emrine teslim, kazasına razı olmak, [II] Allah Teâlâ'ya tefviz, [III] Allah Teâlâ'ya güvenmek, [IV] musibet anında sabır ve [V] dünyadan yüz çevirmek' buyurmuştur. Yine Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "dünya melundur ancak zikrullah ile meşgul olan, ona tabi olan âlim ve talebelere değil' diye buyurmuştur. Hakiki kurtuluş ve mutluluk az bir dünyalığa kanaat etmekle elde edilir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'kendisini zaruri ihtiyaçlardan kurtaracak kadar dünya malı ile alakadar olan kimse ahirette hakiki felaha erdi, nice rızıklara mazhar kılındı' diye buyurmuştur.

Cömertlik sahibi olmak gerekir. Cömertliğin zirvesi, kendisi ihtiyaç halinde bulunduğu halde ihtiyaç sahibi bir başka kimseyi gözeterek malını verebilmektir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'Allah'ın veli kulları özel sıfatlara sahip olarak yaratılmadı, [onları özel/veli kılan] cömert ve güzel huylara sahip olmalarıdır' diye buyurdu.

Minnettar bir şekilde zikreden ve her zikir ile ibadetin ancak Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanı olduğunu bilerek zikredip, itaat edenin sevabını [Cenâb-ı Hak] yüce kılar. Nimetler ve devalar devam ettikçe minnette şükretmek kişiye vâcibtir.

İhlâs sahibi olmak gerekir. İhlâs, bir ibadeti, dünyevî ve nefsi bir emeli içine bulaştırmadan yalnızca Allah Teâlâ'ya yakınlık elde etmek niyetiyle edâ etmektir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm)*, 'bir kişi dünyevî hiçbir karşılık beklemeyerek İhlâs üzere yalnız Allah'ın rızasını umarak beş vakit namazını kılıp zekâtını verse, Allah o kimseye razı olmuş bir şekilde karşılık verir' diye buyurmuştur.

Muaz b. Cebel *(radıyallâhu anh)*, Peygamberimiz *(aleyhisselâm)'ın*. kendisini Yemen'e gönderirken bir vasiyet/nasihat verdiğini ve "az da olsa İhlâs ile yapılan amel yeter" buyurduğunu söylemiştir. İhlâsın meyvesi ihsandır. İhsan, Allah Teâlâ'yı görür gibi [yakîn hâlinde] ibadet etmek ve rızık konusunda tevekkül ile yalnız Allah'a dayanmaktır. Bazı kimseler tevekkülü, kulun gücünün yetmediği şey için sabretmesi, o şeyi terk etmesi şeklinde tarif etmişlerdir. Sebeplere sarılmak tevekküle zarar vermez, onun için herhangi bir şeye muhtaç olanlara o şey için -velev ki dilenmek üzere- çalışmak/gayret etmek farz kılındı. Makamına ve malına, herhangi bir kâdıya, askere, paşaya, tüccara vb. güvenmeyip -çünkü bunlar da acizdir ve kendilerinde bir güç yoktur- Allah'a güvenmek, o murad etmedikçe hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini bilmek gerekir.

Tevazu sahibi olmak gerekir. Tevazu, kişinin kendini [Allah indinde] herkesten[341] daha düşük bir konumda görmesidir. Bu büyük kullara yakışan güzel bir haslettir. Kişinin mertebesini düşük görmesi hoştur ama bu hâlin kendini hakir görecek dereceye varması çirkindir. Bu durumun [belki] tek istisnası, bir talebenin hocasına ve diğer ilim ehline karşı düşük olduğunu düşünmesidir.

341 Tüm mü'minlerden. (Ebûbekir Bey)

Nasihat eden/alan olmak gerekir. Nasihat, başkalarının iyiliğini arzu etmek demektir ve vâcibtir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'الدِّينُ النَّصِيحَةُ' buyurmuştur. Yani 'dinin semeresi nasihattir.'

Hüsn-ü zan sahibi olmak gerekir. Hüsn-ü zan, her bir kimse ve Allah Teâlâ hakkında daima iyi düşünmektir. Mü'minlik alameti zâhir olan kimselere hüsn-ü zan vâcib, sû-i zan harâmdır. İyiye ve kötüye delâleti bulunan bir şeyi mümkün olduğu sürece iyiye yormak gerekir.

Affedici olmak gerekir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Azîm'inde "Jj ijJzü öj-»* i^lii"[342] diye buyurdu. Yani meâlen, 'affedici olmak takvaya daha uygundur' demektir. Eğer ki affetmenin zulmün artışına sebep olması gibi intikamı/ceza zorunlu hâle getiren bir sebep yoksa affetmek intikam almaktan daha efdaldir. İntikam [olması gereken haddin] üstünde olursa bu zulüm olur, ancak misliyle/dengiyle olması gerekir.

Nefsin arzularına karşı koymak gerekir çünkü nefsin arzuları daima çirkin şeyleredir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Azîm'inde "النَّفْسَûj yJJl ajL#"[343] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'nefs, çirkin işleri çokça emredicidir' demektir.

Mü'mine yakışan kendi eksik ve kusurlarıyla meşgul olup başkalarının halleriyle ilgilenmemek, ortadan kaldırılması mümkün olan kusurlarını gidermekle alakadar olmaktır.

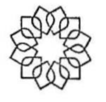
Kim hakkında olursa olsun yahud kimden gelirse gelsin hakkı kabul etmek gerekir. Hakikat her ne kadar acı olsa da kişinin hatasını itiraf ve ikrar edip, utanç duyması ve her ne zaman bir hatasını öğrenirse o hatasını düzeltmek için hızlı bir şekilde gayret etmesi gerekir.

---

342 Bakara, 2/237.

343 Yûsuf, 12/53.

Günahlardan tövbe etmek, ertelemeksizin tövbekar olmak gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'günahlarından tövbe eden hiç günah işlememiş gibidir' diye buyurmuştur. Günahlardan tövbe, kişinin hatasını fark edip Allah'tan korkusundan ötürü yapılınca muteberdir, başkasının korkusundan yapılan tövbe ise muteber değildir. Tövbe ettikten sonra yapılacak olan bir daha asla günah işlememeye azmetmektir. Kazası olmayan tövbe (tövbe-i nasuh) budur. Üzerinde kul hakkı olan bir kimse tövbesinin sahih olması için o kimseyle helâlleşmesi, Allah hakkını çiğnemiş ise kaza ve kefaret türünden vazifelerini ifâ etmesi gerekir.

TAKVA

Buradan itibaren takva konusuna temas edilecektir. Evladıma, dostlarıma ve tüm din kardeşlerime vasiyetim odur ki takvaya sıkıca sarılsınlar çünkü ondan daha efdal bir şey yoktur. Takva ehli olan insanlar Allah indinde ikrama mazhar olan kullardır. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Azîm'inde takvayı ve ehlini methettiği kadar başka hiçbir şeyi övmemiştir. Ameller takvasız gerçekleşirse kabul olmaz. [Cenâb-ı Hak] Kur'ân-ı Azîm'inde; ‘ JÜr iJj 5-jidr’[344] diye buyurdu. Yani meâlen, ‘Allah Teâlâ kurbanı ancak muttakilerin elinden kabul eder’ demektir. Kabul etmemekten maksad, salih ameller mertebesine dahil edilmemesi demektir yoksa muttaki olmayan kimselerin ibadetine sevap verilmez demek değildir. Muttaki olmayan [takva sahibi olmayan] kimselerin amelleri bâtıl [geçersiz] olmaz, kaza etmek yani yeniden ifâ etmek gerekmez, yapılmadığı zaman verilecek cezanın muhatabı olmaz, ifâsından dolayı sevap da kazandırır fakat muttakilere verilen sevap gibi olmaz.

Takva, [her türlü] günahlardan sakınmak demektir. Gerek kötü fiiller gerek gerek harâm olan men edilmiş şeylerin tümünden sakınmak gerekir. Onun için musannif [Birgivî *(rahmetullâhi aleyh)]* [sakınmayı] fiile tahsis etti. Takvanın kemâlinde kötü sözlerden ve düşüncelerden de sakınmak vardır. Bunu murad edenler yani takva ehli olmak isteyenler yedi uzvunu -ki onlar kulak, göz, dil, el, ayak, karın ve feredir- ve kalplerini kötü şeylerden sakınmaları gerekir. Her bir uzvu günahtan sakınmak için aklın zarurî oluşundan ötürü sekiz uzuv demedi [Bu yedi uzvu] günahlardan sakın, onlar cehennemin yedi kapısından girmenin sebebidir.

---

344 Mâide, 5/27.

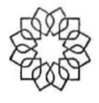
KULAKLARIN AFETLERİ

[Mü'minler] kulaklarını çalgı âleti dinlemekten sakınmalıdırlar. Musannifin [Birgivî'nin] şeşta[345], zurna, tabi[346], kopuz, kanun, ney gibi aletleri zikretmesi bu cümleyi tafsil etmekten ibarettir.

Yalan, gıybet, fuhuş dinlemekten de kulakları sakınmak gerekir. Fuhuş, kabahatli işleri açıkça işlemeye derler. [Kulakların bu afete muhatap olması] çoğunlukla cinsel münasebet veya [banyo-duş gibi] hacet giderme mahalline kulak kesilmekten kaynaklanır. Bu durumlara dair bir şey söylenmesi gerektiğinde bunları direkt söylemek mekruhtur. Edep sahibi kimselerin yapması gereken bu halleri kinaye yoluyla[347] ifade etmektir. Sâlihlerin âdeti budur. Peygamberimiz *(aley hisseldin),* 'fuhşunu dile getirenlerin cennete girmesi harâmdır' diye buyurmuştur.

Teğannî ile okunan Kur'ân, zikir ve şiiri dinlemekten de sakınmak gerekir.

[Bilhassa] bekar gençlerin yabancı kadınların konuşmalarına [fazlaca] muhatap olmaması, bundan sakınması gerekir.

---

345 Şeşta: Tambur.

346 Tabi: Davul.

347 Tuvalet ihtiyacını ifade etmek için ayak yolu, 100 numara gibi kinayeli sözlerin kullanılması gibi.

GÖZLERİN AFETLERİ

[Mü'minlerin] gözlerini hatâma bakmaktan sakınmaları gerekir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Azîm'inde, “لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ jJ”[348] diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'mü'minlere söyle, gözlerini hatâmdan sakınsınlar' demektir. Bir hadîs-i kudsîde, '[hatâma] bakmak iblisin zehirli oklarından bir tanesidir, bir kimse Benden korkusundan dolayı hatâma bakmayı terk etse, kalbine lezzeti hiç eksilmeyen bir îmân veririm' buyrulmaktadır.

Erkeklerin [birinin] göbek ile diz [kapağı] arasına bakması harâmdır. Göbek [deliği üstü] harâm değildir. Dize bakmak harâmdır.[349]

Kendisi ile nikahı harâm olan -kızı, annesi, nenesi, kız kardeşi, halası, teyzesi, kaynanası, üvey kızı, süt annesi, süt kardeşi ve azatsız cariyesi gibi- kimselerin de aynı şekilde bu sınırlar arasına bakmak harâmdır. Nâmahrem kadınların; yüzü, elleri -bir rivayete göre ellerin üstü avrettir- ve ayağı dışındaki her yeri harâm sınırındadır. [Bazı yerlerde] ayağa bakmanın da harâm olduğu söylenmiştir, sahih olan -şehvetle/begeni ile dahi bakılsa- ayağın harâm sınırı dışında olmasıdır.

Güzel olsun-çirkin olsun, genç olsun-yaşlı olsun kabirde çürümüş bir kadının kemiklerine bakmak -evladı ve kocası için dahi- caiz değildir. Bir kadının cesedine bakan kadın için ise göbek deliği ile diz kapağı arası harâmdır denilmiştir. Bir kadının başka bir kadını bu sınırlar haricinde -normalde- görmesi harâm değildir fakat şehvet söz konusu olursa o zaman harâm olur. Özür ve zaruret hali bu genel durumların dışındadır. Özür ve zaruretten doğan [uzun veya hatâma bakma] haller dokuzdur:

---

348 Nûr, 24/30.

349 Erkekler arası harâm sınır diz kapağı altı ile göbek deliği de dahil olacak hiza arasıdır.

[I] Zinâ suçuna şâhidliği için -mecburen- zanilere bakmak,

[II] Şâhidlik yapmak için bakmak,

[III] Kadı ile görüşmek,

[IV] Ebenin doğum anında bakması,

[V] Birlikte olmadan ayrılmayı taleb eden karı-koca arasında bekaret mevzuunda zuhur eden ihtilafın çözümü için kadına başka bir kadının bakması,

[VI] Sünnetçinin sünnet için [çocuğa] bakması,

[VII] Tedavi/ameliyat için bakmak,

[VIII] Evlenmeye niyetlenilen kimseyi tanımak üzere bakmak,

[IX] Satın almak üzere cariyeye bakmak.

Bir kimsenin vücuduna doğru, üzerinde vücud azalarını gösterirince/şeffafbirkıyafetvarkenbakmakcaizdeğildir.[350]

Kişinin hanımının vücuduna bakması harâm değildir. Fakat meşâyih, karı-koca da olsa tenasül uzvuna bakmamak münasip olandır demiştir. Fukaha, İbn Ömer *(radıyallâhu anhumâ)'dan* cinsel münasebet zevkini arttırmak için evlâ olanın tenasül uzvuna bakmak olduğu şeklinde bir rivayette bulundular lâkin muhaddisler bu rivayetin sübûtunun bulunmadığını bildirdiler.[351] *Düvelde*[352] Peygamberimizden "بَصَرَكَ إِلَّا عَنْ أَمَتِكَ وَامْرَأَتِكَ JoJ" şeklinde, eşin tenasül uzvuna bakmanın caiz olduğu ile ilgili 'gözlerini eşin ve cariyen hariç diğerlerine yum' mânâsında bir hadîs rivayet olundu.

---

350 Kendisini ifade edemeyecek durumda olan bir kimsenin [yatalak/dilsiz] vücuduna bakmak da harâmdır. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

351 Muzaffer Özak'ın hazırladığı sadeleştirmede bu rivayet tamamen ters bir mânâda, "evla olan, avretinin edep yerine bakmamaktır ki, cimanın lezzeti ziyade olup, nefsin arzusunu kırmak mümkün olsun" şeklinde hatalı olarak verilmiştir. Söz konusu sadeleştirmede bu tarz hatalı yerler fazlaca mevcuttur.

352 *Dürerü'l-Hükkâm,* Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) te'lif ettiği fıkıh eseri.

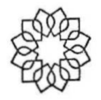
Bir kimseye; [evinin] kapı aralığından, bir açıklıktan, perdesini açarak içeri bakan, gözetleyen kimsenin gözünü çıkarması caizdir. Fakat bir kimsenin evinin kapısı olması [penceresinin perdesi olmasa] evin önünden geçen biri ev ahalisini uygunsuz görse, görene günah olmaz. Günah, ev sahibinin üzerinedir.

Müslümanlara hor gözle bakmaktan sakınmak gerekir. Kibirlenmek harâmdır.

Günah ve kötülükleri herhangi bir zaruret bulunmadığı halde izlemekten sakınmak gerekir.

Kayan yıldızın ardından bakmaktan sakınmak gerekir.

Dünyalık bakımından kendinden yüksek [imkânlara sahip] olanlara, ahiretlik bakımdan da kendinden aşağıda olanlara [kibir yahud haset ile] bakmaktan sakınmak gerekir.

ELLERİN AFETLERİ

[İnsanların,] elleri ile harâm şeyleri tutmaktan, helâlleri olmayan hanım ya da erkekle zaruret hasıl olmadan temastan sakınmaları gerekir. Bunlar caiz değildir. Yaşlı olan kadınların elini tutmakta, ayağını ovalamakta -şehvetten emin olursa- kişiye ruhsat vardır.

Herhangi birine haksız ve sebepsiz yere vurmaktan, rızkını [zorla] almaktan ve necasete [hayvan leşi ve insan/hayvan pisliği vb.] zaruret olmadan temas etmekten sakınmaları gerekir.

MİDENİN AFETLERİ

[İnsanların], karınlarını ister harâm li aynihî[353] olsun ister harâm li ğayrihî[354] olsun harâm şeylerden, isterse de mekruhlardan -ki bu insanların arasında tavuk ve kedilerin artığını yemek/içmek ile şüpheli durumdaki şeyleri tüketmektir- sakınmaları gerekir.

Tartmak şartıyla alınan bir şey satın alındıktan sonra tartılmaz ise onu tüketmek helâl olmaz. Fakat satılırken alanın yanında ölçülüp tartıldıysa tekrar tartmadan bunu tüketmek caizdir.[355]

353 *Harâm liaynihi:* Bizzat kendisi harâm olan şeylerdir. Domuz eti, kan vb.

354 *Harâm liğayrihi:* Bizzat kendisi harâm olmayıp başka bir sebeple harâm olan şeylerdir. Mesela elma normalde helâl bir meyvedir fakat çalınarak elde edilmiş bir elmayı tüketmek harâmdır gibi.

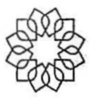
355 Sayı üşülünce satılan şeyler için de satışın ardından saymak gerekir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

TENASÜL UZVUNUN AFETLERİ

[Kişilerin] kendilerini zinâdan ve livatadan sakınmaları gerekir. Livata kişinin eşi, cariyesi ve gayrisi her kimle olursa olsun kesinlikle harâmdır.[356] Hayvanla ilişkiye girmekten kaçınmalan gerekir.

Hayız ve lohusalık dönemlerinde hanımlar ile ilişkiye girmekten, başka bir kimseye niyetlenerek hanımı ile cima etmekten sakınmalılar.

Cimaya tahammülü olmayacak [küçük/zayıf/hasta] zevce ile cima etmekten sakınmak gerekir. Cimadan ötürü zarar görmüş [iltihap/tahriş/yara vb.] zevce ile cima etmekten sakınmak gerekir. Cimanın ne olduğunu idrak edebilecek çağdaki herhangi bir kimsenin yanında [velev ki çocuk olsun] cima etmekten şiddetle sakınmak gerekir.

356 Livata normalde erkeklerin hemcinsleriyle beraber olması anlamında çirkin bir fiili ifade eder fakat burada müellif "cinsel birlikteliğe cevaz verilen yer dışındaki yoldan (ters ilişki) birlikte olmak" anlamında kullanarak mânâyı daha geniş kullanmıştır. Bz.; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livata", *DİA,* XXVII, s. 198-200.

AYAKLARIN AFETLERİ

[İnsanların] ayaklarını, harâm işleri yapmaya gitmekten yahud harâmın bulunduğu meclislere -ister harâmı işlemek isterse bakmak için- gitmekten sakınmaları gerekir. Anne ve babasının rızası olmadan gazaya gitmek gibi işler bu türdendir. Anne ve babası kâfir dahi olsa bir kimsenin, onların rızası olmaksızın cenge gitmesi caiz değildir. İsterse kendi dindaşları ile cenk etmeyi çirkin gördüklerinden razı olmadıkları zannedilsin. Helâk olma korkusu/ihtimali bulunan tüm seferler böyledir.

Eğer bir kişinin anne ve babası nafaka yahud hizmete ihtiyaç duyar durumda ise bu durumdaki kişinin [dinî] ilim öğrenmek için dahi onların rızasını almadan bir yere gitmesi caiz değildir.

Bir kimsenin mülküne, bağına, bahçesine izinsiz girmek caiz değildir lâkin bakımsız [hususî mülk olduğu anlaşılmayan], hududu, sınırı bulunmayan bir arazi ise buradan geçmekte herhangi bir beis yoktur.

Davet olunmaksızın ziyafete[357] gitmemek gerekir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'davetsiz giden hırsız gibi girer yağmacı gibi çıkar' buyurmuştur.

Bir başkasına haksız/sebepsizyere [ayakla] vurmaktan, hah ve kilim gibi şeylere -sahibinin rızası olmaksızın- basmaktan sakınmak gerekir. Bunlar caiz değildir.

---

357 Yemek ikramını gerektirecek kadar uzun bir misafirliğe davetsiz gitmek de bu kategoriye dahildir.

DİLİN AFETLERİ

[İnsanların] dillerini yalan sözden sakınmaları gerekir. Ağızdan çıkan söz kasıtsız [unutarak/sehven/yanlış hatırlayarak] yalan olursa o vakit mazur olur fakat kasıtlı şekilde yalan söylemek kesinlikle harâmdır. Üç yerde kasıtla yalan söylemek harâm olmaz:

[I] Hanımını razı edip, arayı bulmak için yalan söylemek,

[II] Savaş zamanında düşmana karşı yalan söylemek, "harp hiledir" denilmiştir,

[III] Müslümanların arasını düzeltmek, küslüğü barıştırmak için yalan söylemek.

Zalimin zulmünü engellemek, hakkı ortaya koymak, vaktiyle ebeveynler tarafından gerçekleştirilmiş nikah akdini bozmak için, çocukları ilme teşvik için, başkalarının sırrını ifşa etmemek ayrıca kendi günahını gizlemek için târiz ile konuşmanın mubah olduğu da söylenmiştir. Târiz, sözden zahir olan mânânın dışındaki bir şeyin murad edilmesidir. [Anılan] ihtiyaç anlarında bu usûl caizdir. Mesela bir kimse gelip 'yemek yiyelim' dese, [parasızlık yahud başka bir zaruretten ve karşıdakine ödetme zahmetinden ötürü] cevaben 'ben yedim' dense ve bu cevapla en son yediği vakti [mesela bir önceki gün akşam yemeğini] kastetse bu caizdir. Mesela altı lira verilen bir şey için 'beş lira verdim' desen bu da caizdir. Çünkü az çokun içinde bulunur.[358]

Gıybetten sakınmak gerekir. Gıybet, bir kimsenin ardından [o yokken] ayıbını sözle, el işareti yahud beden dili ile anlatmaktır. Böyle bir şeyin söylenebilmesi için sözü edilen şahsın o ortamda bulunması yahud hiç bilinmemesi/tanınmaması şarttır. Bir kimseye ardından sövmek de gıybettir. Fakat ona merhametinden ve ihtimamdan dolayı olursa bu gıybet sayılmaz. Bir kimsenin

358 Yani altı lira vermiş olan doğal olarak beş lira da vermiş olmaktadır.

suçunu inkâr ettiğini duyunca [hakikatin ortaya çıkması, bir mağduriyet oluşmaması için] o kimsenin suçunu dile getirmek de gıybet değildir.[359] Namaz kılan ve oruç tutan bir kimse dahi olsa eliyle, diliyle halkı incitse, zarar verse onu zararını önlemeleri için sultana [ilgili mercilere] haber vermek gıybet olmaz. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm);* "Gıybet zinâdan daha büyüktür" buyurmuştur. Bir kimse gıybet ediyorsa, bu kendisi için büyük bir musibettir ve bundan hemen tövbe etmesi gerekir. Fakat tövbe ile iş tamam olmaz, ancak hakkında gıybet edilen kimse ile helâlleşmenin ardından muteber olur. O kimse ile eğer tekrar görüşmesi mümkün değilse [ölmüş ise, taşınmış gitmiş ve yeri bilinmiyor ise vb.] o vakit tövbe ve istiğfar tek başına yeterli olur, helâlleşme şartı ortadan kalkar.

Gıybet yapılan kişide eğer gıybete konu olan kusur/ayıp varsa ondan [bahsedilen zaruret halleri dışında] bahsetmek harâm-ı kat'îdir. Eğer bu haller o kimse de yoksa bu iftira olur ki iftira çok büyük bir günah ve harâmdır. İftiranın en kötüleri; yalancı şâhidlik ve Allah ile Rasûlüne iftiradır. Bilmeden hadîs rivayet etmek Allah Rasûlüne iftira zümresindendir.[360] Tövbesi üç basamaklıdır: [I] Bir daha yapmayacağına söz verip azmetmek, [II] İşiten kimselerin yanında yahud onlara da ulaşacak bir platformda yalan söylediğini ikrar etmek, [III] helâllik dilemek. Gıybet eden kimseyi bundan men etmek ve ona yardımcı, destekçi olmamak gerekir.

Bir kimseyi maskaralığa[361], hafife ve alaya almak zemmedilmiş kötü bir iş ve harâmdır. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "İnsanları maskaralığa alanlardan bir kimse için cennette bir kapı açılır ve

---

359 Gıybet büyük bir günahtır. Bir kimsenin ardından gıybet yapmayı hafife almak işe çok çok büyük bir günah hatta küfürdür. "Bir kimse gıybet ederken kendisine 'gıybet harâmdır' denilse, o da 'gıybet etmem, onda olanı söylerim' dese bu kimse kâfir olur denmiştir." (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

360 Bilmeden hadîs rivayet etmek ifadesi, [I] hadîslerin sahih ya da mevzû olduğuna hiç alaka göstermeden her sözü Allah Rasûlü ile ilişkilendirmekten sakınmamak ile [II] amele, ahlâka, din sevgisine faydalı olur düşüncesiyle hadîs uydurmak anlamlarını ikisine de müsaittir.

361 Maskaralığa almak: Oynatmak, kuklaya çevirmek anlamında kullanılmıştır.

ona ‘gel, gel’ denir. O kimse üzüntü/endişe ile gelir ve fakat yaklaştığında kapı üstüne kapanır, o dışarda kalır. Bu hâdise çok defa tekrar eder ve nihayet ‘gel, gel’ denildiğinde o kimse gitmez olur.” diye buyurmuştur.

[Kişinin] kendini övmekten sakınması gerekir. [Cenâb-ı Hak], Kur’ân-ı Azîm’inde, “^1 أَنفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ ipjf U”[362] diye buyurmuştur. Yani meâlen, ‘kendinizi/nefsinizi övmeyin/temize çıkarmayın, Allah Teâlâ takva sahiplerini bilir.’

Bir kimsenin evladını, babasını, talebelerini, eserlerini ve bunun gibi [kendisi ile direkt ilişkili olan şeyleri] övmesi, kendini övmesi gibidir. Lâkin bunları övmek için değil de kendisine verilen nimetlere övgü için ansa bu caizdir.

Kötü konuşmaktan sakınmak gerekir ki bu kötü şeyleri bizzat kendi isimleri ile açıkça söylemektir.

Daha evvel zikredildiği gibi bir kimseye haksız/sebepsiz yere kötü söz söylemekten sakınmak gerekir.

Verdiği söze riayet etmemekten, yapılan anlaşmayı bozmaktan sakınılmalıdır. Va’d etmek/söz vermek tek taraflı, anlaşma ise çift taraflıdır. Kötü niyetlerle [aldatmak üzere] söz vermek yalandır ve harâmdır. Vefâ niyetiyle sözünden dönmek [yani sözünden dönmeyi arzu etmediği halde yapamadığı için mecburen sözünü terk etmek zorunda kalan kimsenin bu hareketi] caizdir fakat çirkin görülmüştür. İmam Ahmed [b. Hanbel] ve tâbiîleri nazarında verilen söz vâcib, sözden dönmek ise harâmdır.

Verilen sözden dönmekte güvensizlik ve münafıklık alameti vardır. Bu sebeple verilen sözden dönmemek gerekir.

---

362 Necm, 53/32.

KÜFÜR SÖZÜNÜN ZARARLARI

Küfür sözü söylememeye kesinlikle dikkat etmek gerekir. Çünkü bir kimse farkında olarak küfürlü söz söylese bütün ibadetlerinin sevabı [elinden] gider, nikâhı varsa o düşer. Küfür sözü söyleyen kadın olsa da netice aynıdır. Küfür ile talak [bekleme] vâki olmaz ve hülle işi kurtarmaz.

Bir adam küfür sözü söyledikten sonra tövbe ederse [nikah düşmüş olduğu için] kadın [adama dönüp dönmemekte muhayyerdir. Bu halde iken beraber olunursa [yani nikah kıyılmadan] bu zinâ olur, bu kimsenin boğazladığı murdar olur ve bu kimseyi öldürmek helâl olur. Tövbeye davet edilir, eğer bu davete muhalefet ederse onu öldürmek vâcib hale gelir. Fakat kadınlar öldürülmez, tövbe edinceye kadar hapsolunur. [Küfür sözü söyleyip tövbesiz ölenler] ahirette cehennemde ebedî kalır. Namazı ve diğer amellerinin hiçbiri caiz olmaz. Eğer ki âdet olduğu üzere kelime-i şehâdeti söylerse bu tövbedir. Söylediğini inkâr etmek [yani pişman olup o sözü kabullenmemek] de tövbe yerine geçer.

Küfür sözünü söylemeden evvel hacca gittiyse bu düşer, maddî imkânı ve sıhhati varsa tekrar haccetmesi gerekir. Fakat namazın, orucun, zekâtın kazası/iadesi vâcib olmaz, irtidat döneminde geçen ile irtidat öncesi edâ edilmemiş namaz, oruç vb. ibadetlerin kazası vâcib olur. Hac ömürde bir kere farzdır. Mürted olmakla bâtıl olur, tekrar Müslüman olmakla, bir kâfir [sıfırdan] Müslüman olmuş gibi olur. Yani nasıl ki yeni Müslüman olana hac farzı yükleniyorsa yeniden Müslüman olana da farz olur.

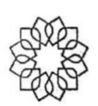
[Müslümanlara] her sabah ve akşam şu duayı okumalarını tavsiye ederim: "إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أُشْرِكَ بِكَ شَيْئاً وَأَنَا أَعْلَمُ، وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا لَا أَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ" Anlamı: “Allah’ım, şirk koşacak her şeyden Sana sığınırım, bilmediğim [şirk] hallerim için Senden mağfiret dilerim. Sen gaybları hakkıyla bilensin.” Hazret-i Muhammed *(sallallâhu aleyhi ve*

se/Zm/den mervîdir ki, Allah Teâlâ [bu duayı] devamlı hale getirenin dilini küfür sözlerinden uzak kılar.

Bir de Rasûlullâh *(sallallâhu. aleyhi ve sellem)'den,* günde üç kere okunması gereken bir dua daha nakledilmiştir. Önceki duada günde üç defa okumak bilgisi yoktur, bunda vardır: "JL di نَعُوذُ اللَّهُمَّ نَعْلَمُهُ y UJ نَسْتَغْفِرُكَ LıLC lîp İL JJJJ ö! 5^" Anlamı: "Allah'ım! Hakikat ki şirk koşmaktan biz Sana sığınırız. Şirk öyle [kötü] bir şeydir ki, bilmeden düştüğümüz hallerimiz için Senden mağfiret dileriz."

[Müslüman] her gün îmânını tazelemeli ve "Ya Rab! Eğer benden -bilip bilmeden- küfür ve hata sadır olduysa tövbe ettim ve İslâm'a girdim.[363] Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)* Senin katından her ne getirdiyse inandım ve hak bildim" diyerek Allah Teâlâ'ya, O'ndan gelen her şeye, O'nun murad ettiği üzere inandım; Peygamberlere, peygamberlerin getirdiği her şeye, peygamberlerin muradı üzere inandım, hepsini hak bildim' ifadesini [icmâlî olarak] söylemek gerekir.

İnsanı küfre düşüren sözler çoktur ve bu sözler fetva kitaplarında ayrıntılı olarak yazılmış, açıklanmıştır. Fakat biz burada insanlar arasında kullanımı yaygın olanları beyan edelim ki herkesin malumu olsun ve dillerini bu sözlerden sakınsınlar.

---

363 Birgili Mehmed Efendi'nin "Eğer benden küfür ve hata sadır olduysa tövbe ettim" şeklindeki cümlesi, sanki kendisinden hata sadır olmamış bir kul olma ihtimali varmış gibi bir mânâya müsait olması sebebiyle hatalı olmakla eleştirilmiştir. Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi ve Seyyid Muhammed el-Kefcvi'nin sadece bu cümledeki mânâ ve maksadın ortaya konulması üzerine yazdıkları risaleler bulunmaktadır. Bz.; Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Biryivi'nin Bir Sözünün Şerhi, (Fıkhu'l-Ekber Şerhi Şerefu'l-Akide ve Diğer Risaleleri* içerisinde, haz. Uğur İncebilir), s. 189-196; Seyyid Muhammed el-Kefevî, *Ta'likât-ı Risâle-i Birgili,* Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde bl., nr. 672.

تحقيق
TAHKÎK
YAYINLARI

ELFÂZ-I KÜFÜR

[KİŞİYİ KÜFRE GÖTÜREN SÖZLER]

“Ey Allah’ım, rahmetini benden esirgeme, benden sakınma” demenin küfür olduğu söylenmiştir. [Bu sözün küfür sözü oluşu] Allah Teâlâ’nın kendine layık olmayan [rahmetini sakınma] ile sıfatlanmasından dolayıdır. Esirgemek, ancak cimriliğin bir gereğidir. Muteber kitaplarda Allah Teâlâ’nın O’na uygun olmayan sıfatlarla vasıflanmasının, emirlerini istihfâf ve istihzânın, müjdesini inkârının küfür olduğu açıklanmıştır.

Herhangi bir kimseye ‘bu konuda Allah’ın hükmü böyledir’ dense, o kimse de ‘ben Allah’ın hükmünü ne yapayım’ dese bu hükmü hafife almaktır ve [bu sözün] küfür olduğu söylenmiştir.

Bir kimse, ‘bütün peygamberlere inandım fakat Âdem peygamber midir, değil midir bilmiyorum’ dese kâfir olur denmiştir. Çünkü Âdem *(aleyhisselâm)*'™ peygamberliği Kur’ân, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Bunlarla sabit olan herhangi bir şeyi inkâr küfürdür.

Bir kimse, Hazret-i Muhammed *(aleyhisselâm)*ı™ peygamber olduğunu kabul ediyor lâkin son peygamber olduğunu kabul etmiyorsa o kimse Müslüman değildir. Çünkü onun peygamberlerin sonuncusu olduğu hâkim olacağı Kur’ân âyetleri ile sabittir. O’nun şeriatının kıyamete kadar hâkim olacağını kabul etmeyen de yine aynı şekilde mü’min olamaz. Zira bu hususlar zarûrât-ı dîniyyedendir.

Bir kimse, ‘eğer peygamberlerin söyledikleri gerçek ise o vakit biz kurtulduk’ dese kâfir olur denmiştir. Bu zavallı [Konevi], bu söz ancak şüphe niyetiyle/düşüncesiyle söylenirse küfür olur. Sözün zâhiri [peygamberlerin söylediklerinin gerçek olup-olmadığına dair] açık bir şüphe taşımaktadır ve [zâhiri itibariyle] başka bir mânâya ihtimali yoktur. [Bu sebeple bu sözden -niyet hâlis de olsa- sakınmak gerekir.]

Bir kişi başka bir kişiye ‘Saçlarını traş et ve tırnaklarını uzatma kes, bunlar Rasûlullâh’m sünnetidir’ dese, diğer kişi buna cevaben -sünneti red ve inkâr niyetiyle- ‘yapmıyorum’ dese küfür sözü söylemiş olur demişlerdir. Diğer sünnetlere karşı tavır da aynı şekildedir. Fakat sünnetin sünnet olduğu bilinir, sübûtu ise -misvak kullanmanın sünnet olduğu gibi- tevâtür ile sabit olmalıdır.

İmamlarımızdan nakledilmiştir ki -onlardan biri Muhammed b. Mukâtil’dir [ö. 248/8Ö2]-[364] [365] eğer bir şehrin tüm sakinleri misvakı terk etmek üzere karar birliğine varsalar onlarla kâfirlerle savaşır gibi savaşmak ve öldürmek gerekir. Bu fakirin [Konevî] anladığı kadarıyla mezkûr söz ancak sünneti inkâr niyetiyle söylendiği vakit küfür olur. Fakat bir kimse misvak kullanmanın sünnet olduğunu inkâr etmeyip, ‘bunu [misvak kullanmanın sünnet olduğunu] senin söylemenle değil âlimlerin söylemesi ile kabul eder ve yaparım’ dese bu sözün zâhirinden de anlaşılacağı üzere o kimse kâfir olmaz.

İbn Hümâm [ö. 861/1457] hazretleri herhangi bir sünneti hafife alarak terki alışkanlık hâline getiren bir kimsenin, Hanefi ulemâya göre tekfir edileceğini söylemiştir?[65] İmam [Ebû] Yûsuf hazretlerinden nakledildiğine göre; “bir kimseye ‘Peygamber efendimiz kabak yemeğini severdi’ denildi, o da ‘ben sevmem’ diye cevap verdi ve bu kimsenin irtidat ettiğine ve katline hükmedildi. O kişi tövbe ve istiğfar edince katlinden dönüldü.” Çünkü sünnet olduğu sabit olan bir şeyi reddetmek, Peygamberi red anlamı taşımaktadır. Mushâf-ı Şerîf’i pisliğe/pis bir yere atmak/koymak onu inkârın alameti olması da zikredilen türden bir küfürdür.

Bir kişiye ‘namaz kıl’ dense, o da ‘kılmıyorum’ dese kâfir olur denmiştir. Bu meselede hüküm tıpkı başın traş edilmesi meselesindeki hüküm gibidir. Eğer cevap verenin muradı ‘senin

364 Muhammed b. Mukâtil er-Râzi, İmam Mâturidi’nin hocalarından biri olan Hanefî âlimdir. Bz.; Melikşah Sezen, *Mâtııridiyye 'Teşekkül Dönemi',* I, s. 121.

365 Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivasî, Hanefi fâkih, muhaddis ve Mâturîdî mütekellim.

söylemenle namaz kılmam' demek ise o zaman kâfir olmaz. Eğer namazı red ve farz oluşunu inkâr niyeti taşırsa o zaman kâfir olur.

Bir kimse belli yerlerden alman haracın ve yerlerin padişahın mülkü olduğuna i'tikâd etse bu küfürdür denmiştir. Allah Teâlâ o haracı Kur'ân'ında kimlere tayin ettiğini belirtmiştir, böylesi bir kabul bunu inkâr mânâsına gelir ki bu küfürdür.

Bir kimse 'Allah Teâlâ bana cenneti verse sensiz istemem' dese yahud 'ben cennete girmekle emrolunsam filan kişi olmadan girmem' dese veya 'Allah Teâlâ bana senden ötürü cenneti verecek olsa girmem' ya da 'Allah Teâlâ bana cenneti verse istemem sadece yüzünü görmek isterim' dese bu gibi sözlerin tamamı -Allah Teâlâ'nın emrini ve hükmünü inkâr ettiği için- küfürdür denmiştir.

Bir kimse 'îmân artar ve eksilir' dese bu küfür sözüdür demişlerdir. Bu zavallının [Konevî] anladığı kadarıyla, îmân edilecek şeyler artar ve eksilir demesi itibarıyladır. Çünkü bu takdirde mü'minin îmânı artan ve eksilen bir şey olur ki îmânın eksilmesi şeriat-ı Muhammediyye'nin nesh ve değişimi kabulü gerektirir. Böyle bir şeyi kabul eden kâfir olur. Fakat [îmân] kuvvet ve zaaf itibariyle artar ya da eksilir dense, bu niyetle söyleyen kâfir olmaz. Müctehidlerin birçoğu, îmânın bu itibarla artıp eksilmesine cevaz vermiştir.

Bir kişi, 'iki kıble vardır; biri Ka'be diğer Kudüs' dese küfre düşmüş olur. Bu fakirin [Konevî] anladığı şudur ki, şimdiki zamanda iki kıble vardır demek -Allah Teâlâ'nın Kudüs'ün kıble oluşunu nesh ettiğinin inkârından ötürü- küfürdür. Fakat önceleri Beyt-i Mukaddes kıbleydi daha sonra Ka'be kıble oldu dese/ böyle murad etse, sözün zâhirinden de anlaşıldığı üzere bu ifade küfür değildir.

Bir insan bir âlime sebepsiz olarak bugz etse, sövse onun küfründen korkulur. Çünkü âlime dünyevî ya da uhrevî bir sebep olmaksızın bugz etmek uygun olmaz. Bir adamın bir âlime sebepsiz buğzundan, şeriat ilmine bugz ettiği anlaşılır. Ali el-Kârî [ö.

1014/1605] *Bedru'r-Reşîd Şerhi*[1] nde[366] [âlime sebepsiz buğz eden] kâfir olur dedi.

Bir kimse 'fesatçı olmak, bilgili/akıllı olmaktan iyidir' dese bu kimse kâfir olur denmiştir. Bu sözün kötülüğü, güzel olan ilmi çirkin görmesindendir.

Kâfirlerin işlerinin güzel olduğuna i'tikâd etmenin küfür olduğu söylenmiştir. Hatta [mesela] bir kişi 'yemek yerken konuşmamak Mecûsîlerin güzel işlerindendir' dese yahud 'hayız döneminde kadınlarla birlikte olmamak Mecûsî ve Yahûdîlerin güzel işlerindendir' dese bu sözler küfürdür denilmiştir. Zira küfrü/kâfırin hâlini güzellemiş olur.

İslâm'ın bir görüntüsünü çirkin gösterecek bir hâli üzerinde taşıdığı vaziyetteyken bir kimsenin 'ben mü'minim inşallah' dese, te'viline bir yol bulunmuyorsa bu kimse kâfir olur denilmiştir. Ayrıntısı [istihfâf ve istihzâ bağlamında] daha evvel geçmişti.

Bir kişi, evladı olan birine 'senin evladın Allah'a lazım oldu' dese -Allah Teâlâ'ya ihtiyaç/lazımlık isnad ettiği için- kâfir olur demişlerdir.

Bir kadın beline bir ip/kuşak baglasa da ona 'bu nedir?' diye sual edilse, o da 'zünnar[367]' dese o kadın kâfir olur, kocasına harâm olur. Çünkü bu eşya ancak kâfirlere mahsustur. Kâfirlere mahsus olan bir eşyayı kullandığını beyan edip, buna razı olan kâfir olmuş olur. Kâfirlerin kullandıgı/onların simgesi olan bir eşyayı zaruret olmaksızın giymek -mesela şapka takmak- küfürdür. Fakat zaruret dolayısıyla kullanılan eşyadan dolayı kâfir olunmaz. Ebû Ca'fer [et-Tahâvî'den ö. 321/933] rivayet olunduğu üzere, bir kimse esirleri kurtarmak için zünnar kuşansa kâfir olmaz.

---

366 *Bedru'r-Reşîd Şerhi* olarak anılan eser, Hanefi âlimlerden İsmail Bedru'r-Reşîd el-Hanefî'nin (ö. 768/1366) *Elfâzu'l-Kıyr* isimli risalesinin Ali el-Kâri tarafından yapılmış *Şerhli Risâlet-i Bedri'r-ReşidfiElfâzi'l-Kufr* isimli şerhidir.

367 Zünnar: Gayr-ı Müslimlerin dinî alametleri olan kuşak/kemer.

Bir kimse harâm bir şey tüketirken 'bismillâh' dese kâfir olur. Bu fakirin [Konevî] anladığına göre, aslı necis olmayıp mubah olan şeylere hürmeten denirse kâfir olmaz fakat aslı necis olan şeylere -şarap gibi- besmele çekilirse bu Allah'ın adını hafife almak olur, bu nedenle de kâfir olur.

Şeriat nazarında yüceltilmesi gereken bir şeyi hafife almak küfürdür lâkin harâm olduğunu bilmese de yerken 'bismillâh' dese o vakit kâfir olmaz. İmamlarımızdan nakledilmiştir ki bir kimse gasp ettiği bir malı yerken bismillâh dese kâfir olmaz. Bu mesele şüpheli konulardandır, nihai hakikatini ise ancak Allah Teâlâ bilir. Fukahâ, muteber kitaplarda bu konuya mutlaka temas ettiler ve izahlarda bulundular.

Biri hakkında 'Allah Teâlâ senin canını küfür üzere alsın' diye beddua eden kimsenin kâfir olup olmayacağı hakkında ulemâ ihtilaf etti. Fakat bir kimsenin kendisinin küfrünü temennisi/rızası ittifakla küfürdür. Küfrü ister güzel görsün ister görmesin durum değişmez. Başkasının küfrüne rıza gösteren kimse kimi âlimlere göre buradaki gibi kâfirdir, kimi âlimlere göre ise ancak küfrü güzel bulup da bir kimse için razı olursa kâfir olur. Yoksa zalimliği ve azgınlığına kızarak azabının şiddetli olması için bir kimsenin küfrüne razı olmak, herhangi bir kimseyi kâfir yapmaz. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Hazret-i Mûsâ *(aleyhisselâm)* kıssasında buna delil vardır. O delil, Allah Teâlâ'nın, "Sillj رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ الْأَلِيمَ olLdl ـ Ijjj(^k'"[368] فَلَا يُؤْمِنُوا قُلُوبِهِمْ kavlidir. [Meâlen], Hazret-i Mûsâ *(aleyhisselâm)* Allah Teâlâ'ya dua edip dedi ki: "Ya Rabbi, Sen Firavunu ve ona tabi olanları helâk eyle ve kalplerini kasvetli kıl ki îmân etmesinler de elim bir azab onları yakalasın." Eğer böyle bir söz kullanmak küfür olsaydı Hazret-i Mûsâ *(aleyhisselâm)* hiç kimseye böyle beddua etmezdi.

Bir kişinin, işlediği bir iş için 'Allah biliyor ki ben o işi yapmadım' demesinin küfrünü gerektirip gerektirmediği konusunda ulemâ ihtilaf etmiştir. Sahih olan görüş, bu kimsenin kâfir

---

368 Yûnus, 10/88.

olduğudur. Çünkü şu fakirin [Konevî] anladığına göre, bu sözüyle Allah Teâlâ'ya cehl-i mürekkeb isnad ettiği biraz düşünmekle anlaşılır durumdadır. Cehl-i mürekkeb, hakikate mutabık olmayan bilgiye derler. Şu farkla ki, kişi bilmediğini bilmez de bildim zanneder. Burada da -hâşâ- Allah Teâlâ- o kimsenin fiili yapıp-yapmadığını bilmiyor da o adamın sözüne göre yaptığını zannediyor. Allah Teâlâ, bu gibi noksanlıkların tümünden münezzeh ve çok yücedir.

Bir çift şâhidsiz olarak nikahlansa ve Allah ile Rasûlü bizim şâhidimizdir' deseler, onların kâfir olacakları söylenmiştir. Çünkü [Peygamberi şâhid göstermekle] peygamber gaybı bilir demiş olurlar. Peygamberler diri iken bir [her] gaybı bilmezdi, ölümünden sonra nasıl bilsin? Onların nikahı Peygambere nispetle gayb durumundadır ve gaybı her an ancak Allah Teâlâ bilir. Allah'tan başka kimsenin gayba [her an, her konuda] muttali olmasına yol yoktur.

Bir kimse, 'peygamberler gayb bilgisine muttalidir' dese Hanefi âlimlerin çoğunluğuna göre kâfir olur. [Böyle bir i'tikâd] Allah Teâlâ'nın "İİI لَا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا jj"*6* âyet-i kerimesine aykırıdır. Göklerde ve yerde olan hiçbir mahlûk gaybı bilmez, gaybı ancak Allah bilir. Bir kimse 'geçmişleri ve bilinmezleri ben bilirim' derse, böyle diyen ve buna inanan kâfir olur. 'Bana cin haber verdi o sayede biliyorum' derse yine kâfirdir. Çünkü cinlerde gaybı bilmezler [ki haber versinler]. Gaybı ancak Allah bilir ve onun bildirdiği kimseler bilir. Bir cine Allah Teâlâ bildirdiyse o olabilir yahud cin gördüğü/müşahede ettiği bir şeyi haber veriyorsa bu mümkündür. Bu takdirde 'cin haber verdi' demesinde bir beis olmaz.

Bir kimse, Allah adına söz vermeye/yemine niyet etse de başka bir kişi 'bana Allah adına söz verme, talak yahud azâd etmeye veya başka bir şey üzerine söz vermeni istiyorum' dese bu kimsenin küfre düşüp-düşmediği ulemâ nazarında ihtilaflıdır. Bu söz

369 Nemi, 27/65.

bir yönüyle Allah'ı hafife alma mânâsını taşıdığı için küfürden korkulmuştur. Fakat diğer açıdan o kişinin Allah adına verilen sözü hafife alma kastı olmaksızın, azâd ve hür olma arzusunun şiddeti böyle bir söz talebine sevk etmiş olabilir.

Bir kişi bir başkasına 'senin güzelliğin benim canımı alan bir güzelliktir' demesinin küfür olup olmadığında ulemâ ihtilaf etmiştir.[370] Ekseri ulemâ Azrail'i hafife almak mânâsı taşıdığı için kâfir olur dediler. Kâfir olmaz diyenler ise bu sözde hafife alma kastı yoktur; ruhu teslim ederken nasıl ağır bir hâl, bir meşakkat yaşanıyorsa ben de [âdeta] öyle bir hâl yaşıyorum demektir. Bu mânâda bir kullanım söz sahibini kâfir yapmaz. Fakat büyük bir hata olduğunda şüphe yoktur.

Bir kimse 'namazsızlık ne güzel iştir' dese o kimse günah ve kabahati güzel bulduğu için kâfir olur denmiştir.

Bir kişiye 'namaz kıl' deseler, o da 'namaz zor/agır bir iştir' dese kâfir olur. Ali el-Kârî [bu söz] Allah'ın emrine itiraz ya da Allah'ın kulunu kaldıramayacağı ağır bir yükle mükellef kıldığı mânâsını taşımıyorsa küfrü gerektirmez demiştir. Bu mânâlar mevcutsa o kimsenin kâfir olduğunda şüphe yoktur.

370 Günümüz diyaloglarında sıklıkla göz ardı edilen, şiir, şarkı ve edebiyat metinlerinde çokça rastlanılan ve âdeta sıradanlaşan, ulemânın da ihtilaflı olduğu bildirilen bu gibi durumların ve sözlerin metinde neden bu kadar sık anıldığı okuyucuyu biraz düşündürebilir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, küfrün ebedî bir hüsran kapısı olduğu ve Müslümanların bu konuda son derece titiz olmaları gerektiği ölçüsüdür. Hem müellif hem şârihin bu konudaki ifadelerini günümüzün son derece genişleyen ve zedelenen algısı içerisinde değil, bir Müslümanın daima sahip olması gereken imân hassasiyeti içerisinde mütalaa etmek, ebedi bir hüsranın sebebi olacak şeylerden mümkün olduğunca sakınmak gerektiğini idrak etmek gerekir. Din ve imtihan ciddi bir iştir. Küfür olduğu kat'î olarak sabit olan şeylerden sakınmak gerektiği gibi ihtilaflı şeylerden/sözlerden de sakınmak ve böyle tehlikeli bir kapının yakınında gezinmemek gerekir. Bu sözleri kullanmakta bir beis görmedikçe dil alışır, kalp hassasiyetini yitirir, istihfaf farkında olmadan kişinin düşünce dünyasına nüfûz eder.

Bir kimse ‘Allah Teâlâ gökte benim şahidimdir’ dese kâfir olur. Çünkü o kimse Allah Teâlâ’ya mekân isnad etmiş olur. Allah Teâlâ mekândan münezzehtir.

Bir kimse, ‘Rasûlullâh her yemekten sonra parmaklarını yalardı’ dese de bir başkası ona cevaben ‘fakat bu edeb/görgü dışı’ dese sünnet-i şerifi çirkin gördüğü için kâfir olur.

Bir kimse ‘Rızık Allah’tandır; hareket kulun yaratması ve icadıdır’ dese bu i’tikâdın şirk olduğu kesindir. Fakat hareketten gayret [kesb] anlamını kastederek ‘kulun gayreti rızkın yaratılmasına bir sebeptir’ anlamında böyle bir söz etmek küfür değildir.[371] -Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir-

Bir kimse ‘Hristiyan olmak Yahûdî olmaktan hayırlıdır’ dese kâfir olur. Çünkü her ikisinde de hayır yoktur lâkin o, bu sözüyle Hristiyanlığı [bazı yönlerden] güzel bulduğunu beyan etmiş olur, [îlla bir mukayese yapılacaksa] ‘Yahûdîlik Hristiyanlıktan daha kötüdür’ denilmesi gerekir. Ali el-Kârî, ‘Hristiyan olmak hayırlıdır’ demekten maksat, ‘Hristiyanlık İslâm’a daha yakındır’ ise o zaman bu sözün sahibi kâfir olmaz demektedir. [Allah Teâlâ], Kur’ân-ı Kerîm’inde, “نَصَارَىdl IjJB ydl Ipd ^_ÛJJ مَوَدَّةً أَقْرَبَهُمْ ÛJÜ^JJ”[372] diye buyurmuştur. Yani meâlen, ‘Biz Hristiyanız diyenleri îmân etmiş olanlara elbette daha yakın bulursun’ demektir. Dolayısıyla kişinin maksadı bu âyete uygun olur ve küfür olmaz.

Ebû’l-Kâsım es-Saffâr [ö. 326/938] *(rahmetullâhi aleyh),* ‘kâfir olmak hain olmaktan daha iyidir’ diyen bir kimsenin kâfir olacağını söylemiştir. Çünkü bu kimse en büyük günah olan küflü, günaha tercih etmiştir.

Bir kimse harâm maldan sadaka verse ve ondan sevap umsa, alan ihtiyaç sahibi de bu malın/paranın harâm olduğunu bildiği halde alıp verene dua etse her ikisi de kâfir olur denilmiştir. Dua

---

371 Çünkü bu kesbin sebebi [olan irade-i cüzîyye] Mâturîdiyye indinde mahlûk değildir. (Hâşiye-i İsmail Niyazi)

372 Mâide, 5/82.

etmek ve duaya amin demek ancak ibadet ve helâl işler için caiz olur, masiyet ve harâm için olmaz. [Veren] günahını ibadet yerine koyduğu [ve sevap umduğu için], [alan da] günaha/harâma helâl muamelesi edip duada bulunduğu için kâfir olur. Bu durumların küfür olduğu muteber kitaplarda tafsilatlı olarak yazılıdır.

Bir kişiye 'gel seninle [dinî] ilim meclisine gidelim' deseler, o da 'benim ilim meclisinde ne işim var?' dese ya da 'âlimlerin anlattıklarını yapmaya kim güç yetirebilir?' dese kâfir olur denilmiştir. İlkinde [dini] ilmi hafife aldığı, İkincisinde ise Sı L-üi iil Jjfc v ^"[373] âyetini inkâr etmiş olduğu için kâfir olarak nitelenmiştir.

Bir kimse 'zamanımız padişahları adildir' dese kâfir olur denilmiştir. Bu sözü söyleyen Ebû Mansûr el-Mâturîdî *(rahmetullâhi aleyh)* hazretleridir. Çünkü zamanımız padişahlarının/idarecilerinin zalim olduğuna şüphe yoktur. Zulüm ise harâmdır. Harâm olduğu kesin olan bir hususu helâl ve adalet sayan kişi kâfir olur. Ali el-Kârî, adaletten kasıt haktan uzaklaşmak ise bu küfür olmaz demiştir. Çünkü Kur'ân-ı Azîm'in "OJJJJU كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ «yJJl ^J"[374] âyetinde 'adil' kelimesi 'haktan uzaklaşırlar' mânâsında kullanılmıştır. Eğer dersen ki 'padişahlardan/idarecilerden zulüm görüldüğü gibi adaletli işler de görülmektedir [onlara neden zalim diyelim?]' Cevaben; 'onların adil oldukları nadir zalim oldukları çoktur. Bir şey çoğunluk olduğunda külli olarak dikkate alınır nadir işler/istisnalar dikkate alınmaz. Tıpkı namazını nadir olarak edâ eden bir kimseye namazlı [kimse] denilmediği gibi. Bu sebeple onlara adil demek caiz olmaz' deriz.

Bir kişiye, 'seninle [sorunumuzu çözmek için] şer'î mahkemeye gidelim' deseler de o kimse 'şer'î mahkemeyi ne edelim' dese kâfir olur demişlerdir. Fakat hasmı ile çekişmeyi uzatmamak düşüncesiyle ya da kâdının mahkemede olmadığını düşünerek/bildiği için böyle bir ifade söylese o vakit kâfir olmaz. Yine 'kâdıya gidelim' denildiğinde 'görevli gelmeden gitmem' dese kâfir olmaz.

---

373 Bakara, 2/286.

374 En'âm, 6/1.

Çünkü kâdıdan kaçınmak şeriattan kaçınmak demek değildir. Bazı an olur ki kâdı şeriate uygun hüküm vermez [yani kâdı ile şeriatı eş görmek uygun olmaz.]

Bir kimse küfür sözü söylese de onu duyan bir Müslüman buna -zaruri bir sebep olmaksızın- gülse, söyleyen de gülen de kâfir olur. Çünkü gülmek rıza/onaylama/hoş bulma anlamı taşır. Küfre rıza ise küfürdür. Fakat gülmesi elde olmayan bir sebepten ise o vakit kâfir olmaz.

Bir kimse 'Allah'ın olmadığı yer yoktur' dese Allah Teâlâ'yı mekânla ilişkilendirdiği için kâfir olur denilmiştir. Bir kimseye 'şeyhler/mürşidler [her an] hazırdır, bilirler' dese gayb ilmini Allah'tan başkasına nispet ettiği için kâfir olur denilmiştir.[375]

Bir kimse, 'bir kimse ben şeriatı istemem' dese, şeriatı hafife aldığı ya da inkâr ettiği için kâfir olur demişlerdir.

Bir kimse, 'Âdem *(aleyhisselâm)* buğday [yasaklı şeyi] yemese biz kötü/günahkâr olmazdık' dese kâfir olur. Eğer ki buğday yemek kötü olmanın sebebi olsaydı Âdemoğlunun tümünün kötü/günahkâr olması gerekirdi. Bu ise "شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ^"[376] âyetini inkârdır. Fakat'[Âdem *(aleyhisselâm)]* buğday yemese biz dünyaya gelmezdik' diyen bir kimsenin kâfir olup-olmayacagında ulemâ ihtilaf etmiştir.

Bir kimse, 'Âdem *(aleyhisselâm)* bez dokurdu' dese, birisi de buna cevaben, 'öyleyse biz dokumacı çocuklarıymışız' dese o kimse peygamberi [peygamber olarak değil dokumacı olarak anıp] hafife aldığı için kâfir olur denilmiştir.

Bir kimse küçük bir günah işlese ve birisi ona 'tövbe et' dese, o da cevaben 'ne ettim ki tövbe edeyim?' dese, küçük de olsa bir günah işlemeyi hoş görüp hafife aldığı, normal gördüğü için kâfir

---

375 'Hak Teâlâ ona bildirmesiyle bilir' denirse, Hak Teâlâ'nın ona bildirip bildirmediği de g'aybî bir konudur. (Hâşiye-i İsmail Niyazi); Hak. Teâlâ bildirirse bilir denilebilir. (Hâşiye-i Ermenek!)

376 Hûd, 11/105.

olur denilmiştir. Gerek küçük gerek büyük herhangi bir günah işlemeyi normal ve sıradan görmek küfürdür.

İki kişi çekişseler/davalık duruma gelseler de biri diğerine ‘gel şer’î [ilme] başvuralım’ dese, diğeri ‘ben şer’î ilmi ne yapayım/bileyim’ dese şer’î [ilmi] hafife aldığı için kâfir olur.

Harâm-ı kafiyi yani harâmlığı şüphe bırakmaz bir delil ile sabit olanı inkâr küfürdür. Fakat bu harâmın harâm li-aynihî olması lazımdır. Harâm li-ğayrihî olursa kâfir olmaz. Harâmın harâmlığmın harâm li-aynihî olduğu mütevâtir ile sabit olur da inkâr gerçekleşirse yani mesela şarap ve domuza helâl derse kişi kâfir olur yok haber-i ahad ile sabit olur da inkâr gerçekleşirse kişi kâfir olmaz. Harâm-ı kafinin harâmhgmdan şüphe edilse [bundan şüphe eden kişi] kat’î delili reddettiği için kâfir olur.

Harâm olan bir şeyin -mesela zinâ ve doyduktan sonra yemek gibi ki bunların ikisinin de harâm olduğu malumdur- helâl olmasını arzu etmek küfürdür. *CevâhirıCl-Fıkh*^^ll ‘şarabın helâl olmasını arzu etmenin küfür olduğu ve sebebinin küfrü hoş görmek olduğu’ yazılıdır.

Kur’ân-ı Azîm [âyetlerini] muhavere ve eğlence sohbetlerinde/diyaloglarında kullanmak küfürdür denilmiştir. Mesela Yahya adındaki bir kişiye ‘al şu kitabı’ demek yerine “ç>U£İI jJ- U يَحْيَى”[377] [378] [379] âyetiyle cevap veren kâfir olur. Yine bardağı doldurunca “U& GIÁ?”379 dese; [bir ş_eyi] kiloyla ölçünce “كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ fy”[380] dese; “‘2u-jUÎ”nin[381] yakasına yapıştım’ dese yahud, ‘ben “dj jdjsdl İUJİPI”[382] sûresinden daha kısayım’ dese kâfir olur denilmiştir.

---

377 *Cevâhiru'l-Fıkh:* Hanefî fakihlerden Nizamuddîn Ömer b. Ali el-Merğinâni’nin (ö. 620/1223) fıkıh eseridir.

378 Meryem, 19/12.

379 Nebe, 78/34.

380 Mutaffifîn, 83/3.

381 İnşirâh, 94/1.

382 Kevser, 108/1.

AHİRET YOLCULARINA VASİYETLER

Buradan itibaren ahiret yolcusu olan kimselere vasiyetler/ nasihatler aktarılacaktır. Musannif [Birgili] *(rahmetullâhi aleyh)* bu konuda önemli sözler söylemiştir. Azamî ihtimam gösterilmesi gereklidir. Evlâdıma, dostlarıma, bütün din kardeşlerime vasiyetim odur ki; Allah Teâlâ'nın emrettiği farz ve vâcib her ne varsa tamamını yerine getirmeye azmetsinler. Kazaya kalmış olan namazlarını edâ etsinler.

Namaz farz olduğu gibi namazı kendi vaktinde edâ etmek de farzdır. Kazaya kalmış namazları edâ ederken evvelâ bir ezan okuyup ondan sonra hangi vaktin kazasını edâ edecekse o vakte niyetlenerek namazlarını kılmalıdır.

Önceden üzerlerinde kalmış olan zekât borçlarını ödesinler. Kazaya kalmış olan oruçlarını edâ etsinler. Namaz, oruç ya da zekâttan ne kadar borçları olduğunu [net olarak] bilmezlerse tahminî bir miktar belirleyerek hareket etsinler. Hac farizasını edâ edemediyse ya da -Allah muhafaza etsin- küfre düşüp evvelki haccını iptal etti ise hac borcunu edâ etsinler.

Farz-ı ayn olan -ki *farz-ı ayn* her Müslümanın bilmesi farz olan hâllerinin ilmidir [ilm-i hâl]- amelleri/ilimleri öğrensinler. Bir kimseye öncelikle Ehl-i Sünnet ve Cemaat yolunu ve akâidini öğrenecek kadar ilim farzdır. Ardından kötü ahlâktan uzak durup iyi ahlâkı kuşanmasını sağlayacak diğer ilimler farzdır. Bunu takiben kendi hususî durumuna uygun olarak bilmesi gereken farz, vâcib, emir ve yasaklan bilmesini sağlayacak ilimler farzdır ve vâcibdir.

Mesela namaz herkese lazımdır. Namazın farzlannı ve namazı ifsat eden şeyleri bilmek de [namazı edâ edebilmek için] farzdır. Namazın vâcibleri vardır, bunları bilmek vâcibdir. Oruç, zengin için zekât ve hac için [bilinmesi gerekenler] de bunun gibidir.

[Kişiyi] işlerinde ve meşguliyetlerinde harâmdan kurtaracak kadar ilim farzdır ve bilinmesi gereken ilimlere dahildir.

Bir şey ki kendisi farz veya harâmdır onun ile ilgili bilgiye erişmek de farz demektir. Bir şey ki vâcibtir onun ile ilgili bilgiye muttali olmak da vâcibtir. Bir şey ki sünnettir yahud tenzîhen mekruh ile mekruhtur, onun ilmine sahip olmak sünnettir. Bir şey müstehabtır onun ilmi de müstehab; bir şey ki mubah onun ile ilgili ilim de mubahtır. Emr-i bi'I-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker [iyiliği emredip kötülükten sakındırma] de bunlar gibi farzı emir ve harâmdan nehiy farzdır. Diğerlerini de buna kıyas eyle. Fakat şu var ki emr-i bi'I-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker kifâye yoluyladır. Yani ilmiyle amel eden ulemânın vazifeyi yerine getirmesi gerekir ve bu kâfidir.

Ebû Hureyre *(radıyaltâhu anh)* "bir saat dinî ilimle meşgul olmak/dinimi öğrenmek bana kadir gecesini ihyâ etmekten daha hoş gelmektedir" demiştir. Peygamberimiz *(alcyhisselâm)* Ebû Zer *(radıyallâhu anh)* için "Ya Ebû Zer, senin sabaha değin ilimden bir parça öğrenmen, sabaha değin ibadet etmenden daha hayırlıdır" diye buyurmuştur.

[Müslümanlar] ilimde ve amelde, doğru ve itimad edilen insanların fetvaları ile amel etsinler. Herkesin sözüne ve uygulamasına bakarak amelde bulunmasınlar. "Yarım fâkih/âlim din yıkar" denilmiştir. Ayrıca hadîs-i sahihte; "ilmi ile amel etmeyen âlimler insanların en şerlileridir" buyrulmuştur. [Yine Hazret-i Peygamber *(sallallâhu aleyhi vesellem)]* "Âhir zamanda âbid [geçinenler] cahil, âlim [geçinenler] fâsık olacak", "İlmi ile amel etmeyen âlim değildir" diye [hadîsler] irad etmiştir.

Semâ meclislerine iştirak etmesinler. Semâ; aşk coşkusunda olanların bildirdiği nağmeli ve ezgili şeyleri dinlemeye denir. Musannif [Birgili] *(mhmetullâhi aleyh)* *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'^* de "eski zamanlarda semâ'a izin yoktu ve Cüneyd-i Bagdâdî *(rahmetullâhi teâlâ)* [ö. 297/909] semâdan tövbe etti" demiştir.

Teğannî [şarkı söyler gibi nağmeli] olarak zikir, ezan, Kur'ân ve dua okumasın ve bunu tasvip etmesinler. *Tatarhâniyye'de^* teğannî ve istima'nın harâm olduğunda âlimlerin ittifak ettikleri ve bunlardan azamî derecede sakınmak gerektiği yazılıdır. *Hidâye'de* ise insanların içinden teğannî ile meşgul olanların şehâdetinin makbul olmayacağı çünkü onların insanları günaha topladıkları söylenmektedir.

Allah Teâlâ'nın ism-i şerifi zikrolunduğunda tazim ederek "tebâreke", "teâlâ", "azze ve celle", "subhânallâh" ya da "celle celâluhû" demeliler. Bu gibi tazim ifadelerini söylemek vâcibtir. Bir mecliste bulunurken ne kadar çok işitilirse işitilsin her defasında tazimin tekrar edilmesi bir tazim ile yetinilmemesi gerekir, kazası yoktur. Rasûlullâh'm ve diğer peygamberlerin ism-i şerifleri anıldığında salât getirmek gerekir. Bir mecliste [onların isimleri] ne kadar çok anılırsa anılsın her birinde ayrıca salât getirmek ve bir tane ile yetinmemek gerekir. Doğru görüşe göre bir mecliste bir salâtı yeterli olduğu da söylenmiştir. Kitaplarda [Allah Teâlâ'nın ya da enbiyanın isimlerini] yazarken tazim ifadelerini de yazmalı ve işaret ya da kısaltma ile yetinilmemelidir, bu mekruhtur.[3®4]

Ashâb-l kirâm *(rıdvânıllâhi teâlâ aleyhim ecmaîn)* anıldıklarında ise "radiyallâhu teâlâ anh" denilmelidir. Âlimler ve meşâyih anıldığında da "rahmetullâhi teâlâ aleyh" denilmelidir.

---

383 *el-Fetâva't-Tatarhâniyye:* Hindistanlı fâkih Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) Hanefî fıkhına dair meşhur eseri.

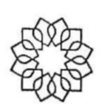
384 Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin *trğânm'l-Merid* isimli eserinde naklettiği; *"Kim kitabında bana salavât getirirse, ismini o kitapta bulunduğu müddetçe meleklerde onun için Cenâb-ı Hak'dan rahmet dileğinde bulunurlar."* mealindeki hadis-i şerif bu tatbikin dini bir vecîbe olduğunu, sadece edep tavrı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte İmam Nevevi gibi pek çok âlim yazıda sıkça tekrarlanmasına rağmen salât-u selâmın (s.a.v.) şeklinde kısaltılmasına da razı olmamış ve tam olarak yazılması gerektiğini, okuyanların da bunları tam olarak okuması gerektiğini özellikle vurgulamışlardır. Bu ölçüye riayet eden âlimler sayılamayacak kadar çoktur. Hanefî fakih İbn Âbidin, meselenin fıkhi boyutu ile alâkalı olarak; peygamberlere yönelik hürmet ve dua ifadelerinin ilk geçtikleri yerde tam olarak okunması/yazılmasının vâcib, tekrar eden kullanımlarda ise müstehap olduğunu beyân etmiştir.

[İnsanlar ve talebeler] hocalara hürmet göstermeli hatta onların önlerinde yürümemelidirler. Hazret-i Ali *(radıyallâhuanh^n* rivayet edildiği üzere o; "bana bir harf öğretenin kölesi olurum" demiştir. Onlardan önce söze başlamamak, onlara çirkin konuşmamalı, yanlarında çok söz söylememeli, istirahat vakitlerinde kendilerine sual yöneltilmemelidir. Hizmetinde bulunmak yani her işlerinde yardımcı olmak ve bu gayretleriyle saadet ve bereket ummahdırlar. Her vakit rızalarını kazanmaya çalışmaları, sözlü ya da fiili bir şekilde onları incitecek herhangi bir şey yapmamaları gerekir. Âlimler, hocalar kendilerine kızsa bile bunu bir nasihat bilip incinmemelidirler.

Sırlarım ifşa edilmemeli, hiç kimseye gıybetleri yapılmamalıdır. Özür dilemesi talep edilmemeli, [kendiliklerinden] dileklerinde de özürleri kabul edilmelidir. Önlerine oturulmamahdır.

Eğitim müddetince onların görüşlerini kabul edip, kendi re'ylerini terk etmelidirler. Zira 'mürşidin hatası kişiye kendi doğrusundan faydalıdır' denilmiştir. Bulunmadığı vakitlerde onun yerine oturulmamak, kapısı dinlenilmemelidir.

Padişahın/idarecinin İslâm'a uygun kararlar alıp, işler görmesi için, adalet ve insaf üzere bulunması için Allah Teâlâ'dan yardım dua edilmelidir. Şeriata uygun olan kararlarına itaat edip, ne kadar zalim olsa da [Müslüman bir sultanın/idarecinin] üzerine kılıç çekip, isyan edilmemelidir. Zalim bir kimse olduğu için beddua etmeyip ancak iyiye dönmesi için dua etmek gerekir.

AKRABA İLİŞKİLERİNİN ÖNEMİ

Akrabaları ziyaret etmeli, onlarla ilişkileri sürdürmelidir. Sıla-ı rahim vâcibtir. Sıla'nın mânâsı unutmamaktır. [Onlara unutulmadıklarını] ziyaretle, hediyeyle, işlerine yardımcı olmakla, tatlı sözle göstermelidir. En düşük seviyesi selâm vermek, selâmı kesmemektir. Akrabalarla iletişim halinde olmak için belli, özel bir vakit yoktur. Bu noktada örf ve âdete uygun olarak hareket edilebilir. Hışmı ve nikahı harâm olan yakınlarla akrabalık ilişkilerinin sürekliliği vâcibtir. Hışmı ve nikahı harâm olmayan akrabaların ilişkilerini sürekli tutmak vâcib değildir. Akrabalarla olan ilişkiler hiçbir zaman kesilmemelidir, harâmdır. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* "bir kavim kendi içinde akrabalık ilişkilerini kesmiş olsa, üzerlerine rahmet inmez" diye buyurmuştur.

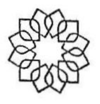
[Müslümanların] anne-babalarına ve atalarına tam bir riayet içinde olması, onlarla kötü/kıncı konuşmaması, onların razı olacağı şeylerle meşgul olması gerekir. Onlara darılıp yahud kızıp "of" bile dememeli, sinirli [bir çehreyle] bakmamalıdırlar. Mütevazi olup, anne ve babalar günah olmayan her ne dediyse yerine getirmelidirler. Günah olan işlerde anne ve babaya dahi itaat olmaz.

Kişinin anne ve babası kâfir de olsa onlara karşı hürmetsiz olması uygun/helâl olmaz. Anne ve babası kâfir de olsa onların nafakasının temini, hizmetlerinin edâsı, ziyareti ve sözlerine uyulması vâcibtir. Eğer [kişi] kâfir anne ve babasının kendisini küfre çekmesinden endişe ederse o vakit ziyareti kesmesi caiz olur. Onları [hizmet olur] düşüncesiyle mesela kiliseye götürmesi caiz değil ancak eve/pazara vs. yerlere götürmek uygundur.

[Kişinin] anne ve babası kendisine vursa da onlara karşılık vermemeli, mutlaka sabretmelidir. [Yakın/birlikte oturuyorlarsa] evlerinde kokulu bir yemek yaptıklarında anne ve babalarına da ikram etmelidirler. Meyve satın aldıklarında bir miktar vermelidirler. Kendilerine verecekleri/ikram edecekleri her ne varsa

kendileri gizlice/münasip bir şekilde getirmeli, çocukların eline verip yolla manialıdırlar. Mümkün olduğu kadarıyla tüm ihtiyaçlarım gidermeye çalışsınlar. Yardım talep ettiklerinde yardımcı olsunlar. Borç istediklerinde verip, ödeme durumları yoksa o borcu sadaka olarak görmelidirler.

Hasta olduklarında hâllerini sorup takip etmelidirler. Başlarına hayırlı işler geldiğinde tebrik etmeli, kötü bir iş geldiğinde tesellide bulunmalı, vefat ettiklerindeyse cenazelerinde bulunmalıdırlar. Evlerinin üzerine izin almaksızın kat çıkmamalıdır. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'komşusuna eziyet eden bana eziyet eder, bana eziyet eden de Allah Teâlâ'ya eziyet eder' diye buyurmuştur.

MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ HUKUK

[Din] kardeşlerine -günahkâr ve kötü insanlar değillerse- muhabbet etmeli, günahkâr ve kötü kimseler ise Allah için buğz etmeli. Eksiklerini görmeyip, affedip; iyiliğe teşvik ederek kötülükten men etmeye çalışmalıdırlar. Eğer insanları [fiili veya sözlü olarak] kötülükten men etme imkânı mevcut değilse o vakit buğz etmek ve onlara karışmamak evlâdır.

Eğer zaruret dışında evlerinden çıkmalarını gerektirecek bir durum bulunmuyorsa o zaman o yerden hicret etmeleri gerekmez. İyiliği teşvik edip kötülükten sakındırma teşebbüsü zarar görmesine ve fitneye sebep olacak olursa hicreti tercih etmek ve oralardaki [imkânlara] müdânâ etmemek gerekir, bu vâcibtir. Müdânâ diye, dinin emirlerine uymayana güzel söz söylemeye [yağcılığa] derler.

Çok gülmekten sakınmak gerekir. [Allah Teâlâ] Kur'ân-ı Azîm'de; "IjJüödj SLJ ip^dl''[385] diye buyurmuştur. Yani meâlen "az gülsünler, çok ağlasınlar" demektir. Çok konuşmaktan sakınsınlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm)* 'Allah'ı zikir dışındaki çok dünya kelâmı, kalbin katılaşmasına sebep olur; Allah'ın rahmetinden uzak olanlar, kalbi katı olanlardır' buyurmuştur.

Para ile ticaret yapmasınlar. Bu faizcilerin çıkardığı bir iştir. Bu işin yapılmasına rıza göstermeyip, şâhid ya da yazıcı olmasınlar. Ticarette, alışverişlerinde ve tüm işlerinde şer'î şerife uygun hareket etsinler. Bozuk, şaibeli, yanlış ve çirkin işlerin tamamından uzak dursunlar.

---

385 Tevbe, 9/82.

Para karşılığında imamlık, Kur'ân öğreticiliği ya da okuyuculuğu yapmasınlar. Gerçi geçmiş/yakm vakitlerde Kur'ân okumak ve din öğretimi için belli bir para almanın sahih olduğuna hükmedildi fakat erken dönemlerde bu işler caiz görülmemiştir. Münasip olan bunları [zaruret hâsıl olmadıkça] para karşılığı yapmamaktır.

Padişah, kazasker, kâdı ve bey kapısına [devlet ricaline] zaruret hasıl olmadıkça gitmesinler. Zaruret ise iki şey olursa olur: [I] Önceki emirlerin/kararların eziyet olacağını ve insanların bunları uygulayamayacağı endişesi, [II] kendinin ya da bir başkasının başına gelen zulmü ortadan kaldırmak için. Bu iki durumda devlet ricalini ziyarete izin verildi. Fakat onlarla konuşurken yalan söylememek, kendilerini övmemek, kabul edilecegi/yanlış anlaşılmayacağı düşünülen nasihatleri dile getirmek şarttır.

Cemaatle beraber olmaya devam etsinler. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'cemaatle kılınan namaz cemaatsiz olarak edâ edilen namazdan 27 kat daha sevaptır' diye buyurmuştur.

Müekked sünnetleri terk etmemelidirler çünkü bu, şefaatten mahrum olmanın sebebi olur. *Hulâsatu,l-Fetâva,A^h* 'bir kimsenin belli bir özre dayanarak sünneti terk etmesinin onu mazur kılacağı fakat özür bulunmaksızın, ehemmiyet vermediği için [tehavünen] sünneti terk edenin farzları da makbul olmaz ve bu kimseye sünneti terk sebebi sorulur' denilmiştir. Tehâvün; kıymeti olmayan, mühim olmayan anlamındadır.

Gerek amel gerek i'tikâdda bid'atlerin tamamından uzak durmalıdırlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'bid'at sahibi kişinin namazı, haccı, umresi, cihadı ve nafile ibadetlerini Allah Teâlâ kabul etmez; bu kimse, kılın hamurdan çıktığı gibi İslâm'dan çıkar' buyurmuştur.

---

386 *Hulâsatu'l-Fetâva-*. Hanefî âlim Îftiharuddîn Tahir b. Ahmed el-Buhâri'nin (ö. 542/1147) fıkıh eseridir.

NAFİLE VE FAZİLETLİ AMELLER

Faziletli işlere, nafile ibadetlere -mesela kuşluk namazına- ehemmiyet vermeye gayret etsinler. Kuşluk namazı, önemli ve faziletli ibadetlerdendir. Asgarî 2 azamî 8 rekât edâ edilir. En muteber vakti rub'-ı nehârdır.

Akşam namazından sonra 6 rekât [nafile] namaz kılmaya gayret etsinler. Bazı âlimler bu 6 rekâta akşam namazının sünnetinin de dahil olduğunu söylediler, bazıları ise akşam namazının sünneti haricinde 6 rekât kılınması gerektiğini bildirdiler. Mezkûr 6 rekâtı edâ edene 12 yıllık ibadet ecri verilir denilmiştir. Bu namazın ardından 7 kere; "jdJl اللَّهُمَّ أَجِرْنِي مِنَ" yani Allah'ım sen beni cehennem ateşinden uzak eyle' duasını okusunlar. Duadaki *ecimî* kelimesi *cim'in* kesri m'nın sükûnu ile halâs mânâsındadır ve aslı reı^re'dir.[387] Bu dua, sabah namazının farzından sonra da 7 defa okunmalıdır.

Yatsı namazının farzı ile vitir namazı arasında 4 rekât namazı edâ etsinler. Davûd *(aleyhisselâm)* orucu yani bir gün oruçlu bir gün normal olmaya gayret etsinler. Eğer buna güç yetiremezlerse pazartesi ve perşembe günlerini oruçlu geçirsinler. Bunu da yapamayacaklarsa eyyâm-ı bîyd'ı tutsunlar. Eyyâm-ı bîyd, her ayın 13, 14 ve 15'ini oruçla geçirmektir.

Her gece Tebâreke sûresini okusunlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* '[Tebâreke sûresi] kabir azabından muhafaza edicidir' diye buyurmuştur. Yine her gece Vâkia sûresini okumaya gayret etsinler. Sûre-i vâkia, okuyanı fakirlikten uzak kılmaya vesiledir.

Teheccüt namazını terk etmemeye çalışsınlar. Asgarî 2 rekât, azamî 12 rekâttır. 2 rekâtta bir selâm vermek ve 2 rekâtta bir seri daha sonra 2 rekât ağır olarak edâ etsinler.

---

387 Bu cümle, söz konusu duanın Arapça telaffuzunun mânâya yansıyan yönü ile ilgili bir izahtır.

Sabah namazlarından sonra 3 kere; “ûiL? Ân مِنَ الْعَلِيمِ السَّمِيعِ ±1 لِلّٰهِ^ı الرَّجِيمِ” yani ‘yerlerde ve göklerde gezen şeytanın şerrinden her şeyi işiten ve bilen Allah Teâlâ’ya sığınırım’ desinler ve ardından sûre-i haşr’ın, “jJ> ﻻJi V هُوَ اللَّهُ الَّذِي” ile başlayıp sûrenin sonuna kadar okusunlar. *Mişkâtu’l-Mesâbîh'te* Ma’kıl b. Yesâr *(radıyallâhu anhftan* gelen bir tarikte Peygamberimiz *(aleyhisselâm)\n,* “bir kişi sabah vaktinde 3 kere الرَّجِيمِ ûlkdbl 5^ ^JAİ السَّمِيعِ SjJa deyip Haşr sûresinin son üç âyetini okusa, Allah Teâlâ o kişi için yetmiş bin melek vekil tayin eder ve o melekler akşama kadar onun için istiğfar eder; bu kimse o gün ölse şehid olur. Akşam vakti okusa [sabaha kadar] yine aynı durum olur” diye buyurmuştur. Hadîs-i şerifte sabah ve akşam okuma beyânı olduğu için ikisinde de okumak gerekir.

Müsebbiat-ı Aşere [duasını] sabah ve ikindi namazlarından sonra okumaya gayret etsinler. İmam Gazâlî [ö. 505/1111] *îhyâu Ulümiddin'inde* bu duanın birçok faziletini nakletmiştir. Müsebbiat-ı Aşere’nin ardından 10 kere “dildi لَهُ شَرِيكَ V óJJ-J İİI لَا] 'i وَلَهُ الْحَمْدُ J * f يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ الْحَيُّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” yani ‘Allah’tan başka ilah yoktur yalnız ve tek olarak Allah vardır. O’nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir dengi/benzeri yoktur. Mülk ancak O’nundur ve hamd yalnız O’na mahsustur. Diriltir, öldürür fakat kendi ölmeyen diridir. Bütün hayırlar O’ndandır. Allah her şeyin üzerine kâdirdir.” desinler.

Misvak kullanmakta devamlılık göstersinler. Misvakın faydaları ve fazileti konusunda pek çok şey beyan edilmiştir. Özellikle namaz kılmadan ve abdest alınca, uykudan uyanınca ve Kur’ân okumaya başlamadan, tefsir ve hadîs nakletmeden/dersi yapmadan ve bu gibi diğer yerlerde misvak kullanmak güzel ve faziletli bir iştir.

Dualarını Allah Teâlâ’ya hamd ve Rasûlüne salavât ile başlatmalı, salavât ile sonlandırmahdırlar. Bunun, edilen duaların kabulüne vesile olduğu söylenmiştir. Dualarda anne ve babalarını, hocalarını, kardeşlerini her kim için dua ediyorlarsa onları bizzat

isimleri ile anarak duada bulunsunlar. Dualarını yalvararak ve mahcubiyet ile dile getirsinler. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Azîm'inde, "û-?تكن75 jjJj jjJji û-5 J-RJ* öjoj تضرعا وخيفة 21 JA> 2u j j_hij ^-JSIÂII"388 diye buyurmuştur. Yani meâlen, 'Rabbine ne çok sessiz ne de çok sesli orta bir sesle yalvararak duada bulun, gafillerden olma' demektir. Kadı Beyzâvî [ö. 685/1286] 'bu şekilde dua edilmesi umûmî bir emirdir' dedi. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'Zikrin/Allah'ı anmanın en hayırlısı hafi olanıdır' diye buyurmuştur.

İhtiyaçlarını ve kimsesizliklerini, yalnız oldukları bir vakitte, günahlarını ikrar edip ağlayarak Allah Teâlâ'ya yalvarsınlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'Allah korkusundan dolayı ağlayanlar elbette cehenneme girmezler' diye buyurmuştur. Hak Teâlâ'dan her beklentileri yanında istikamet, doğruluk, günahlarının affı, bela ve musibetlerden yana afiyet yani Allah Teâlâ'dan rıza ve tevfik istemelidirler. Ömrün son demlerinde imânsız olmaktan korkarak daima güzel bir son arzu etmelidirler. Üzerlerindeki İslâm nimeti için daima şükreden kullar olsunlar. Ömrün imânsız olarak sonlanmasının sekiz sebebi olduğu söylenmiştir:

[I] İ'tikâdda bid'at,

[II] Dünya sevgisine mağlub olup şehvete meyletmek,

[III] Yapılan zulümler,

[IV] İslâm nimetine şükretmemek,

[V] İslâm üzere kalamamaktan korkmamak,

[VI] Beş vakit namazı edâ etmemek,

[VII] Faiz yemek,

[VIII] Allah Teâlâ'nın veli kullarına düşmanlık beslemek.

[Müslüman erkekler] evladlarına ve hanımlarına günlük lüzumlu din bilgisini öğretip, şeriata aykırı işler işlemelerinin

---

388 A'râf, 7/205.

önüne geçmeliler. Evin hanımlarını nâmahremin bulunduğu yerlere göndermesinler. Düğüne, hamama, kâfir kimselerin ziyaretine -hastalık ziyareti de olsa- göndermesinler.

Kadınlar da kocalarından habersiz/izinsiz dışarı bir yere gitmemelidirler. Kadınlar kocalarından habersiz çıkarlarsa, [bilsinler ki] yerdeki ve gökteki melekler tekrar evine dönünceye kadar o kadına lanet ederler. Erkekler kadınlarını, şeriatın müsaade etmediği yerlere salmamahdırlar. Eğer izin vererek gönderirlerse her ikisi de asi ve günahkâr olur. İzni caiz olan yedi yer bulunmaktadır: Anne ve babasını ziyaret, hastalık vakitlerinde hallerini kontrol, musibet anlarında teselli etmek, mahrem dairedeki akrabaları ziyaret, birinde hakkı/alacagı olsa ya da kendisi birinin hakkım/borcunu taşısa bunlara, hamile iken ebeye ve ölü yıkayıcı kadına haber verip izin alarak yahud izinsiz çıkabilir hac farzını yerine getirmek de böyledir.[389] Bunlar dışındaki yerlere izin almaksızın gitmek kadınlara caiz değildir.

[Müslüman erkekler] önemli konularda kadınların sözleriyle hareket etmekten sakınsınlar. Çünkü kadınların -ekseriyetle- akılları noksandır ve sözlerinde hayır yoktur. Önemli olmayan hususlarda güzel anlaşabilmek için görüşlerine/tercihlerine muvafakat etmek gerekir. Peygamberimiz *(aley hisseldim),* 'Hanımlarınız hakkında size vasiyette bulunacağım bunu uygulayın; onlar bir eğe kemiğinden yaratıldılar, eğe kemiğinin güzeli eğrisidir. Doğrultayım derseniz kırarsınız. Bulundukları hâl üzere muhafaza ederseniz eğrilikten zarar gelmez' diye buyurmuştur. Anlaşma yolunu gözetip hanımların bazı eksikliklerini görmezden gelmeli, günah olmadığı sürece her eksiklerine bakılmamahdır.

---

389 Hanefî mezhebince bir kadının yanında mahremi bulunmadan hac farizası için -Türkiye'yi dikkate alarak konuşursak- seyahat etmesi caiz değildir. Eğer yanında kendisine eşlik edecek bir mahremi (oğlu/damadı vs.) varsa o zaman kocasının iznini alması zorunlu değildir. Umre de ise yanında bir mahremi de olsa kocasından izinsiz seyahati, umre farz bir ibadet olmadığı için caiz değildir.

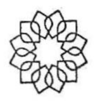
Erkek çocuklarına kuşak ve elbise [yani kız kıyafetleri] giydirmek harâmdır. Ellerine kına yakılmasına müsaade edilmemelidir. Daha sonra annesi etmiş ben razı değildim demek de fayda vermez, mazeret sayılmaz.

[Babalar ve anneler] kız olsun erkek olsun çocuklarını 7 yaşına geldiklerinde namaz kılmaya başlatmalı, 10 yaşma geldiğinde [düzenli olarak] namaz kılar vaziyete gelmediyse [hafifçe] döverek zorlamalıdırlar. Eğer yine kılmazsa [sertçe] dövmek vâcibtir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* ‘çocuklarınızı 7 yaşında namaz kılmaya sevk edin, on yaşında [hâlâ kılmıyorlarsa] dövün’ diye buyurmuştur.

Hocalar talebelerini tıpkı evladları gibi eğitsinler, talebe hocanın manevî evladıdır. Daima istiğfar üzere olmalıdırlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* ‘bir kimse istiğfara devam etse, Allah Teâlâ o kimseyi bütün darlıklarından kurtarır ve bütün dertlerinden uzak kılar, hiç ummadığı/beklemedigi bir yerden rızık verir’ diye buyurmuştur.

[Müslümanların] dillerinde her daim, “jiİḶLÎj t اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى التَّوْفِيقِ تَقْصِيرٍ js' AJJI” zikri bulunmalıdır. Yani ‘Hamd, rızasına uygun amelleri nasip etmesini niyaz ettiğim Allah’ mahsustur. Her eksikliğim/kusurum için Allah Teâlâ’dan mağfiret niyaz ederim’ demektir.

Allah Teâlâ tevfikini refik eyleye.

VEFATI YAKIN OLANLARA VE YAKINI VEFAT ETMİŞ OLANLARA VASİYETLER

Buradan itibaren zikrolunacak olan şeyler vefatıma yakın zamanda ve vefatımda burada bulunanlara/olanlara vasiyetlerimdir. Din kardeşlerime vasiyetim şudur ki, hastalığım şiddetlendiğinde ve vefatıma yakın yanıma gelen kardeşlerim devamlı İhlâs sûresi okumamı hatırlatsınlar. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'bir kimse vefat anında "أَحَدٌ ol jJ"[390] okursa kabrinde azab görmez ve kabir sıkmasından emin olur ve kıyamet gününde meleklerin eşliğinde sırattan geçip cennete girer' diye buyurmuştur.

Ayrıca "opil oljSLı j ojJı oljJci اللَّهُمَّ" yani 'Allah'ım sen bana ölümün zorlukları ve safhaları için yardım eyle' demeyi telkin etsinler. Hadîs-i şerifte 'vav' yerine 've' olarak da nakledilmiştir. Çünkü münkirât ve sekerât aynı anlamdadır.

Hazret-i Aişe *(radıyallâhu anhfa* 'Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm)* ölümü esnasında gördüm, yanındaki bir bardak suya ellerini daldırıp yüzüne sürer ve 'سَكَرَاتِ 3 05J1 olpTi اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى oj-Jl' derdi. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm)\n* ölüm şiddetini gördükten sonra ölümü kolay olanlara gıpta etmedim' demiştir.

Sürekli Hak Teâlâ hazretlerinin rahmetini istesinler. Ölüm vakti korku vakti değil ümit vaktidir. Ümidi pekiştiren Öl d) الْغَفُورُ الرَّحِيمُ P»ol^JJI"[391] gibi âyetleri, hadîsleri ve "$_3$S ^1 عَلِمَ & قُدْرَةٍ عَلَى مَغْفِرَةِ الذُّنُوبِ، غَفَرْتُ لَهُ" gibi haberleri telkin etsinler. Yanımda; "عَبْدُهُ IJ-SAİ öl aUb İİ شَرِيكَ لَا وَحْدَهُ Öl y اللَّهُ öl jpj Öl <Jj V مُحَمَّدٌ إِلَّا وَرَسُولُهُ" yani "Allah'tan başka bir ilâh yoktur, Muhammed O'nun Rasûlüdür. Şehâdet ederim ki Allah'tan başka bir ilah yoktur. O tektir ve benzeri/ortağı bulunmaz. Muhammed O'nun kulu ve

390 İhlâs, 112/1.

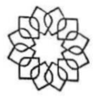
391 Zümer, 39/53.

Rasûlüdür" desinler. Fakat ısrardan daralır da [ölüm halinde] demeyi terk ederim korkusuyla usandırırcasma bir ısrarla söyletmeye çalışmasınlar. Kelime-i tevhidi söyledikten sonra bir dünya kelamı edersem o vakit yeniden hatırlatsınlar. Eğer kelime-i tevhidi söyledikten sonra bir dünya kelamı etmezsem yeniden söyletmek için telkin etmeye lüzum görmesinler, bu yeterlidir. Ümit ederim ki son dünya kelamımız kelime-i tevhîd olsun. Çünkü Peygamberimiz *(aleyhVs-salâtu ve's-selâm)* 'bir kimsenin son kelamı <ĴJI ^1 <Jj olsa, o kimse cennete girer' diye buyurmuştur. Ayrıca 'ölülerinize «ĴJI *$] <JI *s* kelimesini telkin edin' diye buyurmuştur. [Ölülerden] kasıt ölümü gelmiş/yaklaşmış olanlardır. Eğer [son nefeste] bunu dersem ne güzel demezsem belki son bir cümle kurmaya takatim olmayabilir, bu sebeple yanımda bulunanlar kelime-i tevhidi ağır ağır tekrar etsinler ki kalbimle onlara eşlik edeyim.

Yine yanımdakiler tövbe etmemi hatırlatsınlar. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selânı),* 'Allah Teâlâ can boğazdan çıkmaya başlamadığı sürece kulunun tövbesini kabul eder' diye buyurmuştur. Ayrıca saç tıraşı, koltuk altı ve kasık temizliği, bıyıkları kısaltmayı ve tırnakları kesmemi de hatırlatsın [ya da yerine getirsinler]. Çünkü bu türden işler kişinin ölümünden sonra yapılmaz. Bunları yapmaktan maksad [huzur-u İlâhi hazırlıktaki] güzelliktir. Mümkün olursa gusül ettirsinler, eğer imkân olmazsa abdest aldırsınlar. Bu da mümkün olmazsa teyemmüm ettirsinler. Beni kıble yönüne doğru çevirip sağ tarafıma doğru yatırsınlar. Kabirde bulunacağım halde sünnet üzere olan budur. Fakat sırt üstü uzatıp ayakların kıbleye bakar ve başın bir miktar yüksekte olmasının da caiz olduğu söylenmiştir.

Ruhumu teslim ettikten sonra [ardımdan] Yâ-sîn sûresini okusunlar. Peygamberimiz *(aleyh i's-salâtu ve's-selâm),* Yâ-sîn okunmasını emretmişlerdir. Ölüm anında ve [defin esnasında] yanımda/civarımda kadın ve çocuk bulundurmasınlar. Bana [bedenime ve ruhuma] ceza ve feza etmesinler. Sâlih/îmânlı din kardeşlerimden cenazemde hazır bulunanlar; Allah Teâlâ'ya kalpten teveccüh ederek bu fakir [Birgili] için, îmân selâmeti ve şeytanın şerrinden

muhafaza niyaz etsinler. Umulur ki Rabbim [bu dualar hürmetine] şeytanın şerrinden emin eyler ve güzel bir son nasip eder. Ruhumu teslim ettikten sonra çenemi bağlayıp gözlerimi yumsunlar. Bir kovaya/tasa su doldurarak üç, beş ya da yedi defa vücuduma döksünler. Tek sayıda olması sünnettir. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm),* 'Hakikat, Allah Teâlâ tektir ve teki sever' diye buyurmuştur. Sıcak/buharh su ölüye saygıyı muhafaza edip ve kötü kokuyu da izale eder.

[ÖLEN KİŞİNİN] NAMAZLARI HAKKINDA

Dostlarım ve akrabalarımdan veya vasiyetimi yerine getirmek üzere seçtiğim bir kimse, helâl kazançlı birinden 300 akçe alsın. İlla bu miktar olması şart değil, eksik ya da fazla da olabilir. Eğer o miktar para bu kimselerde bulunmazsa borçlanarak (istikza) tedarik etsinler. Lâkin borç da vade belirlemek caiz olmaz. Eldeki akçe [helâllik açısından] şüpheli ise kaza namazının kefaretleri ve diğer kefaretler bu şüpheli akçelerden verilmez. İlla helâl olması icab eder.

Hıdâsatu'l-Fetâva'fa, 'Bir kimse kaza durumuna kalmış namazlarına karşılık fakirlere/muhtaçlara yemek yedirmeyi vasiyet eylemiş olsa, her vakit namaz için [asgarî] bir buçuk kilogramlık buğday ikram edilir. Münasip olan budur' denilmektedir. *Dıre-ru'l-Hükkâm fi Şerhi Gureru'l-Ahkâm*'da, 'üzerinde hac ve zekât gibi Allah hakkı bulunan kimsenin vasiyette bulunması vâcibtir' diye söylenmiştir. Ayrıca, 'eğer ki farz, nafile ve diğer işlerin hepsi karşılanmaya imkân bulunmazsa evvela farz olan karşılanır' denilmiştir. *Hıdâsatu'l-Fetâva'te* belirtildiği üzere vasiyet edenin vasiyet sırasına riayet etmek gerekir. Evvel zikrettiklerini evvelce sonraya bıraktıklarını da sonraca karşılamak gerekir.

Hac ile zekât borcu olan kimsenin vasiyetinin ifasına hangisi ile başlanacağı konusunda İmam Ebû Yûsuf'tan muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Bunların birinde, hac ile başlanacağı; bir başka rivayette de zekât ile başlanacağı beyan edilmektedir. Hac ve zekât diğer tüm [farz] kefaretlerin öncesine alınır. [Diğer farz] kefaretler, sadaka-i fıtırın öncesine alınır. Sadaka-i fıtır kurban öncesine, vâcib nafile öncesine alınır.

Musannif [Birgili] *Cilâıdl-KulûFun^* "[bir kimse] sülüsünden az bir miktar vasiyet edip, kalanı [hayra] devredilsin diye vasiyet eylemiş olsa -ki şimdilerin âdeti budur- ya da hiç vasiyette bulunmasa o kimse vâcib olanı terk edip günahkâr olmuş olur.

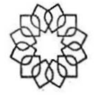
Çünkü bir kimsenin üzerine vâcib olan, sülüsün karşılayabileceği bir miktar malı [kazaya kalan ibadetlerine karşı bir hayır için] vasiyet etmektir. Fakat üzerinde herhangi bir farz kalmamış olsa ve bu sebeple kalan borçlar için sülüsünden vasiyet etmese bunda bir beis yoktur. Bir kimsenin üzerine vâcib olmasa [yani kazaya kaldığı konusunda herhangi kat'î bir delil bulunmasa] ama namaz ya da başka farz bir ibadetinden yana bir eksik, hata, atlama vs. korkusu duysa ve bunun karşılığında bir hayır yapılması için vasiyette bulunsa buna imkân/müsaade vardır" demiştir.

Mü'mine yakışan üzerine vâcib olan bir borç varsa sülüsü müsait olduğu mertebe bu borçları tamamen ödemeyi vasiyet etmesidir. Önemli olan hususları belirleyip önemsiz şeyler için herhangi bir vasiyette bulunmamak gerekir. Üzerine bir vâcib yoksa fakat [varisler] bu vasiyete de ihtiyaç duymayacak derecede zenginlerse o vakit sülüsten bir miktar [hayra] vasiyet mendûptur. Eğer vârisler zengin değil de o vasiyete ihtiyaç duyuyorlarsa vasiyet etmemek daha evladır. *Durer-i Gurefde* konu böyle beyan edilmiştir.

Müellif [Birgili] *Cilâu'l-Kulûb'^nd^* [vasiyetin icrası için] 'iki sâlih kimse' demişse de kişi sayısı şart olan hususlardan değildir. Şer'î bir işlem gerçekleştiğine şâhidlik edecek kimselerin bulunması kâfidir. [Benim vasiyetimin icrası için] benden istifade etmiş olan kimseler olsa daha hoş olur ve onlardan da hoca hakkına riayet için vasiyetime ihtimam göstermelerini dilerim. Üç yüz akçeyi hesap edip, kaç günlük namaza ne miktar düşerse, 'Muhammed b. Pir Ali'nin şu kadar namazının iskât-ı salâtı (namazının kazası) için şu miktarı sana verdim' diyerek versin ve alan kişide 'aldım, kabul ettim' desin.

[Birgili]: "Doğum Târihim 10 Cemaziye'l-ulâ 929 Târihidir" vefat Târihim ne zaman olursa, buluğa erdiğim 12 yaşını düşüp -buluğa erişilen yaş belli/kesin değilse kız ve erkek için 15 yaş esas alınır, yok eğer buluğu zâhir kılan ihtilam veya hayız gibi bir durum varsa o vakit dikkate alınır. Bu zamana kızlarda 9 erkekte 12 diyenler de olmuştur- kalan seneleri öylece hesap etsinler.

[Konevî]: Musannif [Birgili] bu sözleri ihtiyatlılıgı sebebiyle söylemiştir. İnsanlar da ihtiyat için vitir namazlarını da hesap etsinler. Böylece bir günde 6 vakit dikkate alınır ve her vakit için 520 dirhem buğday ya 1040 dirhem arpa ya da 1040 dirhem hurma hesap edilmelidir.[392] Iskat-ı salât borçları tamam olunca bir miktar da oruç için fidye verilmesi uygundur. Ne kadar gün oruç borcu kaldı ise her gün için 520 dirhem buğday ya 1040 dirhem arpa ya da 1040 dirhem hurma hesap edip ona göre vermelidirler. Kalmış kurban, zekât -ne miktarda ise o kadar-, yemin kefareti için de versinler. Eğer bu ödemelerden sonra geri kalan bir miktar olursa onu da güzel bir düşünceyle dost ve akrabalarından ihtiyaç sahiplerine versin ve bütün bu işlerden hasıl olan sevabı fakire [Birgili] bağışlasın.

392 Bu rakamlar ve maddi karşılıkları için güncel verilere bakılmalı, hangi sene yapılacaksa ona göre hesap edilmelidir.

KABRİN HAZIRLANMASI

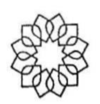
İki kişiye, Müslüman kabristanında hayır sahibi ve sâlih bir kimsenin kabri yakınında mezar kazdırsınlar. Günahkâr/kötü bir kabir sahibi yakınlarında olmasın çünkü kötü komşu sebebiyle diri olan insanlar nasıl acı çeker/rahatsız olurlarsa ölü de öyle rahatsız olur denilmiştir. Kabir kazanlara -mesela- 20 akçe verelim şu kabri kazın desinler ve bu parayı asıl maldan versinler. Kabrin derinliğinin, uzunluğunun yarısı kadar olması hoş olur. Bazıları bunu, ortalama bir insanın göğüs hizası olarak ifade etmişlerdir. Bu ölçü, edebe uygun olandır. Kabrin eni boyunun yarısı kadar ve bol/genişçe olsun. Açılacak çukurun tamamı kazıldıktan sonra mümkünse kıble tarafına doğru gövdem sığacak kadar bir bölüm açsınlar -bu kısma sapma denir-, bizim mezhebimizde [Hanefi] efdaldir. Peygamberimiz *(aleyhisselâm),* 'lahid/kabir bizim için, şak kâfirler içindir' diye buyurmuştur. Eğer yer yumuşak olur da mevtanın sapmasına imkân tanımıyorsa şak, demirden olursa tabutla defin de caizdir. Kadınların mutlaka tabutla defnedilmeleri gerekir.

KEFEN HAKKINDA

Kabir kazıldıktan sonra diğer taraftan da kefen işine girişsinler. Orta [kalite] bezlerden olsun ve israf edilmesin. Bazıları bayramlık için giyilen kumaşlar gibi olmalı bazıları da normal hayatta giydiği türden kumaşlardan olmalı, bu israf olmaz demişlerdir. Pamuklu ve beyaz olması efdaldir. Kefen tamamen dikildikten sonra üzerinde üç, beş veya yedi tekrar koku gezdirsinler.

ÖLÜNÜN YIKANMASI

Bu safhadan sonra yıkama faslına girişsinler. Ölünün yıkanacağı tahtayı/yeri ayarlasınlar. Bazıları bunun keyfiyetinde ihtilaf ettiler. Kimi kıbleye doğru uzatarak yıkamak gerektiğini beyan etti, kimi de enine doğru yıkamayı. Şemsuleimme es-Serahsi [ö. 483/1090], 'hangi şekle imkân varsa o olur' demiştir. Meyyiti üzerine koymadan evvel hoş bir koku gezdirsin ve mevtayı öylece koysunlar. Ardından sâlih bir kimse [bedeni] yıkasın, birisi de su döksün. Ölüyü yıkayacak olan kişinin onun bir yakını/akrabası olması müstehabtır. Böyle bir yakını yoksa yahud bu işleri bilmez ise takva ve emanet sahibi bir kimse yıkamalı denilmiştir. Yıkama işleminde yanlarında bu ikisi dışında hiç kimse bulunmasın. Yıkayanlar da sünnet üzere yıkasınlar: Elbiselerini çıkarıp avret mahallini örtülü tutsunlar. Önce abdest aldırsınlar fakat ellerinden başlamasınlar, yüzünden başlasınlar ve mazmaza ile istinşak yaptırmasınlar. Saçlarını mesh etsinler. Abdest aldırdıkları uzuvlarda üçlemeye dikkat etsinler zira sünnettir. Suyu çokça kullanıp onu da israf etmesinler, israf harâmdır. Saçı ve sakalı kaynamış sıcak bir suyla yıkasınlar. Dost ve akrabalarımız lütfedip sülüsten kalan akçeden yıkayana ve su verene -mesela- yirmişer akçe versinler. Bu işlem bittikten sonra kefene sarsınlar. Önce solundan ondan sonra sağından dolasınlar ve açılmasından endişe edilirse iki taraftan bağlasınlar.

CENAZE NAMAZI

Ondan sonra [cenaze] namazını kılmaya girişsinler. Dostlara haber edilsin ve onlar da bulunmaya gayret etsinler. Namazda ıoo kişi hazır olsun, hiç olmazsa 40 kişi bulunsun. Peygamber efendimiz *(ale/jhrs-salûtu ve's-selâm),* 'hiçbir ölü yoktur ki üzerine yüz kişi namaz kılıp da cümlesi o kimse için şefaat etse Allah Teâlâ elbette şefaatlerini kabul eder' diye buyurmuştur. Yine, 'bir Müslüman vefat ettiğinde cenazesinde Allah'a şirk koşmamış kırk kişi mevcut olsa onların meyyit hakkmdaki şefaatlerini Allah Teâlâ kabul eder' diye buyurmuştur. Namaza duran cemaat üç saftan daha az olacak şekilde dizilmemeli. Peygamberimiz *(alejjhi's-salâtu ve's-selâm),* 'bir Müslüman vefat ettiğinde Müslümanlardan üç saf onun üzerine namaz kılsalar, o Müslümana cennet elbet vâcib derecesinde olur' diye buyurmuştur. Üç saftan fazlası sıkıntı olmaz ama 7 kişi bile olsalar üç saf olarak namazı edâ etsinler.

Cenaze götürüldüğünde sesli zikirde bulunmasınlar. İbnu'l-Hümâm, *Şerh-i Hidâye'de;* 'cenazede bulunanlar için ses tonunu yükselterek zikir ve Kur'ân tilavetinde bulunmak mekruhtur. Kendi duyacakları bir sesle zikir ve tilavetlerini gerçekleştirsinler' demiştir. Birçok muteber kitapta bu durumun kerahat olduğu açıklanmıştır. Çünkü bunun, ehl-i kitabın uygulamalarına benzeyen bir iş olduğu söylenmiştir.

Bir sâlih kimse kabre girsin ve ölüyü içeri indirsin. Ölüyü kabre indirecek kişinin sayısı hakkında bir sınır yoktur, lüzuma göre belirlenebilir. Kadınları kabre indiren kimselerin, ölünün nikah düşmeyen mahremi olması efdaldir. Eğer böyle bir imkân yoksa sâlih bir kimsenin indirmesi münasiptir. Kadınları kabre tabutun içinde koysunlar. [Ölüleri kabre koyarken]; "بِسْمِ اللّٰهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ" sözünü söylesinler. Bazı kitaplarda "*JJb, 3" lafzı yoktur. Kıble tarafından indirsinler ve yönünü de kıbleye doğru çevirsinler. Kabre konulduktan sonra kefenin uçları bağlı ise onu çözsünler ve ardından kerpiç ile kabrin ağzını kapatsınlar. Bunu kireç ya

da çamurla [yani hemen gidecek şeylerle] yapmasınlar. Bu esnada; "أَجِرْهُ مِن [illegible] عَـذَابِ الْقَبْرِ" desinler. Yani, 'Allah'ım sen burada yatan meyyiti şeytandan ve kabir azabından uzak eyle' demektir.

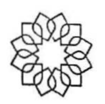
Süfyân es-Sevrî [ö. 161/778] *(rahmetullahi aleyh)*in bildirdiği üzere; 'Meyyite kabirde "مَـنْ رَبُّـكَ" [Rabbin kim?] diye sual edildiğinde şeytan ona bir görünür ve kendisine işaret ederek kendisini söylemesini telkin eder' demiştir. İmam Tirmizî [ö. 279/892]; 'bu büyük bir fitnedir, ondan korunmak için Peygamber efendimiz "اَللّٰهُمَّ ثَبِّـ[illegible] وَافْتَحْ [illegible] السَّمَاءِ لِرُوحِهِ" duasını sebatla okumayı emir buyurdu demiştir. Fukaha da, meyyit kabre konulduktan sonra; "[illegible] مِنَ [illegible]" demenin müstehap olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra kabri doldursunlar fakat yerden bir karış yüksekliği aşmasınlar. Bazı [âlimler] yerden dört karış yüksek olmasının caiz olduğunu da söylemişlerdir. Kabrin üstüne kabir kazılırken çıkan topraktan daha fazla toprak atmasınlar. Bir testi/kova suyu kabrin üzerine döksünler, bu mendûptur ve Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm)'dan* rivayet edilmiştir. Suyu baş tarafından başlayıp ayak ucuna değin gezdirip döksünler. Dostlarımızdan biri kabrin yanında durup, "[illegible] وَصَعِّدْ رُوحَهَا [illegible]" Yani, 'Allah'ım sen bu meyyiti [kötülüklerden] uzak kıl, ruhunu [makam-ı âlîye] kaldır ve rızanı bu kimseye ulaştır." Bir kişi de; "[illegible] إِلَيْهِ رَاجِعُونَ [illegible] مَنْزُولٍ بِهِ جَافِ الْأَرْضَ عَنْ جَنْبَيْهِ وَافْتَحْ [illegible] بِقَبُولٍ حَسَنٍ [illegible]" diye okusun. Yani, 'Hakikat şu ki -yaratılış ve mülk cihetinden- Allah'a aitiz ve yine Allah'a rücû edeceğiz. Ya Rabbi! Bu kul sana rücû kıldı. Sen nüzûl edenlerin en hayırlısısın. Bu kul için semanın kapılarını aç ve onu güzel bir şekilde kabul eyle ve dilini sabit kıl' demektir.

Münker ve Nekir'in sual edeceği erken vakitlerde bir kimse de; "اَللّٰهُمَّ هٰذَا عَبْدُكَ وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ وَلَا نَعْلَمُ مِنْهُ [illegible] اَللّٰهُمَّ [illegible] الثَّابِتِ [illegible] الْآخِرَةِ كَمَا ثَبَّتَهُ [illegible] ارْحَمْهُ وَأَلْحِقْهُ بِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ [illegible] وَلَا

ṓj_>-î Ui/j Sfj oUu uLi" okusun. Yani, 'Allah'ım şurada yatan senin kulundur. Sen onu bizden iyi bilirsin. Biz bu kimsede hayırdan başka bir şey bilmeyiz. Hakikat [melekler] buna sual etmek için oturttu. Allah'ım sen onu ahirette doğru söz üzere sabit kıl. Nitem dünya hayatında sabit kılmıştın. Sen ona rahmet ilhak eyle. Sen bizi bundan sonra azgınlık içerisinde bırakma ve Sen bizi bu duaların ecrinden mahrum bırakma' demektir. Bu duaları üç kişi okusun, eğer üç kişi bulamazlarsa bir kişi okusun.

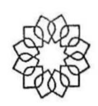
Orada hazır bulunan kimselere, 'bu kabirdeki kardeşiniz için Allah'tan mağfiret, bağışlanma talep edin' desinler. Allah Teâlâ'dan Münker ve Nekir sualine karşı onu sabit kılmasını istemelerini söylesinler.

KABİR BAŞINDA OKUNACAKLAR

Evvelki fasıllar ortaya konulduktan sonra şimdi artık defin sırasında ve ardından Kur'ân okumaya koyulsunlar. Ayakta okuyan asi olur, oturarak okumak gerektiği söylenmiştir. Kur'ân'dan İhlâslı bir niyet ile bir kişi okusun diğer hazır bulunanlar da dinlesinler. İmam ve müezzinlerin çıkıp savt-i[393] vahid ile okumasının bid'at ve mekruh olduğu söylenmiştir. Bakara sûresinin baş kısımları ile son kısımlarını okusunlar zira Abdullah b. Ömer *(radıyallâhu anhumâ)* bu iki kısmın okumasını vasiyet etmiştir. Ayrıca Tebâreke sûresi ile 7 kere de İhlâs sûresini okusunlar. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm),* 'bir kimsenin kabri yanma gidip on bir kere"îli أ JJ"[394] هُوَ okuyup, sevabını ölülere bağışlasa bağışladığı meyyit sayısınca okuyana ecir verilir' diye buyurmuştur.

Âyet el-Kürsî ve Yâ-sîn sûresi de okusunlar. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtıc ve's-selâm),* 'bir kimse kabristana varıp Yâ-sîn sûresini okusa, kabir ehlinden azab hafifletilir ve okuyana da kabir ehlince sevap verilir' diye buyurmuştur. [Mümkünse] Bakara sûresini tamamen okusunlar. Abdullah b. Ömer *(radıyallâhu anhumâ)* böyle vasiyet etti. Okunanların sevabını ruhuma hediye etsinler. 'Burada okumuş olduğum Kur'ân-ı Azîm'in sevabını buradaki meyyite bağışladım' desinler.

393 Tek sesle, koro halinde.

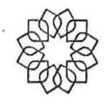
394 İhlâs, 112/1.

ORUCUN VE YEMİNİN KEFARETİ

Meyyitin ruhu için okunan Kur'ân ve dualar tamamlandıktan sonra dost ve akrabalarım lütfedip sülüsten bir miktar akçeyi bu fakirin [Birgili] oruç kefaretine niyet ederek fakirlere -her fakire 1 akçe düşecek şekilde- versinler.

[Konevî]: Merhumun zamanında 520 dirhem buğdayın kıymeti 1 akçeymiş fakat şimdi öyle değil, bugün 520 dirhem buğday ne kadar akçe ediyorsa 1 kişiye o kadar vermek gerekir.[395] Bir köle azâd etmeye gücü yetenin köle azâd etmesi gerekir.

Sülüsten geri kalanı da yeminlerin kefaretine niyet ederek fakirlere versinler. Kefaret-i yemin ne miktardaysa dağıtılacak hesabında o miktarda olması gerekir.

395 Konevî merhumun bu satırları yazdığı günden itibaren de değerler fazlasıyla değiştiği için bugün böyle bir uygulama yapacak kimsenin de bugünün rakamlarını dikkate alarak adım atması gerekir.

TELKİN

Bu işler tamamlandıktan sonra dağılsınlar. Kardeşlerimden sadece âlim ve sâlih bir kimse kalsın. Yüz hizamın karşısına geçip ayakta dursun.

Üç defa: "Ya Muhammed ibn Meryem" der. İlk söyleyişinde meyyit bunu işitir, İkincide oturur, üçüncüde de 'beni irşad eyle ki Allah Teâlâ sana rahmet eylesin' der, denilmiştir.

Sonra:

"اذْكُرِ JlçkJI الذي خَرَجْتَ مِنْ LjjJI شَهَادَةَ وَ ûl Y dl Yİ_Tüiül CJIJ

مُحَمَّداً hi jj**j^* ö'j الْجَنَّةَ "^5)', ûlj -J -ıjp ûlj الْبَعْث حَقٌّ، (jlj APUUI AXJI لَا

رَيْبَ فِيهَا، ölj 4**^' *tir 3 الْقُبُورِ، وَأَنكَ رَضِيتَ بِاللهِ 4j 5^^***^^ ^iÜJ وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى

اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ نَبِيّاً وَرَسُولاً، وَبِالقُرْآنِ إِمَاماً، وَبِالكَعْبَةِ قِبْلَةً، وَبِالْمُؤْمِنِينَ إِخْوَانَاً

Jj ü» !\ >? ^4 الْعَرْشِ 1^"

diye okusunlar. Yani, 'Sen şehâdet et ki, Allah'tan başka ibadete layık kimse yoktur ancak Allah Teâlâ vardır. O tektir ve hiçbir ortağı yoktur. Muhammed *(aleyhisselâm)* Allah Teâlâ'nın Rasûlüdür. Cennet ve cehennem haktır. Allah Teâlâ'nın ölüleri diriltmesi haktır. Kıyamet haktır ve onda hiç şüphe yoktur. Allah Teâlâ kabirde olanları diriltecektir. Hakikat şu ki, sen bu dünyada Allah Teâlâ'nın Rabb olduğuna inandın ve O'ndan razı oldun. Muhammed *(aleyhisselâm)\n* nebi olduğuna inandın ve ondan razı oldun. Kur'ân'ın Allah'tan olduğuna inandın ve ondan razı oldun. Ka'be'nin kıble olduğuna inandın ve razı oldun. Mü'minleri kardeşin bildin. 'Rabbim Allah'tır, O'ndan başka ibadete layık olan yoktur, O büyük arşın sahibidir' dedin.

Bundan sonra üçer kere:

"âl 43] 7 J"

"pSLui j bUJ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ وَنَبِيِّ الإِسْلَامُ، وَدِينِي Jtil cAJ J-*" okusunlar. Lütfedip ağır ağır telkin etsin ve mânâları üzerinde tefekkür etsinler, hızlı hızlı okuyup hemen gitmesinler.

Ardından; "لَا تَذَرْهُ فَرْداً وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ 4b" desinler.

Bu okumaların ardından Münker ve Nekir birbirine 'biz Allah'a inancı telkin olunan bu kimse hakkında şimdi ne yapalım? Allah bu kimsenin velisidir' demeleri gerekir denilmiştir. Bu dualar ve telkinlerin ardından artık herkes evine gitmelidir. Kabir başında beklenilmemelidir, mekruhtur.

Tuhfetu^-Fetâva'da 'ölen meşâyih ve ulemâdan ise üzerine ziyaret edenlerin rahat etmesi için bir yapı yapmak mekruh değildir' denilmiştir fakat hadîs-i şerifte sakınılması gerektiğine dair açık beyan vardır. Muteber kitapların çoğunda bu uygulamanın kerahetine dair beyan mevcuttur. [Bu sebeple] baş ucuna büyükçe bir taş diksinler, dua etmek isteyenler için alamet olsun, müstehabtır.

Osman b. Maz'ûn *(radıyallâhu anh)* defnedildiğinde Muttalib [b. Ebî Vedâ] hazretleri dedi ki: 'Peygamberimiz *(aleylu's-salâtu ve's-selâm)* bize bir taş getirmemizi emretti. Biz o taşı götürmeyi başaramadık. Bunun üzerine o, mübarek kollarını sıvadı ve o taşı götürdü. [Osman b. Maz'ûn'un] kabrinin başucuna koydu. Bunun ile kardeşimin kabrini belli edeyim ve ehlinden vefat edeni yanına defnedelim' diye buyurdu' demiştir.

Kabrim yıkılacak/çökecek olursa onu tamir etsinler, üzerine [çöken miktar kadar] toprak döksünler ve yeni bir kabir gibi düzenli yapsınlar.

Evladıma ve dostlarıma vasiyetlerimden biri şudur ki, ardımdan ağıt yakmasınlar yani öldüğümü ilan ederek feryat etmesinler, harâmdır. Fakat ağır ağır ağlamak, dilden şeriate aykırı bir söz dökülmedigi müddetçe caizdir. Peygamberimiz *(aleyhVs-salâtu ve's-selâm),* oğlu İbrahim vefat ettiğinde mübarek gözlerinden yaşlar aktı ve "kalp mahzun olur [ama hakikatte] biz Senin ayrılığının

mahzunlarıyız" diye buyurmuştur. [Ölüyü] mübalağalı yani kendinde bulunandan fazla şeylerle överek anmasınlar. Ardından 7'si, 40'1 veya sene-i devriyesi için yemek pişirip ziyafet yapmasınlar. Ziyafet ancak keyif/güzellik içindir halbuki ölünün hatırlanması ancak hüzün ve üzüntüdür. *Fetâvâ-iKâdıharida* 'musibet günlerinde ziyafet mekruhtur çünkü o günler hüzün günleridir [ziyafet] uygun olmaz, fakat eğer [sadece] fakirlere sunmak üzere bir yemek olursa bu güzeldir' diye nakledilmiştir.

Bezzâziyye'de 'üçü, haftası [y'si] ya da sonrasında yemek organize etmek mekruhtur' denilmiştir. Kurtubî [ö. 671/1273] *Tezkiresinde,* '[Ölünün ardından] 7'sinde yemek tertip edip, insanları toplayıp, bundan da ölüye merhamet murad etmek ulemânın razı olduğu bir iş değildir.' demiştir.

Meşâyih demiştir ki; bu gibi işler Müslümanlara yakışan işler değildir, küfür ehline benzememek gerekir. Kişinin kendisinin vasiyet edip de sülüsünden şu kadar malı fukaraya yemek yapıp yedirsinler diye vasiyet etse, fakir olmayanların ondan yemesi harâmdır. *Durer-i Gurefde* böyle beyan edilmiştir.

Vasiyet bulunmadıkça bu gibi günlerde yemek tertip etmek mekruhtur. Nitekim musannif [Birgili] 'ziyafet' kelimesiyle buna işaret etmiştir. *Fetâvâ-i Kâdîhan'da* kelâm-ı mutlaktır. Gerçi musannif [Birgili] Cilâu'l-Kulûb'unda tahsis etmiştir. [Şöyle ki]: Fakirlere yemek vermek gerek çağırıp/toplayıp yedirmekle gerek evlerine göndermekle olursa yani bir ziyafet tertibi olmazsa caizdir. Ziyafet ile tasaddukun farkı açıktır. Nitekim musannif [Birgili] 'ruhum için çokça sadaka ihsan etsinler' dedi. Malumdur ki sadakaya herhangi bir kısıtlama/yasak yoktur. Men edilen ziyafettir.[396]

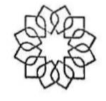
---

396 Ziyafetten kasıt muhtaç olmayan kimselerin bulunduğu bir meclise yemek tertibidir.

Para bulunmadığında pirinçten, yağdan, tuzdan, soğandan artık neye kâdir olur ise ondan az veya çok fakirlere Allah rızası için verip/yedirip, sevabını da meyyite -isim belirterek- bağışlasınlar. Bunun meyyite faydası olduğunda şüphe yoktur. Dualarında ansınlar, hemen unutup geçmesinler.

Dostlarıma hususî istirhamım şudur ki, payeli müderrislere dânişmend olup medresede çalışmasınlar. Fetva vermek niyetiyle kazasker kapısına kâdı olmak niyetiyle gitmesinler. Kâdı ve beylerin kapılarına bir zaruret olmaksızın gitmesinler. Allah'ın gazabını çektiğine şüphe yoktur. [İnsanlar] rızıkları ve diğer ihtiyaçları konusunda ancak Allah Teâlâ'ya tevekkül etsinler.

Faydalı ilim, kişiyi ömrünün sonunda kurtaran ilimdir. İnsanlar sâlih bilgilerle ve takva ile meşgul olup; felsefe okumaktan, günahtan ve hevalarına uymaktan uzak dursunlar. Allah Teâlâ'nın yardımıyla bu kitap [Risâle-i Birgivi] h. 970 Târihinde tamamlandı. Buradan itibaren vasiyet/nasihat olmaya uygun diğer konular olacaktır.

İSTİNCA

İstinca, kişinin büyük abdest sonrasında suyla ya da [sert] toprakla temizlenmesine denir. [Kişinin] ayak yoluna oturduktan sonra kişinin edeb mahallini mümkünse su ile, değilse taş, [sertleşmiş] tezek, ağaç, toprak veya bunun emsali şeyler ile silmesi/temizlemesi sünnettir. Silme sayısının tek olması müstehabtır.

Suyla temizlenmek âdâba en uygun olanıdır. Tuvaleti avret mahalline bakmadan tamamlamak gerekir. Kişi hacetini giderdikten sonra istinca eder, istinca ettikten sonra da kuru bir bezle kurulanmadan/silinmeden yerinden kalkmaz. Eğer ki hacet mahalle dağılmış olursa o vakit taş gibi nesnelerle istinca kâfi gelmez, muhakkak su ile temizlenmek gerekir, vâcibtir. O bölgeden kan ve iltihap çıkarsa yine su ile temizlik vâcib olur.

İmam-ı A'zam'a göre dübürü, îmâmeyne göre dübür ve zekeri sağ el ile temizlemek -zaruret bulunmadığı sürece- mekruhtur. Temizliği sol el ile yapmak gerekir.

Kıbleye doğru oturarak hacet gidermek mekruhtur. Fakat kıyafetleri kıbleyi perdelerse mekruh olmaz. Güneş ve aya karşı [perdesiz olarak açıkta] hacet gidermek de mekruhtur. Kiremit, saksı, kömür gibi insanların kullanabileceği nesneleri temizlik için kullanmak ve onları pisletmek mekruhtur.

Suya, gölgelik yere [insanların istifade ettiği bir yere], meyve veren bir ağaç dibine hacet gidermek de mekruhtur.

Hacet giderirken konuşmak, zaruret olmaksızın ayakta bevletmek mekruhtur. Hacet sonrasında istibra vâcibtir. îstibra, yürümekle veya sol yanı üzerine bir süre yatmakla olur.

ABDESTİN FARZLARI

Abdest: Bir kere yüzünü yıkamak -ki yüz, saçlardan çene altına uzanan ve iki kulak arasında kalan bölümdür-, bir kere kolları dirsekler dahil olarak yıkamak, başın dörtte birini bir defa mesh etmek -bir rivayette el parmaklarının ucuyla mesh edileceği bildirilmiştir-, ayakları topuklar dahil olarak bir kere yıkamaktır. [Bunlar, abdestin farzıdır.]

Abdestin sünnetleri ise; elleri bileklere kadar üç kere yıkamak -uykudan uyanmış olmakla uyanıkken abdest almak arasında [uygulamada] bir fark yoktur-, bu sünnet farz olan kısmın içerisine dahildir ve kişi kollarını yıkayıp ellerini [ayrıca] yıkamasa bu yıkaması abdest için kâfi olur.

Abdestin başlangıcında; “بِسْمِ ِ العَظِيمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى دِينِ الْإِسْلَامِ” demek gerekir. Yani, ‘Allah’ın adıyla başlarım. Hamd, [beni] İslâm dini üzere kılan Allah’adır’ demektir.

Abdest alırken besmele çekmek, sahih kaynakların bildirdiği üzere sünnettir. Gerçi *Hidâye'de* ‘sahih olan görüş besmele çekmenin müstehab olmasıdır’ diye geçmekteyse de ihtiyata uygun olan, istincadan önce veya sonra besmele çekmektir.

Misvak ile temizlenmek -zaruret halinde parmak misvak yerine geçer-, ağza üç kere su vermek, buruna üç kere su vermek, temiz suyla bu iki uzvu temizlemek gerekir.

Abdest alırken arada fasıla vermeyip devam etmek gerekir. En uygunu [herhangi] bir uzuv kurumadan abdesti tamamlamak gerekir. Başın meshinden artan suyla kulağı mesh etmek, kulak içine şehâdet parmağıyla, dışına da baş parmak ile mesh etmek; eğer kulak içinden kulak kiri yapışmadı ise devam etmek yapıştıysa temiz su ile elini yıkayıp devam eder.

Abdestin sırası âyette zikrolundugu gibi önce yüz, sonra dirseğe kadar eller, ardından başa mesh etmek, sonra ayakları yıkamaktır. Ardından parmakları hilallemek gelir; bu, elleri üç kere yıkadıktan sonra parmakları birbirine geçirerek temizlemektir. Ayak parmaklarını hilallemek ise, ayak serçe parmak boşluğuna el serçe parmağı ve bu sıra ile parmakların boşlukları alttan doldurarak temizlemesidir.

[Kişi mesh için] ellerinin üç parmağını başının ön tarafına koyup avuç içini kaldırıp parmaklarını çene [kemiği] hizasına getirip daha sonra avucunu indirip elini başladığı noktaya kadar çekmesi gerekir. Şeyh-i Ekmel [Ekmeluddin el-Babertî], *Hidâye Şerhi'nde* Âişe-i Sıddîka hazretlerinden, Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellem)* hazretlerinin meshinin böyle olduğunu nakletmiştir. Burada zikredilenlerin dışındaki uygulamalar sünnete aykırıdır. [Konevî:] Konuyu tafsilatlı olarak *Mesh Risâlesi'nde* izah ettik.

Kişi abdeste niyet ederek sağından başlamalı -*Durer-i Gurefde* sağdan başlamanın müstehab olduğu söylenmiştir-, meshe alt kısımdan başlanmalı, elleri ve ayakları yıkamaya ise parmaklardan başlanmalıdır.

Abdestin mekruhları; sağ el ile sümkürmek, temizlenen uzuvları üçten eksik ya da fazla tekrar ile yıkmak, güneşte ısınmış suyla abdest almak -ateşte ısınmış suyla almak mekruh değildir-, suyu yüzüne sert vurmaktır.

Abdesti bozan şeyler; önden yahud arddan çıkan necaset, yel -gaz çıkarmak ancak arddan olursa abdest bozar ağızdan gelen gaz ve kadınlarda önden gelen yel abdesti bozmaz, İmam Muhammed'den böyle rivayet edilmiştir-, aslında [geğirti dışında] önden kokulu gaz çıkarsa bu abdesti bozar fakat musannif [Birgili] ihtiyatlılık adına îmam Muhammed'den gelen bu rivayeti zikretmiştir. Ayrıca yaradan kurt çıkması, abdesti bozan hususlardandır. Göz içerisindeki iltihap patlasa ve fakat dışarı çıkmasa bu abdesti bozmaz. Ağız dolusu istifra abdesti bozar. İstifra ister mideden gelsin ister baştan balgam olarak gelsin ağız dolusu miktara

ulaşmışsa abdesti bozar. İmam Ebû Yûsuf'a göre, bir kimse bir mecliste az az istifra etse ve toplamda ağız dolusu miktara baliğ olsa bu durum da abdesti bozulmuş olur.

Yatıp ya da bir yere dayanıp uyumak -eğer dayanak [altından] alındığında düşecek duruma gelmiş ise-, aklını yitirmek, sarhoşluk hâli abdesti bozar. Sarhoşluk yürüyenin meylinin olması düz yürüyememesidir. [Bu meyli ille alkol sebebiyle alması gerekmez.]

Namaz ve cenaze namazı esnasında gülümsemek ve tebessüm ile abdest bozulmaz. Fercin ferce teması abdesti bozar, zekere yahud ferce temas abdesti bozar lâkin bunun dışında karı-koca arasındaki diğer hâller abdesti bozmaz.

GUSÜL ABDESTİNİN FARZLARI

Ağza bir kere su vermek, buruna bir kere su vermek, bedeni tamamen yıkamak -sünnetsiz olan kişinin zeker kabuğunun içini de yıkaması farzdır-, sahih rivayetlerde bildirildiği üzere göbeği, bıyığı, kasığı, sakalı ve ferci yıkamak farzdır.

GUSÜL ABDESTİNİN SÜNNETLERİ

Öncelikle abdeste niyet etmek, vücudunda necaset/kir varsa önce onu temizlemek yani guslün öncesinde niyet edip; "بِسْمِ اللّٰهِ الْعَظِيمِ 5اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى ÇH? iالإِسْلاَمِ" demek, ellerini yıkamak, vücudunun herhangi bir yerinde necaset varsa onu temizlemek, abdest almak, önce sağ omzuna sonra sol omuzuna sonra da başını sahih olan usûl budur. Bu safhalardan sonra kalan azalara su dökülmesi ve ovulması gerekir.

Ağır bir şey kaldırınca ya da yüksekçe bir yerden düşünce [uzuvda bulunan] meni dışarı çıkarsa bundan dolayı gusül gerekmez. îmam Şâfiî'ye göre bu durumlarda da gusletmek gerekir.

Uykudan uyanan kişi kıyafetinde ya da yatağında [kurumuş] meni görse [bunun uyurken mi yoksa daha önceden mi olduğunu bilmese] o kimsenin gusletmesi gerekir.

NAMAZ AHKAMI

Namazın dışındaki farzlar ki ona namazın şartlan denir, zaten namazın farzlarını kasıtlı ya da kasıtsız terk edenin namazı caiz olmaz. Musannif [Birgili] hâşiyesinde böyle beyan etmiştir.

Namaz kılarken avret mahallerini örtmek gerekir. Erkeğin avret mahalli göbek ile diz kapağı altıdır. Cariyenin ve ümmü veledin[397] de aynı şekildedir. Bu bölgelerin arka hizası da avret mahalli içerisindedir.

Hür kadınların her yeri avret mahallidir. Sadece yüzü, eli ve ayakları avret değildir. Bir rivayette el üstü ve ayaklannın da avret olduğu nakledilmiştir. Kadınların saçları da avret mahallidir. Yalnız ve tenha yerde dahi namazını eda etse örtmesi gerekir.

Namaza niyet ettikten sonra artık namaza uygun olmayan yemek içmek gibi her şeyden uzak bir hâle bürünmek gerekir. Fakat namaza niyet ettikten sonra abdeste gitmek, mescide gitmek namaza uygun olmayan hâllerden değildir. Bazı âlimlere göre namazın niyetinde tayin gereklidir [sadece namaza niyet yetmez]. 'Falan vaktin farz namazını kılmaya' diye niyet etmek gerekir. Yine Cuma namazı için de açık bir niyet gereklidir denilmiştir. Sünnet için 'şu vaktin sünnetine' diye belirtmek, vitirde de 'vitir namazına niyet ettim' diye beyan etmek gerektiği söylenmiştir.

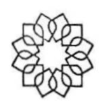
397 Ümmü veled: Sahibinden çocuk dünyaya getiren cariye anlamında bir fıkıh terimi.

Nafilelerde de nafileye niyet etmek gereklidir. Fakat teravih namazında ve sünnet-i müekkedelerde namaza niyet etmek ve tayin bulunmaması problem değildir.

Eğer cemaatle yani bir imama uyarak namaz kılıyorsa o zaman bahsi geçen şekilde namaz niyetini ettikten sonra 'uydum hazır olan imama' diye de niyet etmesi gerekir. İmam mihraba durduktan sonra namaza başlamadan [herhangi bir vakitte] niyet etmek ulemânın çoğunluğuna göre caizdir ama efdal olan imamın tekbirinden sonra niyet etmektir. Niyet; [bir işi yapmaya] kalben yönelmek, istemektir, illa dil ile beyan edilmesi gerekmez. Kalpteki niyeti dil ile söylemek müstehabtır. Çoğunluğun görüşü budur. Bazı âlimler ise dil ile söylemenin bid'at olduğunu ifade etmişlerdir. Musannif [Birgili], [kişi] dil ile söylemenin bid'at olduğu hakkındaki bu görüşü bilip bunu reddederek söylese dahi kişiye bir zararı olmayacağını beyan etmiş olmaktadır.

Namaz için kıbleye yönelmek gerekir. Kıbleye yönelmek Ka'be'ye yönelmek demektir. Mekke ehli için kıbleye dönmek icmâen şarttır. Kıble tayinine imkân bulamayanların kıblesi yaklaşık olarak tahmin ettiği yöndür. Eğer hatalı bir yöne yönelerek namaz edâ edilmiş de bir haber veren sayesinde bu öğrenilmişse, evvelki namazların iadesi gerekmez. Temiz olmayan bir yerde namaza başlanmış ya da kılınmışsa bu namazın tekrar iade edilmesi gerekir.

NAMAZLARIN VAKİTLERİ

Sabah namazının en efdal vakti, tan yerinin ağarmasından güneş doğuncaya kadar ki aralıktır.

Öğle namazının vakti, gün ortası geçtikten sonra her şeyin gölgesi İmâmeyn'e göre kendinin misli, İmam-ı A'zam'a göre kendinin iki misli oluncadır.

İkindi namazının vakti, iki görüşe göre öğle namazının son vaktinden güneş batıncaya kadar ki aralıktır.

Akşam namazının vakti, gün batıp şafak [aydınlığı] kayboluncadır. îmam-ı A'zam'a göre şafak beyazdır, İmâmeyn'e göre [beyazlıktan sonra gelen] kızıllıktır.

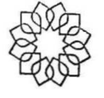
Yatsı namazının vakti, şafağın görünmez oluşundan tan yeri agarıncaya kadar ki aralıktır.

Vitir namazının vakti, yatsı namazının farzını edâ ettikten sonradır.

Teravih namazının vakti, yatsı namazından sonradır. Bazı âlimler yatsı ile vitir namazları arasında kılınacağını söylemişlerdir. Bazı âlimler ise teravih için bütün gecenin uygun olduğunu söylemişlerdir.

Yaz günlerinde öğle namazlarını erteleyerek kılmak müstehabtır. Yatsı namazlarını da -gece uyanamama korkusu/endişesi olmayanlar için- gecenin ilerleyen vakitlerine ertelemek müstehabtır. Kış günlerinde öğle ve akşam namazını vaktin girdiği ilk anlarda kılmak, acele davranmak müstehabtır. Hava bulutlu olduğu günlerde ikindi ve yatsı namazlarını vakit girer girmez kılmaz, acele davranmak müstehabtır. Sabah namazını ise tehir etmek müstehabtır.

Güneşin doğuşu ve batışı esnasında namaz kılmak, tilavet secdesi yapmak ve cenaze namazı kılmak caiz değildir. Tan yeri ağardıktan sonra sabah namazının sünnetinden başka bir nafile kılmak mekruhtur. Yine ikindiden sonra nafile namaz kılmak mekruhtur. îmam hutbeye çıktığı andan ininceye kadar ki aralıkta kaza namazı dışında bir namaz kılmak mekruhtur.

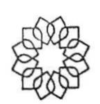

NAMAZIN FARZLARI

[Kişinin] namaz kılacağı esnada gövdesinin, ellerinin veya başının değeceği yerleri necasetten temizlemesi gerekir. Eğer hasta olur da vücuduna su değdirmemesi gerekir yahud su bulamazsa teyemmüm ile abdest alması gerekir. Ellerini toprağa ya da toprak cinsinden olan -kiremit gibi- nesneye vurup yüzüne sürmeli, ardından bir daha vurup kollarına sürmeli ve bunların öncesinde "Allahu Ekber" demelidir. Bu şarttır, rükn-ü talî değildir. Tazime delâlet eden herhangi bir söz ile tekbir getirmek caizdir. Mesela "Allahu Eceli", "Allahu A'zam" gibi. Fakat "Allâhummağfirlî" gibi duaya delâlet eden bir söz ile tekbir getirmek caiz değildir.

Namazın içerisinde bulunan farzlara namazın iki aslî rüknü denir. Kişi ayaklan üzerinde durmaya muktedir ise namazını böyle eda etmesi gerekir. Bu farz namaz için şarttır. Sünnet ve nafile namazları oturarak kılmak caizdir. Musannif [Birgili] hâşiyesinde böyle beyan etmiştir.

Namazda bir âyet dahi olsa [mutlaka] Kur'ân'dan okumak gerekir. îmam-ı A'zam'ın beyanına göre iki rekât için [asgarî] uzun bir âyet okunması farzdır. îmâmeyn'e göre ise her bir rekâtta [asgarî] üç kısa ve bir uzun âyet okunması farzdır. Her bir rekâtta rükû ve secdeye gitmek farzdır. Namazın sonunda tahiyyat okuyacak kadar oturmak gereklidir.

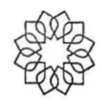
NAMAZIN VACİBLERİ

Namazın vâcibleri; kastederek terk edenin günahkâr olacağı, namazını noksan hâle getireceği lâkin namazını caiz olmaktan çıkarmayan eksik ve yanlışları ifade eder. Kişi namazın vâciblerini yanlışlıkla terk ederse o zaman sehiv secdesi gerekir. Musannif [Birgili] hâşiyesinde böyle beyan etmiştir.

îlk iki rekâtta Fatiha sûresini okumak bizim mezhebimizde [Hanefî] vâcibtir. Eimme-i selâse [İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed] katında farzdır. Fatiha'yı bir kere okumak ve okunacak diğer şeylerin öncesinde okumak da vâcibtir. Eimme-i selâse katında sünnettir. Secdeden kalkıp doğrulunca 'subhânallâh' diyecek kadar beklemek sünnettir fakat İmam Ebû Yûsuf'un kavlince farzdır. Bir rivayete göre İmâmeyn'e göre de sünnettir.

Namaz sonunda selâm vermek, bayram namazlarında tekbir getirmek, öğle ve ikindi namazının farzlarında -cemaatle ya da tek- Kur'ân'ı hafî/gizli/içten okumak vâcibtir. Cemaatle kılınan akşam, yatsı ve cuma namazlarında imamın [ilk iki rekâtı] cehri/sesli okuması vâcibtir. Akşam ve yatsı namazları tek kılınırsa sesli okumak vâcib değildir, kişi istediği gibi okumakta serbesttir fakat sesli okumak efdaldir. [Eğer tek kılarken sesli okursa] cemaatle namaz edâ olunması için, meleklerin o kimsenin ardında cemaat olduğu rivayet edilmiştir.

Gece kılman nafile namazlarda da kişi istediği gibi okumakta serbesttir fakat sesli okumak efdaldir. Sadece kaza namazı ve gündüz nafile kılan kişi kıraatini gizli/hafî olarak okur.

NAMAZIN SÜNNETLERİ

Namazın içindeki sünnetleri terk etmekle -ister kasıtlı ister kasıtsız- namaz fasit olmaz ve sehiv secdesi de gerekmez. Fakat ihtar ve ikaza müstehak olur. Musannif [Birgili] hâşiyesinde böyle beyan etmiştir.

îftitah tekbirlerinde elleri kulak yumuşağına değin kaldırmak namazın sünnetlerindendir. *Fetâvâ-i Kâdihan'da* erkeklerin baş parmak uçlarını kulak yumuşağına değdireceği yazılıdır. Kadınlar da ellerini çenelerine kadar kaldırır, sahih olan görüş budur. Cenaze namazında da böyledir.

Namazda besmele her Fatiha öncesinde okunmalıdır. Bunun haricindeki sûre evvelinde okunmamalıdır. İmam Muhammed *(rahmetıdlâhl aleyh)* kıraatin hafi olduğu namazlarda her sûre öncesinde okunacağını söylemiştir.

Namazda kıyamda [erkek] göbek üzerinde sağ eli sol elin üzerine koymalı, serçe parmağıyla baş parmağını halka etmelidir. Kadınlar ise ellerini göğüs üzerine koymalıdır.

Secdeye gidince ve secdeden kalkınca "ÜI" demek, rükûda üç kere "سُبْحَانَ ÛHJ الْعَظِيمِ" demek de sünnettir. Bundan daha eksik olursa mekruh olur. Sayı tek olduktan sonra ne kadar çok tekrar etse daha efdaldir. İmam cemaate bıkkınlık verecek kadar [namazı] uzatmamalıdır.

Secdede en az üç kere " JkSlı سُبْحَانَ رَبِّيَ"demek sünnettir. Secdede alın ve burnun ikisini birden yere değdirmek sünnettir. Fakat -özürsüz de olsa- sadece burnun teması ile secde etmek İmam-ı A'zam indinde caizdir ama mekruhtur. Sadece alın üzerine secde etmek ise mekruh değildir. Önce sağına ardından soluna selam vermek vâcibtir.

NAMAZIN MEKRUHLARI

Namaz içerisinde başı çevirip [herhangi bir şeye] bakmak, yüzü zaruret yokken kıble istikametinden döndürmek mekruhtur. Göz ucu ile etrafa bakınmak mekruh değildir. Kişi bedenini/göğsünü kıble istikametinden çevirirse namazı fasit olur.

Namaz esnasında elbise yahud üzerindeki bir şeyle oynamak/alakadar olmanın mekruh olduğu evla olan görüştür. Secde yerindeki taş vb. şeyleri temizlemek bir defaya mahsus ise mekruh olmaz. Parmakları çıtlatmak -bazıları bunu Lût kavmi amelinden olduğunu söylemişlerdir- namaz esnasında mekruhtur. Zaruretsiz olarak bağdaş kurmak mekruhtur, zaruret varsa beis yoktur. Namazda bir yeri kaşımak bir kereye mahsus olursa sorun olmaz ama üç kere olursa namaz fasit olur. Elini koyduğu yerden kaldırmadan üç kere kaşısa bu durumda namazı fasit olmaz.

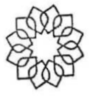
Gerinmek ve esnemek mekruhtur. Peygamberimiz *(alcyhi's-salâtu ve's-selâm),* 'esnemek şeytandandır, sizden biriniz [namazda] esneyecek olursa mümkün olduğu sürece ağzını yumsun' diye buyurmuştur. Eğer ağzını yummakla tutamayacak olursa eli ile ağzını kapatsın.

Secdeden kalkarken dizleri ellerden önce kaldırmak mekruhtur. İmamdan önce secdeye gitmek ve imamdan önce secdeden kalkmak mekruhtur. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm),* 'imamdan evvel başını kaldıran kişi başının eşek başına dönmesinden korkmaz mı?' diye buyurmuştur.

Bir rekâtta bir sûreyi tekrar okumak, iki rekâtta da aynı sûreyi farkında olarak okumak mekruhtur. Ayakta dururken asaya ya da duvara özürsüz olarak dayanmak mekruhtur. Namaz kılanın önünden geçmek mekruhtur. Peygamberimiz *(aleyhi's-salâtu ve's-selâm),* 'namaz kılanın önünden geçmenin ne kadar günah olduğu bilinseydi, hiç kimse namaz kılan birinin önünden geçmez kırk yıl beklerdi' diye buyurmuştur. Âyetleri ve tespihleri parmak ile

saymak İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed katında farzda ve nafilede lâ-beisdir. Kalple, namaz dışında el ile saymak ise mekruh değildir. Ebû Ca'fer el-Hinduvânî [ö. 362/973] ihtilaf ikisinde de vardır dedi. *Kâdîharida* parmakları hey'et-i mesnûn üzere dururken saymak mekruh değildir, denilmiştir.

İmamın yüksekte -yüksekliğin miktarı fark etmez- cemaatin alçakta namaz kılması mekruhtur.

NAMAZI İFSAD EDEN HÂLLER

Namaz kılarken bir söz söylemek yani namaz içerisinde -kasıtlı ya da kasıtsız, az ya da çok fark etmez- dünya kelâmı söylemek namazı bozar.

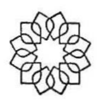
Secdede iki ayağı kaldırmak namazı ifsad eder. Tek bir ayağın kalkması halinde ise namaz fasit olmaz.

Bir erkek bir kadınla aynı safta ya da kadının gerisinde namaza dursa namazı caiz olmaz. Kadın erkeğe imam olmaz. Ebû Ali en-Nesefî'nin beyan ettiği üzere, erkeğin bir uzvu ile kadının bir uzvunun namazda aynı hizada bulunması namazı ifsat eder. İlla aynı hizada olmak gerekmez.

Yüzü ve göğsü özürsüz olarak kıble istikametinden çevirmek namazı ifsat eder. Sadece yüzü -özürsüz de olsa- çevirmek namazı ifsat etmez.

Namazda [Kur'ân'dan] az ya da çok okumanın İmam-ı A'zam indinde bir farkı yoktur. Az da okunsa namazda Kur'ân'dan okunmuşolmasınamazıgeçerlikılar.[398]

Bir şey yemek, içmek namazı ifsat eder. Kasıtlı ya da kasıtsız olmasının herhangi bir farkı yoktur.

398 İmam Mâturîdi de *Te'yilâtu'l-Kur'aıı'mda* bu görüşü tercih etmektedir.

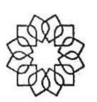
SALAVÂT

"اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيد"

Meâlen, 'Allah'ım! Hazret-i Muhammed'e ve ümmetine rahmet eyle; şerefini yücelt. Hazret-i İbrahim'e ve ümmetine rahmet ettiğin gibi. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin.

"اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيد"

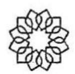
Meâlen, 'Ey Allah'ım! Hazret-i İbrahim'e ve âline bereketler ihsan ettiğin gibi, Hazret-i Muhammed'e *(sallallâhu aleyhi ve sellem)* ve âline de bereketler ihsan eyle. Muhakkak Sen Hamîd ve Mecîd'sin.'

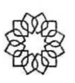
HATİME

[Birgili Mehmed Efendi] bu şerhe esas alman Vasiyetnâme'nin tasnifini, Allah Teâlâ'nın yardım, ihsan ve lütfü ile takriben [hicri] 970 senesinde tamamlamıştır.

Kitabı [şerhi] yazan; Melik ve Vehhâb olan Allah Teâlâ'nın garib ve acınmaya muhtaç kulu Ali b. Ramazan [el-Konevî]'dir. Allah Teâlâ ona, anne ve babasına rahmet etsin. O, bu şerhi hicri 1170 Şevvâl'inde Çankırı beldesinin Alaca Mescid mahallesinde mukîm iken tamamlamıştır.

Elinizdeki şerhi bir kısım ziyadelerle 1441/2020 Târihinde yeniden yayına hazırlayan Adanalı Ömer oğlu Melikşah hem Birgili Mehmed Efendi'nin hem de şârih Ali Konevî'nin şefâatine nâil olmayı umarak, kendisi ve ailesi için Cenâb-ı Hakk'tan dâreyn saâdeti niyaz etmektedir. Allahu Azîmüşşân hazretleri bizleri Ehl-i Sünnet i'tikâdından ayırmasın ve son nefesimizi sahih bir îmân ile vermeyi nasip eylesin. Âmin.

EKLER

EK-1: et-TARÎKATU'L-MUH A MM EDİ YYE'NİN AKÂİD BÖLÜMÜNDEN BİR KESİT

"İ'tikâdı Ehl-i Sünnet'e Uygun Şekilde Tashih Etmek"

Allah birdir; hiçbir şey O'na benzemez. O ne cisim ne araz ne de cevherdir. Tasvir olunmaz, [varlığının] sonu bulunmaz, boşluğu doldurmaz, yemez, içmez. Evlad sahibi olmadığı gibi evlad da değildir. O'na denk olan hiçbir şey mevcut değildir. O, bir mekâna yerleşmiş değildir. O'na zaman erişmez. Altı yönden [sağ, sol, yukarı, aşağı, ön ve arka] hiçbiri O'nun için söz konusu olmaz. Bu cihetlerin hiçbirinde değildir. [Yani mekândan münezzehtir.] Hiçbir ihtiyacı olmaz. Hâdise/muhdise mahal değildir. Hakîm'dir: Hikmetsiz ef'âli yoktur. Herhangi bir zorunluluk [zâtına/ef'âline] ilişmeden dilediğini yapar.

[Fâil-i muhtardır] Noksanlığı çağrıştıran her sıfattan münezzehtir. Tüm kemâl sıfatlarla muttasıftır. O'na erişecek/eklenebilecek bir kemâl mevcut değildir. Kadîm, ezelî ve ebedîdir. O'nun sıfatları vardır ve [bu sıfatlar O'nun] zâtıyla kaim olarak kadîmlerdir. Sıfatlan zâtının ne aynı ne de gayrıdır. [Bu sıfatlar:] Hayy, îlm, Kudret, Sem', Basar, îrade, Tekvin ile harf ve sesten [yani mahlûkâtın sahip olduğu türden] olmayan Kelâm sıfatıdır.

Kur'ân, Kelâmullah'tır ve mahlûk değildir. Allah Teâlâ'yı ahirette baş gözüyle görmek aklen caiz, naklen de vâcibtir. Allah, hiçbir yön ve mekânda bulunmaksızın, ışığın [O'nun zatından] göze

yansıması olmaksızın ve mesafe ihtiyacı olmaksızın [cennette] görülecektir.

Tüm parça ve sıfatlarıyla âlem, hayır olsun şer olsun kulların tüm fiilleri, Allah Teâlâ'nın ilmi, takdiri, iradesi, kazası ve yaratmasıyla -ki zaten O'ndan başka yaratıcı yoktur- meydana gelir.

Kulların ihtiyarî fiilleri vardır. [İhtiyarî olarak] yaptıkları fiiller dolayısıyla ceza ve mükafata muhatap olurlar. İhtiyarî fiillerden iyi/hayır olanlar, Allah Teâlâ'nın rızası ve muhabbeti ile [beraber] dir. İhtiyarî fiillerden kötü/şer olanlar ise Allah Teâlâ'nın [takdiri ile olsa da] rızası ve muhabbeti ile [beraber] değildir. [İyi fiile verilen] sevap ancak merhamet-i İlâhiyyedir, ikramdır. [Fiillere adaletle muamelede bulunması O'na herhangi bir şekilde] vâcib olmadığı halde, O'nun ceza vermesi [yalnız] adalettir. [Bu itibarla] kulun O'ndan [herhangi bir] hakkını istemesi söz konusu değildir.

İstitaat/güç yetirme ancak fiil anında, sebeplerin tam ve âletlerin hazır/sağlam olması hâlinde mevcut olur. Her teklif yalnız bu imkâna dayanır. Kul da ancak gücünün yeteceği şeylerden mükellef tutulur.

Katledilen, ecel vaktinde ölmüştür. Ecel birdir. Harâm rızıktır. Herkes ömr-ü hayatında [kendisine takdir edilen] rızkını tam olarak alır, kimse bir başkasının rızkını yiyemez.

Kâfirler ile günahkâr Müslümanlardan bazılarının kabir azabı görmesi, itaat sahiplerinin ise kabirde nimetlere mazhar olmaları, Münker Nekir sorgusu, ölümden sonra [bedenen] dirilmek, amellerin tartılması, amel defteri, havz, sırat, peygamberlerin ve [ind-i İlâhîde] hayırlı kimselerin büyük günahlar için şefaatçi olması Allah Teâlâ'nın bildirdiği ve takdir buyurduğu şekilde haktır. Cennet ve Cehennem hal-i hazırda mevcut olup hem onlar hem de Cennet ve Cehennem ehli hâkidir, yokluğa karışmazlar.

Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellemfin* mübarek bedeniyle ve uyanık bir şekilde evvela Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksa'ya, ardından semâya ve sonra da Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu yerlere mi'râcı haktır.

Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellemfin* Deccâl'in zuhuru, Dâbbe-tu'l-arz, Ye'cûc ve Me'cûc, nüzûl-i îsâ *(aleyhisselâm),* güneşin batıdan dogması ve bunun gibi kıyamet alametleri olarak verdiği haberlerin tamamı haktır.

Büyük günah, sahibini îmân dairesinden çıkarmaz yani onu küfre sokmaz ve ebedî cehennemlik kılmaz. Yüce Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bunun dışındaki diğer günahları -dilediği kullar için- bağışlar. Büyük günahlardan sakınan kişinin düştüğü küçük günahlardan ötürü Allah Teâlâ tarafından cezalandırılması yahud tövbe etmeden ölmüş olsa da büyük günah sahibinin Allah Teâlâ tarafından bağışlanması caizdir. Yüce Allah [katından] bir lütuf olarak, duaları kabul eder ve ihtiyaçları giderir.

îmân ve İslâm birdir. [İkisi de] Nebi *(sallallâhu aleyhi vesellem)'in* getirdiği her şeyde onu [kalben] tasdik ve [dille] ikrar etmektir. Ameller, îmânın aslî rükünlerinden değildir. îmân, artmaz ve eksilmez. îmân sahibi bir Müslümanın; "Elhamdülillah mü'minim" demesi münasiptir; "İnşallah mü'minim" demesi ise uygun değildir. îmân bu anlamıyla 'mahlûktur' ve insanın kesbinin neticesidir. Fakat 'Rabbin kişiye hidayet vermesi' anlamıyla îmân mahlûk değildir. Mukallidin îmânı sahihtir fakat tahkik yolunu terk ettiği için günahkâr olur.

İnsanların içerisinden bir nebî ve Rasûller göndermek, [İlâhî] kitaplar inzal etmek ve mucizeler göndermek de büyük bir hikmet vardır. Nebiler ve Rasûller küfür ve yalandan, risalede vazifelendirildikten sonra bir şey çalmaktan, bir buğday tanesi kadar dahi eksik tartmaktan, küçük günahlardan ve başkalarına yeltenmek türünden kendilerinden uzak kılıcı her günahtan beridirler.

Peygamberlerin ilki Âdem *(aleyhisselâm),* sonuncusu ve en faziletlisi de Muhammed *(sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir.* Peygamberlerin sayıları kesin olarak bilinmez. Vefat ettikleri zaman nübüvvetleri ortadan kalkmaz. Peygamberlerin tamamı, Allah'ın lütfuna mazhar olmuş kulları olan meleklerden daha faziletlidir. Melekler; "O'nun [Allah'ın] sözünün dışına çıkmaz, hep O'nun emrine uygun hareket ederler."[399] Günah, erkeklik, dişilik, yemek ve içmekle ilişkilendirilmezler. Meleklerin büyükleri insanların genelinden, insanların geneli de meleklerin genelinden daha üstündür/faziletlidir.

Sürat-ı intikal, ihtiyaç anında yiyecek ve içecek bulmak, uçmak, suda yürümek, canlı ve cansız varlıklarla konuşabilmek ve bu kabil bazı harikulade işler yapmak yani keramet izhar etmek evliya için haktır. Bu gibi harikuladenin peygamber elinden sadır olmasına mucize denir. Evliyalar peygamberlerin derecesine ulaşamadıkları gibi kendilerinden şer'i mükellefiyetlerin kalkacağı bir makama da erişemezler.

Sahâbenin en faziletlisi Ebû Bekir es-Sıddîk *(radıyallâhu anh),* sonra Ömer el-Farûk *(radıyallâhu anh),* sonra Osman Zinnûreyn *(radıyallâhu anh)* ve sonra da Ali el-Murtazâ *(radıyallâhu anh)'dır.* Halifelikleri de bu sıra üzeredir. Ashâbı sadece hayır ile anarız. Aşere-i Mübeşşere'nin, Fatıma'nın, Haşan ve Hüseyin'in, ayrıca Rasûlullâh *(sallallâhu aleyhi ve sellem)'in* müjdelediği kişilerin cennetlik olduklarına şehâdet ederiz. Ashâb-ı kiram tabakasından sonra ümmetin en faziletlileri tâbiîndir.

Müslümanların başında, ahkâm-ı dîniyyeyi tatbik gücüne sahip, hür, mükellef, Müslüman ve Kureyşî bir reislerinin bulunması gerekir. Sâlih olsun fâcir olsun her Müslümanm ardında namaz kılmak caizdir. Günahkâr Müslümanların cenaze namazı edâ edilir. Mukim ve seferi hâllerde mestler üzerine mesh caizdir. Testi şırası sarhoş edici bir kıvama gelmezse harâm olmaz. Yaşayanların ölüleri için dua etmelerinde ve sadaka vermelerinde hem kendileri hem onlar için faydalar vardır.

---

399 Enbiyâ, 21/27.

Bazı mekânların bazı mekânlardan daha faziletli olması haktır. İlim, akıldan üstündür. Vefat eden müşrik çocuklarının cennetlik ya da cehennemlik olacağı bilinmemektedir. Kâfirlerin de 'Hafaza Melekleri' vardır. Ma'dûm[400] şey değildir. Sihir mevcut/aslı olan bir şeydir. Nazar (göz değmesi) caizdir. Her müctehid başlangıçta dayandığı delil itibariyle isabetlidir fakat verdiği hüküm gereği neticede hata edebilir. Çünkü hakikat bir tanedir.

Naslar mümkün olduğu sürece zâhirî mânâları üzere anlaşılır. Zâhirî mânâları bırakıp ehl-i bâtının iddia ettiği mânâlara yönelmek, nasları reddetmek, günahı helâl görmek, şeriatı hafife almak, rahmet-i Îlâhî'den ümit kesmek, gazab-ı Îlâhî'den emin olmak, gayb ile ilgili haber veren [kâhin] kimseleri tasdik etmek küfürdür. Tatarhâniyye müellifi diyor ki: "Allah Teâlâ'nın, sıfatlarından herhangi birinin hâdis olduğunu söyleyen kimse kâfirdir." *Tatarhâniyye* müellifine, Allah Teâlâ'nın zâtının hâdise mahal olduğunu iddia eden kişinin durumu sual edildi, o da bu kimselerin kesin olarak kâfir olduklarını söyledi.

Yine ona, Allah zâtıyla âlimdir dediği halde O'nun ilmi olduğunu söylemeyen, zâtıyla kâdir olduğunu söyleyip de kudreti olduğunu söylemeyen Mu'tezilîlerin durumu 'kâfir olduklarına hükmedilir mi, edilmez mi?' şeklinde sual edildi. O da 'Allah'ın sıfatları olmadığını söyleyenlerin kâfir olduğuna hükmedilir' şeklinde cevap verdi.

Ayrıca *Tatarhâniyye'te* şu [i'tikâdî] hususlar da yazılıdır: Her kim yüce Allah'ın bir ayağı olduğuna inanırsa -ayak bir organ/uzuv olduğu için- kâfir olur. Bir kimse 'Allah cisimdir fakat diğer [bildiğimiz] cisimler gibi bir cisim değil' derse o kimse bid'atçidir.[401] Yine bir kimse 'Allah Teâlâ semâdadır' der ve bununla mekânda

---

400 Ma'dûm: Var olmayan anlamında felsefe ve kelâm terimi.

401 Bu cümleyi kullanan kişinin kâfir olarak anılmamasının sebebi, İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdi'nin *Kitâbu't-Tevhid'inde* cisim kelimesini 'var' mânâsında kullanan/bilen birine karşı 'Allah cisimdir' denilmesinin kişiyi kâfir yapmayacağını söyleyip istisna alanı açmasıdır. Fakat cisim kelimesinin hakiki mânâsını bilip de bu mânâsını kastederek 'Allah bir cisimdir' ifadesini kullanan kimse kâfir olur.

bulunmayı kastederse kâfir olur. Eğer nasları olduğu gibi nakletmek niyetiyle söylerse o vakit kâfir olmaz. Herhangi bir niyete sahip olmaksızın böyle bir cümleyi kullanırsa kahir ekseriyete göre kâfir olur. *Tahbîfâe* 'sahih olan görüş budur ve fetva da bu görüş üzerinedir' denilmektedir.

Bir kişi, [Allah'ı kasıtla] 'varlık âleminden ne Sensiz bir mekân var ne de sen mekânlardan bir mekânsın' dese o kimse kâfir olur. Bir kimse 'Allah'ın ilmi her yerdedir' demiş olsa bu ifade açık bir hatadır. Doğru olan; [mekân kaydı getirmeksizin] 'Allah Teâlâ'ya her şey malumdur' demektir.

Bir kimse Allah Teâlâ'yı üstte yahud altta bulunmakla nitelerse bu bir teşbihtir ve küfür olur. Bir kimse 'Allah'ın hikmetsiz bir iş yapması caizdir' derse o kimse kâfir olur, zira o kişi bu ifadesiyle Allah Teâlâ'yı ilimden yoksun olmakla nitelendirmiş olur.[402]

Bir kişi 'hiçbir şey yokken Allah Teâlâ vardı, O var olacak ve hiçbir şey kalmayacak' dese bu ifadenin ikinci kısmı mülhidlerin [ahiret inkârcılarının] sözlerinden olduğu için meşayıha göre küfürdür, bazı kimselere göre ise büyük bir hatadır.

Bir kişi kıyameti, cenneti, cehennemi, mîzânı, sırâtı, hesabı ve kulların amellerinin yazılı olduğu defteri inkâr ederse o kimse kâfir olur. Fakat bir kimse 'Mîzân sadece adalet demektir, bir mîzân mevcut değildir' derse o bid'atçidir, kâfir değildir.

Kabir azabını [te'vil yoluyla] inkâr eden kimse bid'atçidir. Kabir azabını [topyekûn] inkâr eden kimse ise kâfir olur.

Kıyamet günü şefaat ehlinin şefaat edeceğini inkâr eden kişi kâfir olur.

Büyük günah sahibi [Müslümanın] cehennemde ebedî olarak kalacağını söyleyen kimse bidatçidir.

---

402 Söz konusu ifade Eş'arîlerin kullandığı mânâ itibariyle küfür değildir çünkü Eş'arî imamların kastı Allah Teâlâ'ya herhangi bir vâcib yüklememektir. Yoksa Allah Teâlâ'nın abes bir fiil yapacağı değildir. Bu itibarla tenzih hassasiyeti sözü küfür olmaktan çıkarır diyebiliriz.

Cennette ru'yetullahın vukû bulacağını inkâr eden kişi kâfir olur.

Şer işlerin Allah Teâlâ'nın takdiriyle olmadığını iddia etmeleri ve insanların kendi fiillerinin hâlıkı olduğunu savunmaları sebebiyle Kaderiyye'nin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir.

Allah Teâlâ'ya 'bedâ'[403] nispet ettikleri için Keysaniyye'nin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir..

Ölmüş kimselerin dünyaya tekrar döneceklerini, ruhlarının başka bedenlere yerleşeceğini, Allah Teâlâ'nın ruhunun imamlara hulul edeceğini, gizli bir imamın çıkacağını, gizli imam çıkıncaya kadar emir ve nehiy işlerinin askıya alınacağını, Cebrâîl *(aleyhisselâm)\n* vahy-i İlâhî'yi Ali b. Ebî Talib *(radıyallâhu anh)'a* değil de Hazret-i Muhammed *(sallallâhu aleyhi ve selletn)'e* hatalı olarak getirdiğini söyleyen Râfızîlerin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir. Bu kişiler İslâm dairesinin dışındadır ve durumları mürtedin hükmünün aynısıdır.

Bütün ümmeti, Ali b. EbîTalib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zubeyr b. Avvâm ve Âişe validemizi -Allah hepsinden razı olsun- küfürle itham ettikleri için Haricîlerin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir.

Hazret-i Muhammed *(sallallâhu aleyhi ve selleın)'in* şeriatını Arap olmayanların üzerinden kaldıracak bir peygamber bekledikleri için Yezidîlere kâfir demek vâcibtir.

Allah Teâlâ'nın sıfatlarının olmadığını söyledikleri ve 'Kur'ân yazıldığı vakit cisim, okunduğu vakit bir arazdır' dedikleri için Neccâriyye'nin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir.

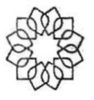
---

403 Bedâ: Şia fırkalarına göre Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişmeler meydana gelebileceğini ifade eden kelâm terimi.

Cebriyye'ye kâfir denilip-denilmeyeceği hususunda âlimler ihtilaf ettiler. Bir kısmı onların kâfir olduğunu ifade etti, bir kısmı da onlara kâfir demekten sakındı. Doğrusu 'kulun fiilinde hiçbir dahli yoktur' diyen kimselerin kâfir olduğunu söylemektir.

Allah Teâlâ hiçbir şeyi görmez ve kendisi de görülmez dedikleri için Mu'tezile'den bir zümrenin kâfir olduğunu söylemek vâcibtir.

'Allah Teâlâ [olmamış] hiçbir şeyi bilmez fakat [ne vakit] bir şeyin olmasını murad ve takdir ederse onu bilir' dediği için Şeytânu't-Tâk'ın[404] kâfir olduğunu söylemek vâcibtir.

404 Şeytânu't-Tâk: Şiî olup ismi Muhammed b. Ali b. en-Nu'mân'dır. Haberlerden nâdir olanları rivayet etmekle şöhret bulmuştur. İmamiyye Şia'sı onu, "Mü'minu't-Tâk" olarak lakaplandırmışlardır.

EK-2: BİRGİLİ'NİN RİSÂLE-İ KELİMETİ'T-TEVHÎD'İ

Birgili Mehmed Efendi'nin i'tikâdî muhtevadaki eserlerinden bir tanesi, oldukça mütevazi bir hacme sahip olan ve *Risâletu't-Tevhîd, Risâle-i Kelimeti't-Tevhîd, Lügazu,'l-Birgivi, Şerhu't-Tevlıîd* ile *Risâletıı't-TehlîUyye* gibi isimlerle anılan risalesidir. İsmiyle müsemma bir muhtevayı haiz olan tek varaklık Arapça risalede, kelime-i tevhidin özlü bir izahı sunulmaktadır. Bir paragraftık genişliğe sahip olmasına rağmen, ciddi bir teveccühe mazhar olan risale üzerine pek çok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır.[405] Bu sebeple hem müstakil hem de muhtelif çalışmaların içerisinde/kenarında olarak çok sayıda nüshası bulunmaktadır.[406]

Metnin tercümesi esnasında birçok parantez içi [ ] eklemede bulunmamız gerekmiştir. Çünkü böylesi veciz ve mantıkî örgüye sahip, özlü bir paragrafın atıflarının açıkça gösterilmediği bir tercümenin, metnin mânâsını yansıtması mümkün değildir. Ayrıca Birgili merhum risalede, 'kelime-i tevhide dair altı ayrı hususa' işaret ettiğini beyan etmekte ve fakat bu hususları numaralandırmamaktadır. Tercümedeki numaralandırma bize aittir. Tercümeye esas alınan metin, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nin KHK koleksiyonunda 2765 numaralı mecmua içerisinde i7^{b} de yer alan nüshadır.

---

405 Ahmet Turan Arslan, *İmanı Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, s.* 87-88.

406 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi kİ., nr. 1115/7; Yazma Bağışlar kİ., nr. 2712; Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., nr. 2972/8.

Metnin Tercümesi:

Bismillâhirrahmânirrahîm.

'Lâ ilâhe illallâh' sözü, nefiy ve isbât anlamını bir arada ihtiva etmektedir.

[Sual:] Nefyedilen şey, isbât edilenin aynısı değildir. [Eğer ilâh olmayan bir şeye nefyediş yöneliyorsa], o vakit nefiy hangi yönden yönelmektedir? [İlâh olduğu] isbât edilen zât ise zaten [ilâhlığın onda] mevcut [olduğu kabul edilen/bilinen]dir. Peki o zaman isbât edilen şey nedir?

[Lâ ilâhe kısmı ile] nefyedilen, [illallâh kısmı ile] isbât edilenin [ilâh olmak bakımından] aynıdır.

[İllallâh kısmıyla] isbât edilen şey ise, [ilâh olmak bakımından zaten] sabit olan şeyin aynıdır.

[İlâh olmak bakımından varlığı] isbât edilen, [nefyedilen şeyler gibi yokluğun ilişmediği] bâki olandır.

[Nefyolunmayan] bâki zât, [isbât edilen bâki] zâtın kendisidir.

Nefyolunan zât da [sabit ve bâki olmaktan] nefyolunanın kendisidir.

İşte bunlar altı ayrı husustur ve hepsi birden kelime[-i tevhîd] de bulunmaktadır. Bu kelimeyi her kim hükmen [yani lafzî telaffuz ile] söylerse, [aslında o kimse] Allah'ı tanımıyordun Yine bu kelime [-i tevhidi] her kim Allah Teâlâ'nın âyetlerinde geçtiği gibi [mânâlarına ve delâletlerine vâkıf olup, inanarak] söylerse, [işte o kimse] bu kelimeyi mü'min olarak söylemiş olur.

EK-3: BİRGİLİ MEHMED EFENDİ'YE (Ö. 981/1573) NİSBETİ HATALI BİR ESER: RUSÛMİ'L-MESÂHİFİ'L-OSMANİYYE[407]

OsmanlI'nın en seçkin âlimlerinden Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî (ö. 981/1573), kendisine nispet edilen eserlerden ötürü en muztarip olan isimlerin -ne yazık ki- başında gelmektedir. Söz konusu yanlış/hatalı eser nispetlerinin tamamı kasıtlı bir şekilde imama nispet edilmiş olmasa da bu nispetler sebebiyle imamın kimliği âdeta başkalaşmış ve İlmî şahsiyeti zaman içerisinde neredeyse tanınmaz hâle gelmiştir. Son zamanlarda İmam Birgivî'nin eserlerine yönelik çalışmaların artışı, imama nispet edilen bir kısım eserlerin aslında ona ait olmadığının ortaya çıkması ve yalnızca aidiyeti sahih eserlerin Birgivî'yi temsil etmesinin önünü açması açısından son derece faydalı olmuştur ve olmaktadır. Bahsi geçen türden çalışmalara mütevazi bir katkı olması niyetiyle biz de imama nispet edilen *RusâmVl-Mesâhifi'l-Osmaniyye* veya *Risâlefi Beyâııi Rusûmi'l-Mesâhifi'l-OsmaniyyetVs-Sitte* adlarıyla anılan/tanınan risalenin aidiyetine dair tespitlerimizi paylaşmakta fayda mülahaza ettik.

İmama nispet edilen ilgili bu eser, Kur'ân ve Mushaf Târihine hasredilmiş mütevazi hacme sahip bir çalışmadır. Risalenin -şimdilik- beş yazma nüshası tespit edilebilmiştir. Söz konusu yazma nüshalar dikkate alınarak, Habib Salih Emre tarafından gerçekleştirilen bir yüksek lisans tezinde risale tahkik edilmiştir. Habib Salih'in tahkik öncesinde, eseri ve nüshaları tanıttığı ilk bölümde paylaştığı ifadelerden risalenin imama ait olduğuna kanaat

407 Bu yazı daha evvel Vuslat Dergisi'nde yayımlanan yazının gözden geçirilmiş hâlidir. Bz.; Melikşah Sezen, *Biıyili Mehmed Efeıdi'ye (Ö. 981/1573) Nisbeti Hatalı Bir Eser: Rusûmi'l-MesâlıifÎ'l-Osmaııiyye,* Vuslat Dergisi-2020, s. 227, ss. 50-53.

getirdiği, bu noktada herhangi bir şüphe taşımadığı anlaşılmaktadır.[408] Fakat muhtelif vesilelerle gerçekleştirdiğimiz incelemelerde, bu eserin bazı nüshalarını tetkik ederken eserin imama aidiyeti noktasında aşılması zor, ciddi müşküller bulunduğunu fark etmiştik. Önce eserin nüshalarını, sonra aidiyeti noktasındaki argümanları ve ardından da aidiyete dair itiraz gerekçelerimizi sunmak istiyoruz.

Eserin bilinen beş nüshası şunlardır:

Süleymaniye Ktp., Laleli kİ., nr. 250, vr. ı^{b}-i5^{b}.

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi kİ., nr. 299, vr. ı^{b}-8^{a}.

Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi kİ., nr. 390, vr. ı^{b}-22^{b}.

Saliha Hatun Ktp., nr. 2, vr. i4^{b}-29^{b}.

Berlin Staatsbibliothek Ktp., nr. 4857, vr. ı^{b}-i2^{b}.

İncelememiz esnasında bu beş nüshanın sadece ilk üçünü görebilme imkânına kavuştuk fakat Habib Salih'in diğer iki nüsha hakkında verdiği bilgilerde, eserin aidiyetine yönelik tespitlerimizi geçersiz hale getirecek ek bir bilginin mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.

Habib Salih, eserin tüm nüshalarında İmam Birgivî'ye nispet edilmesini ve eserin mevcut katalog kayıtlarına Birgili Mehmed Efendi'ye nispetle kaydedilmesini aidiyet açısından kâfi bir delil olarak görerek müspet bir neticeye varmaktadır. Halbuki İmam Birgivî'den ve eserlerinden bahseden erken dönem eserlerin hiçbirisinde ona böyle bir eser nispet edilmemektedir. Bu noktada ilk atıf oldukça geç dönemlere sarkmaktadır. Mesela Bursalı Mehmed Tahir Efendi (ö. 1925), *Osmanlı Müellifleri* isimli eser-i muhalledinde imama böyle bir eser nispet eden öncü bir isimdir.[409]

---

408 Habib Salih Emre, *İmam Birgivi'nin Risale fi Beytini Rusümi'l-Mesâhifil-Osmaniyyeti's-Sitte Adlı Eserinin Tahkik veTahlili,* (Yüksek LisansTezi, 2019), s. 38 vd.

409 Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri,* (haz. M. Yekta Saraç), I, s. 261-263.

Ardından Hüseyin Nihal Atsız gelmekte ve hazırladığı bibliyografyada risaleyi imama ait eserler zümresinde takdim etmektedir.[410]

Hem Bursah Mehmed Tahir hem de Hüseyin Nihal Atsız, risalelerin girişinde yer alan ve eserin müellifinin Birgili Mehmed Efendi olduğunu bildiren kayıtların kurbanı olmuş, muhtevaya yönelik herhangi bir inceleme yapmamış görünmektedir. Erken dönem eserlerde eser-i mezkûra herhangi bir atfın olmaması, Birgivî'nin yarım kalmış, tamamlanamamış eserlerine bile atıf yapılan bir âlim olduğu dikkat-i nazara alındığında anlamlı ve önemli hale gelmektedir.

Risalenin bilinen beş yazma nüshasının en erken Târihlisi -Laleli nüshası-1179/1765 Târihine aittir ki bu durumda İmam Birgivî'nin vefatıyla (981/1573) en kadim nüsha arasında neredeyse 200 senelik bir zaman zarfı bulunduğu görülmektedir.[411] Bu Târihten daha önceye giden bir nüshanın elde mevcut olmamasıyla, erken dönem eserlerde imama ait böyle bir risalenin isminin anılmaması arasında bir irtibat olduğu intibaı uyanmaktadır. Ayrıca mevcut nüshaların hiçbirinde müstensih kaydı bulunmadığı gibi yine hiçbir nüshada istinsaha esas alınan aslî nüsha/müellif nüsha hakkında bilgi veren herhangi bir kayıt da mevcut değildir.

Eserin hemen tüm nüshalarında bulunan ve bizim Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi bölümü 390 numarada kayıtlı bulunan nüshanın ilk varağından aktaracağımız bir bilgi; bizi eserin Birgivî'ye ait olmayacağı yönünde kanaate sevk eden ve ikna eden en önemli husustur. Risalenin hemen başında yer alan söz konusu bilgiye göre müellif ilgili eseri kaleme almadan evvel, resmî Mushaf olarak nitelenen/tanınan altı Mushaf'ı da

410 Hüseyin Nihal Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, {İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya* içerisinde), s. 103.

411 Bu Târih Süleymaniye Ktp., Laleli bl., nr. 250'de yer alan nüshaya aittir. Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 299'da yer alan nüsha 1190/1776'da istinsah edilmiştir. Ayrıca Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 390'da yer alan nüshada hem müstensih kaydı hem de istinsah Târihi bulunmamaktadır.

görmüş ve incelemiştir.[412] Hatta risalede söz konusu Mushaflar arasındaki kelime yazım farklılıklarına işaret edileceği bildirilmiş ve bu vaade riayet de edilmiştir.

"Resmî Mushaf" olarak bilinen/tanınan kadim Mushaf-ı Şeriflerin sadece iki tanesinin Anadolu'da bulunduğu -ki bunlar: [I] Türk-İslâm Eserleri Müzesi bünyesinde yer alan ve Hazret-i Osman *(radıyallâhu anhfa.* nisbet edilen Mushaf ile, [II] Topkapı Sarayı Müzesi bünyesinde bulunan ve yine Hazret-i Osman *(radıyallâhuanh)^* nisbet edilen Mushaf-ı Şeriftir-[413], resmi Mushaf olarak anılan diğer Mushafların; Taşkent, Mısır, Hindistan, Bağdat gibi muhtelif merkezî şehirlerde muhafaza edildiği ve hatta söz konusu Mushafların bir kısmının İmam Birgivî yaşamadan çokça zaman evvel muhtelif sebeplerle zâyi olduğu yönündeki iddialar/kayıtlar ve yaygın kanaat dikkat-i nazara alındığında[414], ayrıca bu hususlara ilave olarak bir de İmam Birgivî'nin ömr-ü hayatında Anadolu'dan ne tedris ne münazara ne de hac vazifesini ifâ niyetiyle herhangi bir sebeple hiç çıkmamış bir âlim olduğu yönündeki bilgi de göz önünde tutulduğunda, üzerine konuştuğumuz *RusümVl-Mesâhifi'l-Osmaniyye* isimli risalenin İmam Birgivî'ye ait olması mümkün görünmemekte ve risalenin hatalı bir şekilde imama nispet edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[415]

---

412 Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi, *RusıUnft-Mesâhifdl-Osmaniyye,* Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 390, vr. 1[b].

413 Bu iki Mushaf dışında ülkemiz kütüphanelerinde Hazret-i Ali *(radn/allâluanh)'a* nisbet edilen 3 Mushaf bulunmakla birlikte Resmi Mushaf'ın Hazret-i Osman *(radıjjallâhıı anh)'a* nisbet edilen Mushaf olduğu hususunda bir ihtilaf vâki değildir. Zaten Birgili'nin eserinin ismi de Hazret-i Ali'ye isnad edilen Mushafların konu dışı olduğunu ihtar etmektedir.

414 Bz.; Tayyar Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadime,* İrcica, 2017; İzmirli İsmail Hakkı, *Târih-i Kur'ân,* (haz. Melikşah Sezen), Çizgi, 2019.

415 Birgivi kısa bir dönem Halep'te bulunmuştur fakat bu bölgede bulunmasının bizim tespitimize menfî bir etkisi bulunmamaktadır çünkü resmi Mushafların Halep'te bulunmadığı bilinmektedir. (Birgili'nin Halep'te bulunduğu ile ilgili paylaşımı için muhterem Ahmet Turan Arslan hocama müteşekkir olduğumu belirtmeliyim.]

EK-4: İMAM BİRGİVÎ *(rahimehullah)* İÇİN YAZILAN MERSİYE

"Bâb-ı fazl içinde gelmiştirfazıl çok velî
Gülistan-ı fazlın amma bir gülüdür Birgivî

Bir Vasiyetname te'lif eylemiştir ol velî
Kıl nazarı im'ânle halleylemiş her müşkili

Dîn ve İslâm'ı beyân etmiş içinde ser-te-ser
Rehber olmuş râhi Hakka sevk eder her âkili

Hem şeriat hem tarikat hem hakikat cümleteıı
Mû-be-mü etmiş musarrah kırk yarmış bir kılı

Saykalı ihlâs ile kalbi riyâdan pâk eder
Cevheri îmân ile cân ve dile verir çili

Bu kitâbısevmeyip inanmayan münkirlerin
Yok nasibi cennet içre hiç açılmaz müşkili

Hûblarla zevk edip cennet saf âsin isteyen

Bu kitâba i'tikâd etsin hem olsun âmili

Bu kitâbın içi dolu âyet ve ihbâr ile

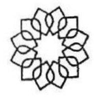
Bu kitâbda bulunur hem çok hitâbın hâsılı

Birgivi'nin bu kitâbın yâd edip ol bülbülü

Dostum zirâ, budur bâg-ı cinânın bir gülü

Fazlı dâidir onun rûhu şerifine duayı dem-be-dem

Kârı onun oldu dâim hem şefâat etmeli"

تحقيق
TAHKÎK
YAYINLARI

KAYNAKÇA

Abdulbaki Gölpınarh, *Mevlânâ'dan Soııra Mevlevîlik,* s. 158.

Abdullah Demir, *OsmanlıÂlimlerinin Ebü Hanîfe'nin Akâid Risalelerini Konu Edinen Eserleri,* TALİD-2016, XIV/28, s. 191.

Abdullah Kiracı, *Geçmişten Geleceğe Vakıf Tasavvuru,* Göy-Gölge Yayınları, İstanbul, 2019.

Abdurrahman Atçıl, *Erken Modem Osmanlı İmparatorluğunda Âlimler ve Sultanlar,* Klasik, İstanbul, 2019.

Abdünnâsir Hocazâde, *el-Evradu'l-Birgiviyye,* (çev. Ahmet Turan Arslan), İlim ve Sanat, 1988/19, s. 57.

Âdem Arıkan, *Osmanlıda İbn Teymiyyeciliği Birgivî Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı, {Osmanlıda İlnı-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler* içerisinde), s. 478.

Âdem Arıkan, *Osmanlıda İbn Teymiyyeciliği Biryivi Üzerinden İhdas Etmenin İmkânı -Eleştirel Bir Yaklaşım-, {Osmanlıda İlm-i Kelâm, Âlimler, Eserler, Meseleler* içerisinde, ed. Osman Demir, Veysel Kaya, Kadir Gömbeyaz, U. Murat Kılavuz), s. 471-521.

Ahmed er-Rûmî el-Akhisarî, *Tütün İçmek Harâm mıdır?,* (haz. Yahya Michot), s. 18

Ahmet İnanır, *Birgivî Mehmed Efendi'ye İsnad Edilen "el-Kavlu'l-Vasit Beynei-İfrât ve't-Tefrit" Adlı Risalenin Aidiyeti Üzerine Bir İnceleme, (Birgivî Sempoyumu* içerisinde, ed. Mehmet Bayyiğit, Mehmet Özken vd.), III, s. 384 vd.

Ahmet Hikmet Müftüoglu, *On Birinci Asr-ı Hicride Türk Menâbi-i İrfanı,* Mihrâb, 1340/1924, IXX/XX, s. 625-633.

Ahmet Kaylı, *A CriticalStudy ofBirgivî Mehmed Efendi's Works and Their Dissemination in Manuscript From,* Boğaziçi Üni. Master of Arts in History, 2010.

Ahmet Turan Arslan, 'Vasiyetnâme', *DİA,* XLII, s. 556-558.

Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri,* s. 128.

Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî'nin (929-981H/1523-1573) Bir Mektubu,* İlmî Araştırmalar, 1997/V, s. 61-74.

Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler, (I. Ulusal El Yazmaları Sempozyumu* içerisinde), s. 180 vd.

Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanh Toplamlında Zındıklar ve Mülhidler,* Timaş, İstanbul, 7. Baskı, 2016.

Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri 'OsmanlI Dönemi',* s. 178-180.

Âkifzâde Abdürrahim, *Kitâbu'l-Mecmû fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû,* İstanbul Üniversitesi Ktp., vr. 19.

Ali Birinci, *"Birgivi Risalesi: İlk Dini Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?",* Türk Yurdu, XVI/ıi2 (1996), s. 13-14.

Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofiılann Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivasiler,* İletişim, İstanbul, 2016.

Ali Sadrî el-Konevî, *Şerh-i Vasiyetnâme-i Birgili,* Süleymaniye Ktp., Laleli bl., nr. 2399.

Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler,* (çev. Sema Bulutsuz), Târih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Bedri Gencer, *Gelenekten Modernliğe Osmanh,* Ketebe, İstanbul, 2019.

Bilgin Aydın & İsmail Erünsal, *Tekke Kayıtlarına Göre Osmanh Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar), {Osmanh Medreseleri -Eğitim, Yönetim ve Finans-,* ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz), Mahya.

Cahit Baltacı, *XV.-XV1. Asırlarda Osmanh Medreseleri,* İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.

Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâil veTEvâhir,* Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye bl., nr. 3100/2.

Derin Terzioglu, *Bir Tercüme ve İntihal Vakası ya da İbn Teynıiyye'nin Siyasetü'ş-Şcr'iyye'sini Osmanlıcıya Kim(ler), Nasıl Aktardı?,* Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi-2007, XXXI/ıı, s. 247-275.

Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Şerhu KitâbiTKesb,* (çev. Mustafa Baktır), Albaraka.

Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), *Osmanh Mûsiki Literatürü Târihi,* İRCİCA, İstanbul.

Ekmeleddin İhsanoğlu & Hatice Aynur, *Yazmadan Basmaya Geçiş: OsmanlI Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848),* Osmanh Araştırmaları, XXII-(2003), s. 248-278.

Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları,* İRCİCA.

Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanh Bilim Mirası,* I-II, YKY, İstanbul.

Emin Nedret İşli, *Sahafnâme,* Kırmızı Kedi, İstanbul, 2018.

Emrullah Yüksel, 'Birgivî' *DİA,* VI, s. 194.

Emrullah Yüksel, *Mehmed Birgivî'nin Dinî ve Siyasi Görüşleri,* s. 62-63.

Ferzende İdiz, *Ömer Fâni Efendi ve Tasavvufa Dair Üç Eseri,* İnsan, İstanbul, 2011.

Habib Salih Emre, *İmam Birgivî'nin Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahi-fi'l-Osmaniyyeti's-Sitte Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* (Yüksek Lisans Tezi), 2019.

Hacı Bayram Başer, *Kâtip Çelebi'nin Gözünden Osmanlıda Dinî Hayat: Ş eri a t-Hakika t İlişkisi Sorununun MîzânuTHak'taki Görünümü Üzerine Bazı Değerlendim eler, (Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf* içerisinde, ed. Ercan Alkan &, Osman Sacid Arı), İşar, İstanbul, 2018.

Halil İnalcık, *Has-Bağçede Ayş u Tarab Nedîmler-Şâîrler-Mutrîbler,* İş Bankası Kültür Yayınları.

Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600),* (çev. Ruşen Sezer), YKY, 25. Baskı, 2018.

Halil İnalcık, *Osmanlı Târihinde İslâmiyet ve Devlet,* İş Bankası Kültür Yayınları.

Heyet (haz.), *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Katalogu,* I-III, s. 214.

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Târihi,* İş Bankası Kültür Yayınlan.

Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri,* (Doktora Tezi), 1997.

Huriye Martı, *BirgivîMehmed Efendi, (Doğu'dan Batığa Düşüncenin Serüveni* içerisinde), I-X, İnsan, İstanbul, 2. Baskı, 2017.

Huriye Martı, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadis Şeyhi,* Dârulhadis.

Hüseyin Atay, *OsmanlIlarda Yüksek Din Eğitimi,* Atayy, Ankara, 2018.

Hüseyin Nihal Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, (İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya* içerisinde), Ötüken, 2013.

İbn Teymiyye, *Der'u Te'âriduTAkl ve'n-Nakl,* (nşr. Muhammed Reşad Salim), Cumhuriyyetu'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, Dâru'l-Kutub, 1971.

İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasîler Tartışması,* Otto, Ankara.

İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik,* Timaş.

İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar,* Timaş.

İzmirli İsmail Hakkı, *Târifı-i Kur'ân,* (haz. Melikşah Sezen), Çizgi, 2019.

Jale Baysal, *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar,* s. 79.

Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası: Hacı Beşir Ağa,* (çev. Hazal Yalın), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehakk,* (çev. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı.

Kemal Beydilli, *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi,* Kronik, İstanbul.

Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü,* Pınar.

Kemâl Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Târihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi,* Eren.

Kemâl Gürüz, *Medrese* v. *Üniversite,* Ka kitap, İstanbul, 2016.

Khaled el-Rouayheb, *İslamic İntellectual History in the Seventeenth Century,* Cambridge University Press, 2015.

Kutbuddîn İznikî, *Mukaddime,* (nşr. Kerime Üstünova), Sentez, 2016.

M. Asım Yediyıldız, *Bir Osmanlı Dersâmı Ordulu Mustafa Asım Efendinin Kitap Dünyası,* s. 195.

M. Baha Tanman, 'Oğlanlar Tekkesi', *DİA,* XXXIII, s. 319-320.

Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları,* 105-151.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *el-Kavluİ-Vasît Beyne'l-İfrât ve't-Tefrit,* Esad Efendi bl., nr. 615/9.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *et-TarikatuTMuhammediyyefiSiretuİ-Ahmediyye,* s. 63.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *KitâbuTîmân veİ-İstihsan,* Atıf Efendi Ktp, nr. 597.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Risale fi Semâ. veİ-Deverân,* Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi bl., nr. 1218.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Risâle fii-Musâfaha,* Süleymaniye Ktp., Halet Efendi bl., nr. 815.

Mehmed b. Pîr Ali el-Birgivî, *Rüsumii-MesâhifiI-Osmaniyye,* Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi bl., nr. 390.

Mehmed b. Pir Ali el-Hirgivi. *Vasîty'tnâme,* (Şahsî Kütüphanemde Mevcut Bulunan Yazma Nüsha).

Mehmed b. Pir Ali el-Bii'gi\d,Zw7/n/7-Ai/7///A', Süleymaniye Ktp., Murad Molla bl., nr. 174.

Mehmed Esad Seydişehrî, *Ravzâtui-Cennât Tercümesi,* (haz. Bahaddin Karakuş), s. 43-44.

Mehmed Tahir Bursah. *Osmanh Müellifleri,* (haz. M. Yekta Saraç), I, s. 261-263.

Mehmet Gel, *"BirgiviMehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlu'l-Vasit BeyneTİfrât ve't-Tefrit'in Müellifi Kimdir",* İslâmî İlimler Dergisi, 2012, VII/7, s. 74.

Mehmet Gel, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanh Toplumunun Dini Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhu'l-İslâm Çivicizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme,* (Doktora Tezi, 2010.

Mehmet Kalaycı, *Birgivi Mirasının Toplumsal ve Metinsel Taşıyıcıları: Kadızâdeliler ve Etrafındaki Ulemâ, (Sahn-ı Semân'daıı Dârüllfünûn'a OsmanlI'da İlim ve Fikir Dünyası, Alimler, Müesseseler ve Fikri Eserler XVII. Yüzyıl,* ed. Hidayet Aydar & Ali Fikri Yavuz), s. *448.*

Melikşah Sezen, *Birgili Mehmed Efendi'ye (Ö. 981/1573) Nisbeti Hatalı Bir Eser: Rusümiİ-MesâhifiTOsmaniyye,* Vuslat Dergisi, 2020, s. 227, ss. 50-51-

Melikşah Sezen, *İlm-i Hadîs, Hanefilik, Mâturîdilik,* Kökler, İstanbul, 2020.

Melikşah *Sezen, MüteahhirDönem. Mâturidi Kelâmı 'Şemsüddin Semerkandi (ö. 722/1322) Örneği',* Ketebe, İstanbul, 2020.

Mesut Çakır, *İmam Birgivî'nin Kitâbu'l-îmân Adlı Esefinin Tahkik ve Tahlili,* (Doktora Tezi), 2018.

Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul 'Kent-Saray-Günlük Yaşam',* YKY, 2011.

Michael Cook, *Forbidding Wrong in İslam,* Cambridge University Press, 2003.

Muhammed Aruçi, 'Mehmed Cemâleddin Çauşeviç' ,*DİA,* XXVIII, s. 448.

Muhammed Harb, *Osmanh Aydını ve Yönetim Sistemi,* (çev. Mustafa Özcan), Kökler, İstanbul, 2017.

Muhammed Raşit Akpınar, *OsmanlI'da Görülen Selefi Temayül ve Karşı Tepkiler 'Kadızâdeliler ve Sivasiler Arasındaki Fikhı Tartışmalar', (Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* içerisinde, ed. Bayram Ali Çetinkaya), VIII, s. 85.

Muhammed Raşit Akpınar, *Osmanlı'da Görülen Selefi Temayül ve Karşı Tepkiler, (Doğa'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* içerisinde), I-X, însan, İstanbul, 2. Baskı, 2017.

Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri,* Küre, İstanbul, 2019.

Mustafa b. Mehmed Hulusi, *FeyzuTBahreyn: Şerha İlmihâl li'n-Nisâ ve'r-Ricâl,* el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul, 1289.

Mustafa Çelil Altuntaş, *Risale fi Usûli'l-Hadîs'in İmam Biryivi'ye Aidiyeti, (Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Biryivi Sempozyumu* içerisinde), II, s. 651-667.

Mustapha Sheikh, *Ottoman Puritanism and its Discontents Ahmad el-Rûmi al-Aqhisari and the Qadizâdelis',* s. 42-43.

Muzaffer Özak, *Şerhi Niyazi Alâ Şerhu'l-Birgivi li'l-Konevî,* Ergin Kitabeyi, İstanbul, t.y.

Müstakimzâde Süleyman Efendi, *Birgivi'nin Bir Sözünün Şerhi, (Fıkhu'l-Ekber Şerhi Şerefıı'l-Akide ve Diğer Risaleleri* içerisinde, haz. Uğur İncebilir), s. 189-196.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Şerh-i İbârât,* (haz. Ensar Karagöz), s. 15-29.

Naîmâ, *Târih-i Naimâ,* I-VI, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1280-1281.

Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumıtnda Tasavvuf,* s. 306.

Nihat Azamat, 'İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi' *DİA,* XXI, s. 298-300.

Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni,* s. 292-293.

Osman Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları Çivicizâde-EbussııTıd-Biryivî,* Ketebe.

Osman Güman, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İlmihal Literatürü (1839-1922),* TALİD, 2014, XII/23, s. 167-211.

Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu,* I-VTII, Özensar, İstanbul, t.y.

Recep Cici, 'Muhammed b. Hamza Aydınî' *DİA,* Ek-II, s. 304-306.

Reşat Öngören, 'Kutbuddînzâde İznikî' *DİA,* XXVI, s. 489-490.

Sa'duddîn et-Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid,* (çev. Talha Hakan Alp), İFAV, İstanbul, 4. Baskı, 2017.

Sadık Yazar, *Cezayir Millî Kütüphanesindeki Türkçe Yazmaların Katalogu,* Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, (Ali Nihat Tarlan Özel Sayısı, 2018), s. 298.

Salih Geçit, *Kadızâde Mehmed Efendi'nin Şerhti Risaletü't-Tevhid (RisaletuTFethiyye) Adlı Eseri ve Edisyon Kritiği, (Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* içerisinde), s. 219.

Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Târihi 1500-1914,* İletişim, İstanbul, 11. Baskı, 2017.

Şeyh Ahmed, *Terceme-i Evrâd-ı Birgivî,* Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba kİ., nr. 449/6.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ,* (haz. Ramazan Ekinci), I-IV, TYEK, İstanbul.

Tâceddîn es-Subkî, *Mu'îdü'n-Ni'am,* (çev. & nşr., Harun Yılmaz, Muhammed Enes Midilli), TYEK, 2019.

Tayyar Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme,* İrcica, 2017.

Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik,* (haz. Ramazan Ekinci), TYEK, İstanbul.

Yahya Michot, *Against Smoking; an Ottomaıı Manifesto,* (çev. Ayşen Anadol), Kitap Yayınevi.

Zeki Arslantürk, *Naîmâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı,* Ayışıgıkitapları, İstanbul, 1997.

Murat Akgündüz, *Osmanlı Dersiamları,* OSAV, İstanbul.

Ali Bakkal, 'Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâil' *DİA,* XXXV, s. 275.

Mahmud Es'ad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektaşîlik,* Server, İstanbul, 2013.

Ali Sadrî Konevî, *Şerh-i Vasiyetnâme-i Birgivî,* (haz. Tekin Açıkel), Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, İzmir, 2014.

Ali Birinci, *Târih Yolunda,* Dergâh, İstanbul, 2001.

Songül Karaca, *Kadızâde Mehmed Efendi Manzûme-i Akâid,* (Yüksek lisans tezi), 2012.

KARMA İNDEX

F

G

H

İ

K

Birgivî, bu eserinde, içine zamanla felsefî konular da girmiş bulunan Kelâm'dan, her Müslüman için lüzumlu olan i'tikâdî mes'eleleri ve geniş fıkıh kitaplarından, amelî konuları seçerek, herkesin anlayabileceği bir şekilde ifade etmiştir. Bu durum onun mezkûr ilim dallarındaki üstün bilgisini ortaya koyduğu gibi, halk eğitimi açısından da önemli bir husustur. Zira modern pedagojide de öğretilecek konuları halkın anlayabileceği bir ifâde ile açıklamak (vülgarize etmek) esastır. İlmin anlaşılabilir olması, fikrin yaygınlaşmasını, çevre kazanmasını sağlar. Bu kolaylaştırma ve özetleme çabası Birgivî'nin Arap gramerine dâir eserlerinde de müşâhade edilir ki, o devre göre bu bir yeniliktir.

Bu sebepledir ki, Birgivî'nin yazdığı kitaplar, özellikle Vasiyetnâme'si, Arap gramerine dair eserleri ve Tarîkat-i Muhammediyyesi, dört yüz küsur seneden beri okunmuş ve okunmaktadır.

Son günlerde, Mâturîdîlik hakkındaki çalışmalarıyla tanıdığımız gayretli kardeşim Melikşah Sezen'in Birgivî Risâlesi üzerine Ali Sadrî el-Konevî'nin yazdığı şerhi yayına hazırlamasını görmekle bahtiyar oldum. Zira birkaç kişi, Vasiyetnâme'nin neşre hazırlanmasını benden de istemişti. Melikşah Sezen kardeşimizin bu çalışması bizi mesuliyetten kurtaracak diye düşünüyorum. Ayrıca onun, son zamanlarda Birgili Mehmed Efendi hakkındaki bazı tutarsız yayınlara cevap olacak ifadeleri de gerçeklerin ortaya çıkması için yapılması gereken ilmî bir çalışmaydı.

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Dekanı

9 786257 138048